

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

REDA PĖŽELYTĖ

Socialinės pedagogikos ir psichologijos magistratūros
studentė

**NEPRISITAIKANČIO ELGESIO NEPILNAMEČIŲ
MOKSLEIVIŲ SOCIALINĖS ADAPTACIJOS
PRIELAIDOS**

MAGISTRO DARBAS

Mokslinis vadovas
doc. Adolfas Juodraitis

Šiauliai, 2006

Turinys

Įvadas.....	3
1. MOKSLEIVIŲ MOKYMOSI MOTYVACIJOS IR SOCIALINIO – PSICHOLOGINIO PRISITAIKYMO DINAMIKA	
1.1. Elgesys – kintantis, kompleksiškas asmenybės adaptacijos darinys.....	6
1.2. Mokymosi motyvacijos ypatumai socialinio išmokimo procese.....	15
1.3. Mokyklinės adaptacijos ir dezadaptacijos faktorių įtaka moksleivių socializacijai.....	27
1.4. Moksleivių adaptacinio elgesio ugdymo būdai ir sąlygos.....	39
2. MOKSLEIVIŲ ADAPTACIJA: UGDYMO INSTITUCIJOS VEIKSNIŲ SĄVEIKOS YPATUMAI	
2.1. Tyrimo organizavimas ir metodai.....	55
2.2. Mokymosi motyvacijos emocinio santykio analizės aspektai.....	56
2.3.12- 16 m. moksleivių mokymosi motyvacijos emocinio santykio skalių ir jų lygių įvertinimas.....	61
2.4. Mokyklinės adaptacijos ir dezadaptacijos proceso sąsajos aspektai su moksleivių vidinėmis ir išorinėmis funkcionavimo sritimis.....	83
2.5. Faktoriai, įtakojantys moksleivių socialinį – psichologinį prisitaikymą ir neprisitaikymą ugdymo institucijoje.....	83
IŠVADOS.....	92
REKOMENDACIJOS.....	94
LITERATŪRA.....	96
PRIEDAI	

Įvadas

Kiekvienos demokratinės valstybės ateities perspektyvas lemia visuomenės intelektualinės, dvasinės investicijos į vaikus ir jaunimą, jų asmenybių dorovinį ugdymą, žinias, švietimą, socialinį saugumą.

Lietuva, atkurdamą demokratinę valstybę, neišvengė laikinų, bet skaudžių nepalankios socialinės politikos padarinių, labiausiai pažeidžiamos visuomenės dalies – vaikų bei jaunimo – atžvilgiu: ryškėja žema moksleivių mokymosi motyvacija, padaugėjo mokyklos nelankančių, , beglobių, socialiai ir pedagogiškai apleistų vaikų, nerimą kelia jų nusikalstamumo bei kitokio problematiško elgesio tendencijos.

Vienas iš esminių žmogaus poreikių – būti grupės nariu, gauti pritarimą, paramą, pripažinimą, jaustis grupėje saugiai. Nerealizuotas poreikis sutrikdo psichinį stabilumą ir psichinę sveikatą, o tai sukelia socialinės adaptacijos problemas.

Tyrimai rodo, jog sunkiame paauglystės amžiaus tarpsnyje patirtas emocinio bendravimo deficitas sudaro sąlygas išsivystyti negrįžtamam susvetimėjimui tarp jo ir kitų žmonių. Tokių vaikų, ypač paauglių kognityvinė branda paprastai atsilieka, jiems nesuprantami kitų žmonių emociniai išgyvenimai, stinga savikontrolės, jie agresyvūs kitų atžvilgiu. Paaugliai, neturintys emocinio ryšio su šeima, neretai negali šio stygiaus patenkinti ir klasėje, priešingai, - dažnai ir klasėje patiria verbalinę agresiją, izoliaciją, pažeminimą, ignoravimą.

Lietuvai, tapus Europos sąjungos nare, keliami vis didesni reikalavimai. Labai svarbu, kad augantis žmogus sugebėtų išsiugdyti savyje gyvenimo įgūdžius. Tai gebėjimai prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, jaunimo gebėjimas veiksmingai susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis, tai tokie gebėjimai (savęs pažinimas ir savigarba, gebėjimas bendrauti, gebėjimas priimti sprendimus, gebėjimas spręsti konfliktus, gebėjimas valdyti jausmus ir įveikti stresą, kritinis ir kūrybinis mąstymas), kurie jauniems žmonėms padeda išlaikyti psichinę sveikatą ir pasitikėjimą savo jėgomis, kai jie susiduria su gyvenimo realijomis.

Turint omenyje ugdymo instituciją, svarbu, jog visas ugdymo procesas būtų orientuotas į vaiką, į jo svarbiausius poreikius (savirealizacijos, pripažinimo, saugumo) patenkinimą.

Vaikų, paauglių socializacija, jų sėkmingos socialinės adaptacijos galimybės grindžiamos LR įstatymais, tarptautiniais aktais ir dokumentais. Vaikų ir jaunimo pagrindinės teisės ir užimtumo pagrindiniai principai nusakomi Jungtinių tautų Vaiko teisių konvencijoje, LR Vaiko teisių pagrindų ir

apsaugos įstatyme, funkcionavimo sistema numatoma LR Švietimo įstatyme, Lietuvos švietimo koncepcijoje, Neformalaus ugdymo įstatyme bei Suaugusiųjų švietimo koncepcijoje.

1992 m. pradžioje Lietuva prisijungė prie Jungtinių Tautų Vaikų teisių konvencijos. 1995 m. liepos 3 d. šią konvenciją ratifikavo LR Seimas. Imta derinti Lietuvos įstatymus, atsižvelgiant į Vaikų teisių konvencijos nuostatas. Konvencija yra išversta į lietuvių kalbą, UNICEF ir „Gelbėkit vaikus“ organizacijų rūpesčių platinama. 1994 m. primta neatidėliotinų priemonių vaikų teisių apsaugai derinti programa. Tais pačiais metais pradėta kurti Vaikų teisių apsaugos tarnybų sistema. 1993 m. įsteigtos Vidaus reikalų ministerijos Nepilnamečių socialinės pagalbos prevencijos centras. 1997 m. kartu su Jungtinėmis tautomis Lietuvoje įsteigtas Nusikalstamumo prevencijos centras, kurio pirmasis prioritetas yra nepilnamečių kriminalinės justicijos pertvarka. Vaikų užimtumui plėtoti yra priimta eilė Vyriausybės nutarimų. 1996 m. gegužės 10 d. Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl vaikų vasaros poilsio organizavimo ir finansavimo“. Siekdama mažinti vaikų ir paauglių nusikalstamumą LR Vyriausybė (1997 m.) patvirtino „Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programą“.

Taigi, minėti įstatymai, prevencinės programos, vaikų ir paauglių socialinės reabilitacijos pagalbos sistema padeda formuoti moksleivių socialinius įgūdžius ir ugdyti laimėjimo motyvaciją.

Šiame darbe analizuojama 12-16 m. moksleivių socialinio- psichologinio prisitaikymo ir mokymosi motyvacijos emocinio santykio problematika..

Tyrimo objektas – neprisitaikančių moksleivių elgesio socialinio- psichologinio prisitaikymo bei mokymosi motyvacijos situacija ugdymo institucijoje.

Atliekant šį tyrimą, siekiama pagrįsti hipotezes:

Kai kurie paaugliai susiduria su socialinės adaptacijos problemomis. Kas tampa kliūtimi: paauglytės amžiaus tarpsnio išgyvenama krizė ar įtakoja aplinkos faktoriai.

Moksleivių mokymosi motyvacijos lygis priklauso nuo socialinio – psichologinio prisitaikymo ugdymo institucijoje.

Hipotezė padiktavo tikslą: Išanalizuoti, kiek ugdymo institucija lemia moksleivių mokymosi motyvacijos emocinį santykį bei socialinį – psichologinį prisitaikymą.

Darbe pateikiami šie uždaviniai:

Apibendrinti metodinę, psichologinę, pedagoginę mokslinę literatūrą moksleivių mokymosi motyvacijos ir socialinio – psichologinio prisitaikymo dinamikos aspektais;

Nustatyti mokymosi motyvacijos emocinio santykio lygius;

Išsiaiškinti pažintinio aktyvumo, motyvacijos siekimo, nerimo, pykčio poveikį mokymosi motyvacijos procesui pagal amžiaus grupes ir lytį;

Apibūdinti berniukų socialinės – psichologinės adaptacijos ir dezadaptacijos ypatumus bei faktorius.

Nustatyti moksleivių mokymosi motyvacijos požymių reikšmingus koreliacinius ryšius.

Metodai: anketinė apklausa, kokybinė ir kiekybinė statistinė analizė.

Tyrimo imtis: 6- 10 klasių 167 moksleiviai ir 6-10 klasių 86 berniukai.

Pirmame etape buvo apklausti Joniškio raj. Gasčiūnų ir Gataučių pagrindinių mokyklų 167 moksleiviai. Šios apklausos metu buvo siekiama išsiaiškinti mokymosi motyvacijos emocinį santykį: kiek pažintinis aktyvumas, motyvacijos siekimas, pyktis, nerimas turi įtakos moksleivių mokymosi rezultatams. Taip pat išsiaiškinome moksleivių mokymosi motyvacijos lygius.

Antrame etape 86 berniukai dalyvavo tyrime. Pagal apskaičiuotus adaptacijos ir dezadaptacijos koeficientus, nustatyti berniukų prisitaikymo prie socialinės aplinkos lygiai. Taip pat išanalizuota, kokie faktoriai turi įtakos jų socialiniam- psichologiniam prisitaikymui. Nustatyti reikšminiai koreliaciniai ryšiai tarp atskirų požymių, nustatytas jų stiprumo ryšys.

Darbo struktūrą nulėmė iškeltas tikslas ir uždaviniai. Darbą sudaro įvadas, išsami mokslinės literatūros ir tyrimo rezultatų analizė, išvados ir rekomendacijos, naudotos literatūros sąrašas bei priedai.

1. Moksleivių mokymosi motyvacijos ir socialinio – psichologinio prisitaikymo dinamika

1.1. Elgesys – kintantis, kompleksiškas asmenybės adaptacijos darinys

Šiuo metu dažnai girdime žodžius „socialinis elgesys“. Santykiuose su socialine aplinka žmogus pasireiškia kaip atskiras vienetas, organizuotas, vientisas. Bet kažkas turi jungti, derinti tai, ką žmogus patyrė praeityje ir ką patiria dabar, kas jis buvo praeityje ir kas yra dabar. Anot A. Suslavičiaus (1995), tas potyrius vienijantis elementas yra mūsų asmenybė, mūsų ego, kuris yra tarpusavio santykiuose atskaitos taškas. Minėtas autorius konstatuoja, jog mums tenka visą gyvenimą spręsti dilemą – būti arba individualybe, sąlyginai atsiribojusia nuo kitų žmonių įtakos ir dėl šios priežasties patiriančia nemalonumų, arba būti grupės, kito žmogaus dalimi, jaustis saugiai, bet riboti savo individualumą. Tačiau galime daryti išvadą, jog be kitų žmonių pagalbos ir poveikio žmonėmis netaptume. Grupėje išmokstame kalbėti, reikšti jausmus, bendrauti. Žmonių grupėje tampame civilizuoti.

Asmenybės socialaus elgesio formavimuisi būtina atitinkamų ir pakankamai skirtingai funkcionuojančių (prioritetų aspektu) sąlygų sistema, kurios hierarchinė struktūra yra gana kompleksiška (**biogenetiniai, sociogenetiniai, psichosocialiniai, sociokultūriniai, psichopedagoginiai ir kiti veiksniai**) ir ypač kintanti atsižvelgiant į šiuos veiksnius lemiančių sudėtingų procesų komponentų trikdymo intensyvumą. Iš esmės elgesys gali būti suprantamas ne tik kaip atitinkamai organizuota įnorių, dorinių santykių, poelgių sistema, bet ir kaip tam tikras funkcijas atitinkančių kognityvinių bei konatyvinių (pataloginių, subordinacijos veiksmių bei intravertiškumo ir ekstravertiškumo) procesų sąveikos darinys (Juodraitis, 2004).

Remiantis daugelio biologų, neurofiziologų, psichologų tyrimais konstatuojama, kaip „vienas iš esminių adaptacijos proceso požymių, lemiančių jo specifiką“, yra aktyvumas.

Teikiant pirmumą sąmoningai vertybių internalizacijai ir jos objektyviai elgesio išraiškai, kognityvinė motyvacija įgyja ypatingą reikšmę vyresniame mokykliniame amžiuje. Nors ši motyvacija apima plačią paskatų sistemą, be joje išskirtinis vaidmuo tenka požiūriui, požiūroms ir įsitikinimams (Aramavičiūtė, 2005).

D. Grenberger ir Ch. A. Padesky (2000) išskiria penkis žmogaus gyvenimo aspektus: mintis (įsitikinimus, įvaizdžius, prisiminimus), nuotaikas, elgesio būdus, fizines reakcijas ir aplinką (buvusią ir esamą). Penkios sritys viena su kita susipynusios. Pavyzdžiui, mūsų gyvenimo pokyčiai veikia galvosena ir jausena (ir fiziškai, ir emociškai). Elgesio pokyčiai keičia aplinką. Panašiai ir galvosenos pokyčiai veikia elgesį, nuotaiką, fizines reakcijas, gali keisti socialinę aplinką. Jeigu suprasime, kaip tos penkios mūsų gyvenimo dalys viena su kita susijusios, tada suprasime ir savo problemas.

Būtent kognityvinės (pažinimo) asmenybės teorijos šalininkai pabrėžė aplinkos reikšmę asmenybės funkcionavime. Asmenybė pasireiškia per pažinimą, nukreiptą į ateitį.

JAV psichologas Džordžas Kelis (1996) teigia, kad žmogus pažįsta aplinką, vertindamas jos detales per vertinimų sistemą, vadinamą asmeniniais konstruktais. Konstrukto sistema yra individuali, ji atspindi žmogaus nuostatas ir vertybes. Kai naujos žinios patvirtina jau turimus konstruktus, žmogus jaučiasi gerai. Kai aplinka neatitinka konstrukto, kyla įtampa. Žmogaus elgesys tikslingas ir nukreiptas į ateitį, nors pats jis to gali ir nesuvokti. Norint pažinti asmenybę, reikia išsiaiškinti jos konstruktus, per kuriuos ji vertina aplinką bei reguliuoja santykius su kitais žmonėmis ((Psichologija studentui, 2002).

Kurtas Levinas sukūrė lauko teoriją, kurioje kalbama ne tiek apie pačią asmenybę, kiek apie jos santykį su aplinka. Asmenybė sudaryta iš dviejų dalių: vidinės ir išorinės; abi jos sąveikauja su aplinka per suvokimą, pažinimą. Elgesį lemia dabartis. Kiekvienas poreikis turi teigiamą arba neigiamą valentingumą, todėl, kilus poreikiui, susikuria įtampa. Ši įtampa siekia išsilyginti, todėl nukreipia žmogaus elgesį viena ar kita linkme (Psichologija studentui, 2002).

J. B. Watson (2004) žvelgė į žmogų kaip į reaguojantį organizmą, ypač į kai kurias priklausančias jo paveldėtai sąrangai reakcijas. Žmogaus veikimas kaip visuma gali būti padalyta į paveldėtus atsako būdus (emocinius ir instinktyvius) ir įgytus atsako būdus (įgūdis). Paveldėti ir įgyti veiklos pavidalai pradeda išdalies sutapti ankstyvaisiais metais. Emocinės reakcijos visiškai atsiskiria nuo iš pradžių jas sukeldavusių dirgiklių, o išreikštus instinktyvius teigiamus vaiko reakcijų polinkius greitai persveria suaugusiojo įgūdžiai. Mokymasis prasideda gimdoje (nėra priežasties manyti, jog čia neprasideda sąlyginiai refleksai), turbūt gimdoje visiškai atliekama keletas paveldėtų veikimo būdų (tam tikri refleksų būdai).

A. Bandūros nuomone, jog žmonės daug ko gali išmokti, stebėdami kitų elgesį, kitaip sakant, modeliuodami kitų asmenų veiksmus, elgesį. A. Bandura išskyrė keturias mokymosi stebint stadijas:

Dėmesio stadija,

Išlaikymo atmintyje stadija,

Atgaminimo stadija,

Motivacijos stadija,

A. Bandura konstatuoja, kad žmonės gali reguliuoti savo elgesį. Savireguliacija numato savęs paskatinimą, t. y. savęs apdovanojimą tuomet, kai asmuo atlieka kokį nors darbą, arba pasiekia užsibrėžto elgesio normą, kurią pats nustato.

Savireguliacijos pripažinimas rodo esminį nutolinimą nuo išimtinio pasiklovimo aplinkos kontrole, naudojant operantinio sąlygojimo metodus, ir perėjimą prie vidinės kontrolės, kai žmogus pats reguliuoja savo elgesį ir už sėkmingus veiksmus pats save paskatina.

Savireguliacija, anot Banduros, sujungia tris vidinius procesus:

Savo veiksmų stebėjimą,

Savo atliktų veiksmų vertinimą,

Savo veiksmų planavimą (Psichologija studentui, 2002).

W. Köhler (2005) teigimu, elgesys susijęs su suvokiminiais faktais, kuriuos vienas žmogus patiria sąlytyje su kitais, - juk ir kitų asmenų kūnai, elgesys pirmajam atsiskleidžia tik kaip suvokiniai ir suvokinių pokyčiai. Kitų žmonių elgesys mums atsiskleidžia tik per suvokimą, todėl gebėjimas juos suprasti visų pirma ir turėtų būti susijęs su šiuo šaltiniu. Elgesys, kaip suvokimo faktų sritis, turėtų būti pirminis mūsų tyrimo objektas.

Egzistencinė psichologija atskleidžia žmogaus buvimą pasaulyje ir taip, kaip žmogus suvokia ir priima tai, kas vyksta aplinkui, kas veikia jo vidinį ir išorinį gyvenimą. Žmogus yra atsakingas už savo pasirinktą egzistencijos būdą. Viktoras Franklis pabrėžė žmogaus „ prasmės siekimą, t. y. savo gyvenimo tikslų, misijos atradimą“. Jis mano, kad gyvenimo įprasminimui reikia gyvenimo tikslo, vertybių supratimo, savikontrolės ir vidinės vertės jausmo. Prasmės siekimas yra pagrindinis žmogaus siekis. Prasmė motyvuoja jo gyvenimą (Psichologija studentui, 2002).

Elgesys – gyvų būtybių sąveika su aplinka, pasireiškianti jų išoriniais (motoriniais) veiksmiais, kuriuos reguliuoja psichika. Šie veiksmai gali būti įvairaus sudėtingumo – nuo nesąlyginių refleksų iki sąmoningos, tikslingos žmogaus veiklos (Psichologijos žodynas, 1993).

A. Gučas (1981), kalbėdamas apie paauglių neigiamo elgesio apraiškas, išskyrė du bendrus faktorius: **elgesio sunkumus ir asmenybės problemas**. Prie elgesio sunkumų priskirsime pasišalinimą iš namų, iš mokyklos, vaginėjimą, muštynes, melavimą, tvarkos ardymą, piktžodžiavimą, neklusnumą, grubumą, staigų susierzinimą. Tai vis rodo vaiko santykius su kitais asmenimis, jo impulsus prieš kitus visuomenės narius. Antra ypatumų grupė- asmenybės problemos. Tai jautrumas, nesugebėjimas dirbti, bloga nuotaka, nerimas, žemas savęs vertinimas, socialinis šalinimasis ir kt.

Šiuo metu mokyklose darosi aktuali smurto, agresijos , tyčiojimosi problema. Anot J. Kanapinskaitės, agresyvus elgesys yra ne klaidingo dabarties suvokimo, o praeities patyrimo išplėtimas. Agresyvūs asmenys dažniausiai puikiai sugeba sudaryti socialinį žemėlapi, tai yra geba

suvokti, atsiminti, sutvarkyti ir atgaminti konkrečią socialinę informaciją. Skiriasi tik jų agresyvaus elgesio vertinimas – jiems toks elgesys atrodo vertingas ir pageidautinas. Kita vertus, agresyvūs žmonės gali nemokėti kaip reikšti savo emocijų, spręsti konfliktų, jei artimiausia socialinė aplinka skatina ir moko elgtis agresyviai (Socialinė pedagogika: teorija ir praktika. Socialinis ugdymas IX, 2005).

R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005) pabrėžia, jog šiuolaikinėje visuomenėje vis labiau tampa aktuali vaikų agresija. , kurios samprata išsiplėtė. Ji gali būti apibūdinama įvairiai: frustracinė puolamoji reakcija į neįveikiamas kliūtis; įprotis žodžiais ar veiksmais priešišškai reaguoti į kitų žmonių veiksmus, į aplinką ar net save; poreikis gintis puolant. Agresyvus elgesys – tai agresyvių reakcijų visuma, apibūdinanti individo bendravimo su aplinka ir savimi puolamąjį pobūdį.

Minėtos autorės išskiria vaikų agresyvių elgesį skatinančius veiksnius:

I. BIOLOGINIAI VEIKSNIAI

genetiniai,

nerviniai procesai,

biocheminiai

II.SOCIALINIAI VEIKSNIAI

nemalonūs įvykiai

netinkamas elgesys su vaiku šeimoje

fizinė vaikų prievarta,

psichologinė vaikų prievarta,

seksualinė vaikų prievarta,

vaikų psichologiniai rizikos veiksniai (dažniausiai šeimoje agresyviai elgiamasi su vienu vaiku.)

televizijos žiūrėjimas ir agresija).

Remiantis įvairių autorių tyrimų duomenimis konstatuojama, kad negatyvaus elgesio pagrindai, dažnai susiformuojantys nepalankiomis šeimos psichosocialinio mikroklimate sąlygomis, tampa asmenybės sociopatogenezės proceso pirmąja stadija iš esmės atitinka latentinę socialinės vaiko deformacijos stadiją, kurioje elgesys dar neįgauna asocialaus kryptingumo ir pasireiškia nedrausmingumu, prieštaravimų, kaprizų ir pan. forma. Vėlesniuose raidos etapuose, išitraukiant į įvairesnes ir kartais komplikotas ekstreminių socialinio gyvenimo situacijų sritis, individas turi galimybę pakoreguoti savo vertybių sistemą ir nuostatas arba dar labiau įtvirtinti jau turimus neigiamo patyrimo pradus. Pastebima, kad ,, socializacijos ir socialinės orientacijos lygio kilimas leidžia jį išryškinti, diferencijuoti reakcijas į nepalankius išorinius poveikius. Tokiomis sąlygomis anksčiau

difuziškai pasireiškusios vaiko nuostatos į neigiamą elgesį palaipsniui gilėja, yra fiksuojamos ir įgauna ryškiają antivisuomeninio kryptingumo formą (Juodraitis, 2004).

Empiriniais tyrimais nustatytos konkrečios aplinkybės, lemiančios nepilnamečio patekimą į nepalankiai veikiančias mikroaplinkos sąlygas, iš kurių išskiriamos:

Nedarni šeima → nepalanki aplinka. Nedarnioms šeimoms dažniausiai būdingas vaiko elgesio nukrypimas. Tokiose šeimose išaugę vaikai bendraudami su kitais pedagogiškai apleistais bendraamžiais suformuoja atitinkamos pakraipos mikrogrupes.

Nedarni šeima+ mokyklos pedagoginės veiklos apleistumas → nepalanki aplinka. Nepakankama nedarnios šeimos nepilnamečio nario pakitusio elgesio įvairiomis pedagoginio-psichologinio poveikio priemonėmis mokykloje korekcija gali lemti jo patekimą į neigiamą aplinkos poveikio įtaką.

Žemas pažangumas mokykloje → neigiamas mikroaplinkos poveikis. Žemas mokymosi rezultatyvumas tampa neigiamo požiūrio į mokymąsi, priešastis, formuojasi neigiamos nuostatos į darbą, pedagogus, mokyklą apskritai.

Normali sociogenezė → neigiamas mikroaplinkos poveikis. Pastebimas reiškinys kuomet nepilnamečio elgesio genėzė atitinka socialinių normų reikalavimus, mokymosi pažangumas pakankamai aukštas, tačiau jau fiksuojami pirmieji elgesio pokyčiai, mokymosi interesų žemėjimas. Nemaža atvejų, kai normalios sociogenezės nepilnamečio, patekęs draugų, turinčių antivisuomeninių nuostatų, įtakon, padaro įstatymus pažeidžiančių veiksmų.

Amžiaus ypatumai → neigiamas mikroaplinkos poveikis. Nustatyta, kad vyresniems paaugliams tenka didesnis teisėtvarkos pažeidimų ir nusikaltimų procentas palyginti su nepilnamečiais apskritai.

L. Taranas ir V. Petrunekas (1980) konstatuoja, jog pubertatinis krizes sąlyginai skiriamas į dvi fazes: **neigiamą (neigiamą) ir pozityviają (teigiamą)**. **Neigiamą fazę** rodo nesutramdomas elgesys, nemotyvuotas užsispyrimas, emocinė disharmonija, lydima cinizmo, šiurkštumo, abejingumo aplinkiniams. Be to, patys paaugliai šį neigimą laiko „ gynimosi reakcija“ nuo suaugusių kėsintis į jų savarankiškumą, ypač liguistai jie reaguoja į suaugusiųjų pastabas dėl santykių su vienmečiais berniukais ir mergaitėmis. Jeigu netinkamai elgsimės su šio amžiaus paaugliais, tai jie ims neigti net moralines vertybes, o padariniai bus liūdni – formuosius antisocialinės pakraipos asmenybė.

Pozityviają fazę rodo normalesnis paauglio elgesys: išnyksta sudirginimas, šiaušimasis, formuojasi realus gyvenimiškas nusistatymas. Pozityvioji fazė rodo, kad paauglys nugali krizę. Neigiamą fazę ne paprastai pereina į pozityviają, o pamažu, lėtai, retkarčiais skausmingai perauga. Kiekvienu momentu greta susiformavusių pozityviųjų savybių egzistuoja ir neigiamosios. Sudėtingas neigiamas ir pozityvus susipynimas daugeliu atvejų ir lemia prieštarinę paauglio psichiką.

Minėti autoriai man, jog vienoks ar kitoks vaiko elgesys priklauso ir nuo vaikų aukštosios nervinės veiklos tipologinių vystymosi tipų. **Cholerikai** dažniausiai turi vadinamąjį agresyvios gynybos tipą. Šie paaugliai yra nesuvaldomo elgesio, pagiežingi, nuolat nesutariantys su aplinkiniais. Jie neklauso suaugusiųjų, prieštarauja tiesiog kiekviename žingsnyje, į pastabas atsikerta šiurkščiai, neretai bėga iš namų; ima blogai mokytis, netenka mokymosi intereso, o nepatenkinami pažymiai dar labiau juos atstumia nuo mokyklos; pašlyja jų santykiai su vienmečiais, dėl menkiausios priežasties puola muštis, įtūžę visiškai savęs nekontroliuoja.

Šie bruožai dažniausiai formuojasi, kai nėra geros priežiūros arba, kai išsiskiria šeimos.

Flegmatikams ir sangvinikams būdingesnis pasyvios gynybos elgesio tipas. Tokių vaikų gynybinė nuostata formuojasi, kaip tvirtina mokslininkai, defensyviu (apeinamuoju) būdu: jie užsidaro savyje, meluoja, tampa nenuoširdūs, dviveidžiai – besąlygiškai paklūsta ir pavyzdingai elgiasi suaugusiųjų akivaizdoje, o pasilikę vieni, elgiasi bjauriai (naikina daiktus, ką nors daro, norėdami įpykinti kius i t.t.).

Labai dažnai šiuos bruožus turi vaikai, augę šeimose, kur viešpatauja despotizmas, o svarbiausia auklėjimo priemonė – fizinės bausmės.

Ne mažiau baisus ir pavojingas „ **Pelenės**“ tipo auklėjimas. Dažnai pralaimi vaikai, turintys silpną aukštosios nervinės veiklos tipą, - **melancholikai**. Bukas ir užsispyręs tėvų elgesys formuoja tokius vaikų charakterio bruožus, kaip baugumas, atsargumas, bailumas, drovumas, verkmingumas ir įtarumas. Tokie vaikai yra šiek tiek asocialūs – jie pasyvūs ir nepasitiki savo jėgomis. Tokie vaikai dažnai, nemėgdami realaus gyvenimo, nuklysta į fantazijos ir bevaisių svajonių pasaulį, pasidaro uždari, tyleniai, niūruliai.

Be to, tokie vaikai išsiskiria padidėjusiu įtaigumu, lengvai pasiduoda stiprios asmenybės įtakai, todėl dažnai įtraukiami į įtartinas kompanijas ir ima linkti į nusikalstamumą.

Netinkamo elgesio tikslus, ypač analizavo Individualiosios psichologijos šalininkas Adleris. Adleristiniu požiūriu, asmenybė siekia išskirtinumo ar pranašumo, kad nugalėtų neadekvatumo ar menkavertiškumo jausmą. Šis jausmas atsiranda dėl savo, kaip žmogaus, statuso ir vertės pajautimo. Menkavertiškumo jausmo galima išvengti, jei vaikas auklėjamas bendradarbiavimo ir lygybės dvasia, o ne aukštesnės padėties siekimo atmosferoje. Priešingai, vaikas jausis priklausantis šeimai, turintis savo vietą ir savo vertę. Neigiama gyvenimo patirtis sukelia menkavertiškumo jausmą. Kad nugalėtų menkavertiškumo jausmą, vaikas įvairiais būdais siekia surasti savo vietą tarp kitų. Dažniausiai jis stengiasi atkreipti dėmesį arba siekia jėgos tikslo. Jei vaikas jaučiasi esąs blogesnis už kitus, bando įsitvirtinti tapdamas ypatingu. Panaudoja ir naudingus būdus, pavyzdžiui, būti darbštus moksle, atlikti

drašų poelgi, arba trukdančius ar destruktivius – demonstratyvų elgesį, konfliktiškumą arba vandalizmą (Ferguson, 2000).

Dreikursas aprašė keturis netinkamo elgesio tikslus, kurie nesijaučia priklausą ir kurie neturi tikslo padėti. Pirmas tikslas – **dėmesio siekimas**. „ Aš tik tada vertingas ir priklausau, kai į mane atkreipia dėmesį”. Vaikai, norintys kuo nors išsiskirti, būti ypatingais, ir nusivylę, jog neišsikovojo sau vietos atkreipdami kitų dėmesį, gali pasitelkti kitą tikslą- **jėgos siekimą**. Dominavimo ir valdymo tikslą atspindi įsitikinimas „ Jūs visi privalote daryti tai, ko aš noriu”. Jei nusivylęs vaikas nusprendžia, jog net ir jėga jis vis tiek nesugebės užtikrinti sau vietos tarp kitų, ir todėl jaučiasi įskaudintas, tada jis gali siekti trečio tikslo – **keršto**.Tikslo atkeršyti ir įskaudinti kitus griebiasi tie vaikai, kurie patys yra nepaprastai „ nudrašinti, labai nusivylę gyvenimu”. Jis ar ji daugiau nebetiki, kad yra pripažįstami ir pageidaujami, ir taip imasi kraštutinių priemonių, kad apgintų savo reikšmingumą. Jeigu ir tokie įsitvirtinimo gyvenime būdai pasirodo neveiksmingi, ir vaikas dar labiau įsitikina nesulauksiąs pripažinimo, jis pasirenka ketvirtąjį tikslą. Tai yra visiško **atsitraukimo tikslas**, kurį Adleris pavadino „ menkavertiškumo kompleksu. Vaikas su tokiu tikslu visai nesistengia atstatyti savo pranašumo statusą. Jo tikslas vienas – palikite mane ramybėje, kadangi mano, jog jau niekas jam nebepadės (Ferguson, 2000).

Padėti žmogui pervertinti savo tikslus ir įsitikinimus, sumažinti menkavertiškumą ir sužadinti bendrumo jausmą bei socialinį interesą – adleristinio konsultavimo, psichoterapijos ir auklėjimo tikslas.

R. Campbell (1998), ypač akcentuoja pasyvaus vaiko pykčio neigiamą įtaką socialiai sveikos asmenybės formavimuisi. Jos manymu, pasyviai agresyvus elgesys yra priešingas atviram, sąžiningam, tiesiam ir žodiniam pykčio išreiškimui. Pasyviai agresyvus elgesys yra išraiška pykčio, kuris netiesiogiai grįžta į patį asmenį.

To pavyzdžiai: delsimas, atidėliojimas, tuščias laiko leidimas, užsispyrimas, nenuolaidumas ir „ užmaršumas“. Autorė konstatuoja, jog sąmoninis pasyviai agresyviai besielgiančio vaiko tikslas – nuliūdinti ir supykdyti juos atstojančius žmones. Pasyviai agresyvus elgesys yra atsisakymas prisiimti atsakomybę už savo paties elgesį.

Pasyviai agresyvus elgesys motyvuotas sąmoningai, tai yra – vaikas sąmoningai nesuvokia, jog jis griebiasi šio besipriešinančio, trukdančio elgesio išlaisvinti užspaustam pykčiui, kad nuliūdintų kitus.

Pasyviai agresyvus elgesys sukelia daugumą problemų su nūdienos paaugliais, pradedant nuo blogų pažymių ir baigiant narkotikais ir savižudybe. Svarbu atpažinti pasyviai agresyvų elgesį, kai jis pasireiškia. Paprastai jis įveikiamas visai kitaip nei kiti neteisingo paauglių elgesio tipai.

R. Cambell pabrėžia, jog pasyviai agresyvus elgesys yra iracionalus – jis nepagrįstas logiškai. Geras to pavyzdys – moksleivis, gebantis gerai mokytis, norintis gauti gerus pažymius, besistengiantis gauti gerus pažymius, tačiau gaunantis blogus. Tai neturi jokio loginio pagrindo.

Antra, galima pradėti priskirti paauglio elgesį pasyviai agresyviu, kai niekas nepadedą, nepriklausomai nuo to, kokia autoritetingą asmenybę tai daro, nes paslėptas, pasąmonintas motyvas yra nuliūdinti kitą autoritetingą asmenį.

Autorė daro išvadą, jog paauglys, kuris neišmoks tvardyti savo pykčio brandžiai ir išaugti iš pasyviai agresyvios stadijos šešiolikos ar septyniolikos metų, šis pasyvios agresijos bruožas jį apsunkins it taps nuolatine jo ar jos asmenybės dalimi visam gyvenimui. Jis ar ji panaudos pasyvių agresyvu elgesį ateityje su profesoriais, darbdaviais, sutuoktiniu, vaikais ir taip toliau. Tai sudarys rimtų problemų kasdieniame gyvenime ir baigsis begaline nelaime tiems, kurie su juo ar su ja bus susiję.

Reikia leisti paaugliams išreikšti negatyvius ar nemalonius jausmus. Nuslopinus vaiko pyktį draudimu, jis niekur nedingsta. Jis neišspręstas liks pasąmonėje, kol bus išreikštas vėliau per nederamą ir / arba pasyviai agresyvu elgesį.

R. Cambell manymu, pasyviai agresyvus elgesys yra pats blogiausias būdas išreikšti pyktį dėl kelių priežasčių:

Jis gali lengvai tapti įsisenėjusiu, tvirtu elgesio modeliu, kuris trunka visą gyvenimą.

Jis gali iškreipti žmogaus asmenybę ir padaryti jį visai nesugyvenamą.

Jis gali įsiterpti į visus paauglio santykius ateityje.

Tai vienas iš sunkiausiai pagydomų elgesio sutrikimų.

Labai svarbu mokyti vaiką teisingu būdu suvaldyti pyktį. Tai daroma mokant pyktį išspręsti, o ne nuslopinti.

Tinkamai ir brandžiai suvaldyti pyktį yra viena iš pačių sunkiausių pamokų tampant brandžiu žmogumi.

H. G. Ginott (1999), remdamasis dr. F. Redliu, teigia, jog vaiko elgesį galima pavaizduoti trimis skirtingomis spalvomis: žalia, geltona ir raudona. **Žalioji sritis** – tai priimtinas ir pageidaujamas elgesys, tai sritis, kurioje mūsų sutikimas „ Taip“ duodamas noromis ir mielai. **Geltona sritis** – tai elgesys, kuris nėra pageidaujamas, tačiau yra toleruojamas dėl tam tikrų priežasčių. Tokios priežastys gali būti:

Vaikas mokosi naujos veiklos.

Vaikas išgyvena sunkų laikotarpį (nelaimingi atsitikimai, liga, persikėlimas į kitą gyvenamąją vietą, atsiskyrimas nuo draugų, tėvų skyrybos ir t.t.).

Raudonoji sritis – tai elgesys, kuris negali būti toleruojamas jokiais aplinkybėmis ir turi būti sustabdytas. Tai elgesys, kuris gresia kitų sveikatai arba materialinei ir finansinei šeimos gerovei.

B. Bitino (2004) nuomone, prosocialus elgesys yra galutinis veiksmingo auklėjimo rezultatas. Ugdytinio elgesys – jo socialinių poelgių visuma. Auklėjimo procese formuojamos patvarios elgesio formos, tai yra ne tik gebėjimas, bet ir poreikis elgtis pagal socialines normas. Patvari elgesio forma nuo elementaraus įpročio skiriasi tokiais savybėmis:

a) ji yra tam tikros elgesio patirties rezultatas;

b) jos pagrindą sudaro poreikiu tapęs asmenybės požiūrio į socialinę tikrovę realizavimo būdas;

c) ji nėra šabloniškas, stereotipinis, o apibendrintas, labia lankstus veiksmas;

d) ji yra ne automatiškas, o įsisąmonintas valingas veiksmas.

Išanalizavus įvairių mokslininkų požiūrį apie elgesio ypatumus sudėtingame asmenybės socializacijos procese, galima daryti trumpą reziūmė.

Elgesys suvokiamas kaip sąveikos su aplinka rezultatas. Ši sąveika gali būti įvairaus sudėtingumo – nuo nesąlyginių refleksų iki sąmoningos, tikslingos žmogaus veiklos.

Neigiamas moksleivių elgesio apraiškas gali lemti daug faktorių: asmenybės problemos, temperamentų tipai, šeima, mokyklos ar klasės mikroklimatas, ugdymo organizavimo procesas.

Vaikas, kaip ir suaugęs žmogus nori būti įvertintas, pastebėtas, pajauti savo vertę ir užimti kuo aukštesnį statusą grupėje. Kai vaikas yra nepripažįstamas, jis pradeda kompensuoti savo menkavertiškumą jausmą netinkamais tikslais: dėmesio, jėgos, keršto ir bejėgiškumo demonstravimu. Šie tikslai siekiami dinamiškai.

Pats pavojingiausias harmoningos asmenybės formavimuisi yra pasyvus, pasąmoninis pyktis, kuris neįsisąmonintas ir nevaldomas, gali tapti įsisenėjusiu, tvirtu elgesio modeliu, apsunkinti asmenybės adaptavimąsi aplinkoje ir iškreipti santykius su kitais žmonėmis ateityje. Tai viena iš sunkiausiai pagydomų elgesio sutrikimų.

Asmenybės socialaus elgesio formavimąsi veikia biogenetiniai, sociogenetiniai, psichosocialiniai, sociokultūriniai, psichopedagoginiai ir kiti veiksniai. Iš esmės elgesys gali būti suprantamas ne tik kaip įnorių, dorinių santykių, poelgių sistema, bet ir kaip tam tikras funkcijas atitinkančių kognityvinių bei konatyvinių (pataloginių, subordinacijos veiksnių bei intravertiškumo ir ekstravertiškumo) procesų sąveikos darinys.

Ugdymo procese formuojamos patvarios elgesio formos, tai yra ne tik gebėjimas, bet ir poreikis elgtis pagal socialines normas. Prosocialus elgesys yra galutinis veiksmingo ugdymo rezultatas.

1. 2. Mokymosi motyvacijos ypatumai socialinio išmokimo procese

Motyvacija paaiškina, kas elgesį gali pastiprinti, orientuoti į tikslą ir kodėl atitinkamai laiko yra skiriama vienai ar kitai užduočiai.

Motyvacija – elgesio, veiksmų, veiklos skatinimo procesas, kurį sukelia įvairūs motyvai, motyvų visuma.

Jonas Pocevičius teigia, jog „Motyvo ir „motyvacijos sąvokos vartojamos siekiant paaiškinti žmogaus elgesio ir veiklos priežastis, t. y. ieškant atsakymo į klausimus „kodėl?, ir „dėl ko tai daroma ar taip elgiamasi?, „ko siekiama tai darant? Motyvacija aiškina, kokios jėgos išjudina ir nukreipia žmogų, kaip pasirenkama ir kaip palaikoma veikla, pastangų intensyvumą ir atkaklumą realizuojant pasirinktą veiklos variantą.

Motyvuotas elgesys – tai dviejų faktorių – asmenybinio ir situacinio – sąveikos rezultatas. Asmenybinis – tai žmogaus motyvacinės dispozicijos: poreikiai, potraukiai, instinktai, nuostatos, vertybės ir kt., o situacinis – tai išorinės sąlygos: aplinkinių žmonių elgesio reakcijos, jų santykiai, vertinimai, fiziniai dirgikliai.

Plačiausia prasme motyvaciją galima apibūdinti kaip procesą, kurį sukeli šie veiksniai:

Fiziologinis ar psichologinis trūkumas arba poreikis, skatinantis aktyvumą.

Poreikis, turintis kryptį, vadinamas draikas.

Skatulus arba poreikio objektas, tikslas.

J. Lapė ir G. Novikas (2003) konstatuoja, jog tai, kas atsispindi žmogaus sąmonėje ir skatina jį veikti, nukreipia jo veiklą taip, kad būtų patenkintas kilęs poreiki, vadinamas tos veiklos motyvu. Motyvas – tai vidinė būsena, skatinanti žmogų sąmoningai veikti siekiant tikslo.

Žmogaus motyvai įvairiai klasifikuojami.

Pagal santykį su objektu skiriami **pirminiai**, arba **tiesioginiai**, ir **antriniai motyvai**. Pirminiai motyvai susiję su pačiu veiklos objektu, veiklos atlikimu. Antrinis motyvas susijęs su tam tikrais tos veiklos rezultatais.

Pagal aktualumą skiriami **veiksmingi** ir **neveiksmingi motyvai**. Veiksmingi motyvai yra tie motyvai, kurių skatinamas žmogus dalyvauja konkrečioje veikloje. Neveiksmingi motyvai yra tie motyvai, kurie neskatina veiklos. Pagal motyvo tikslo ypatumus galima skirti **materialiuosius ir idealiuosius motyvus**. Materialiųjų motyvų tikslas- konkretaus objekto įsigijimas arba veiksmo valdymas. Idealieji motyvai susiję su kalbų mokymusi, kūrybine veikla, pagalbos kitiems žmonėms teikimu ir pan.

Dar skiriami **biologiniai motyvai**, susiję su fiziologinių poreikių tenkinimu, **visuomeniniai** (**socialiniai**), susiję su visuomenei reikšmingos veiklos atlikimu, ir **asmeniniai** – grynai savo asmeninems reikmėms tenkinti.

Žmogui svarbu žinoti savo veiklos motyvus, nes tai jam padeda reguliuoti veiklą, numatyti veiklos tikslą ir siekimo būdus. Tačiau žmogaus veiklai turi įtakos ir **neįsisąmoninti motyvai**. Pavyzdžiui, tokiu neįsisąmonintu motyvu gali būti nuostata. Tai išankstinė parengtis, polinkis vienaip ar kitaip suvokti situaciją ir elgtis.

G. Butkienės ir A. Kepalaitės (1996) teigimu, motyvacijos branduolį sudaro kryptingumas ir veržlumas. Motyvai sukuria bendrą nusiteikimą mokytis, o nuo tikslų priklauso, kokie bus konkretūs mokymosi veiksniai. Santykis tarp motyvų ir veiklos sėkmės galimybių atsispindi mokinio išvyenimais. Sėkmingam ir spačiam mokymuisi būtinas emocinis komfortas ir tam tikra emocijų sankaupa.

L. Rupšienė (2000) analizuodama mokslininkų Ph. Lersch ir W. McDougall darbus, pateikia elgsenos motyvų klasifikaciją:

Vitalinės būties polinkiai (siekimas veikti, mėgautis, libido, nauji įspūdžiai).

Individualiojo „ aš“ polinkiai (egoizmas, valdžios siekimas, pripažinimas ir savęs verinimas).

Aukštesniosios, esančios virš individo būties polinkiai (kūryba, pažintiniai interesai, meilė, pareiga, religiniai ieškojimai).

Minėta autorė , remdamasi mokslininkų tyrimais, mokymosi motyvus skirsto į:

Plačius socialinis (pareiga, atsakomybė, mokymosi socialinio reikšmingumo suvokimas);

Siaurus socialinius motyvus, kitaip vadinamus „ poziciniais“ (siekis užimti tam tikrą padėtį visuomenėje ateityje, būti pripažintam, gauti atitinkamą atlygį ir pan);

Socialinio bendradarbiavimo motyvai (savo vaidmens bei pozicijos klasėje įtvirtinimas, orientacija į įvairius bendradarbiavimo su aplinkiniais būdus);

Plačius pažintinius motyvus (domėjimasis aplinka, pasitenkinimas mokymosi veikla ir pan);

Mokomuosius pažintinius motyvus (orientacija į žinių įgijimo būdus, konkrečių mokomųjų programų supratimas);

Savišvietos motyvus (orientacija į papildomų žinių įgijimą).

G. Butkienė ir A. Kepalaitė išskyria keletą mokymosi motyvacijos rūšių:

Vidinė smalsumo motyvacija. Yra poreikis suvokti, poreikis manipuliuoti, poreikis tyrinėti.

Svarbiausi augimo poreikiai. Mokymosi motyvai, nors ir kokie jie būtų, visada yra susiję su svarbiausių, fiziologinių ir aukštesniųjų, dvasinio augimo, poreikių patenkinimu.

Išmokimo džiaugsmas. Stipriausią vidinę mokymosi motyvaciją sukelia vidinis džiaugsmas, lydintis išmokimą. Tai yra savipildos poreikio, kaip vidinės valios ir išminties energijos skleidimosi, įgyvendinimas.

Savipilda. Ji kyla dvasinėje, socialinėje, kultūrinėje aplinkoje, kai visiškai įsisąmoninamas asmeniškasis patyrimas ir atsiranda galimybė savarankiškai spręsti.

Savigarba. Stiprina pastikėjimą savimi, pajėgumą, įsitikinimą, kad esi kitiems reikalingas ir naudingas.

Laimėjimai ir lūkesčiai. Priklauso viltis arba lūkestis, kad tikslas bus pasiektas be nesėkmės.

Kompetencija – pakankamumas. Kuo dažniau mokinys mato savo įgūdžius ar kitų mokymosi rezultatų gerą kokybę, tuo labiau stiprėja jo noras ir toliau gerai tai daryti. Galima tikėtis, kad ir ateityje žmogus norės savaankiškai studijuoti.

Konfliktuojantys motyvai. Paauglystės metais dauguma moksleivių kenčia dėl konflikto tarp savo poreikių gauti gerus pažymius ir būti mylimiems. Kitas bendras konfliktas: priklausomumas ir nepriklausomybė.

Margarita Pileckaitė – Markovienė (2001) konstatuoja, jog vaikas norės mokytis tada, kai veiklos motyvu taps kuri nors mokymosi dalis. Autorė skiria tris paties mokymosi motyvų grupes: **mokymosi rezultatus, mokymosi tikslus, patį mokymosi procesą.**

Anot minėtos autorės, J.Laužikas (1981) mokymosi motyvus suskirstė į keturias grupes: **teorinius (noras pažinti nauja, sekimas geru pavyzdžiu, įdomus mokymo dalykas); praktinius (noras pasirengti gyvenimui, profesijai, siekimas turėti geresnes gyvenimo sąlygas); prestižo (noras gauti gerą pažymį, būti pripažintam draugų, užimti gerą padėtį kolektyve); prievartos ir baimės (baimė būti nubaustam, mokymosi būtinybė). Pirmų dviejų grupių motyvai yra teigiami, trečios grupės motyvai – neutralūs, ketvirtos – neigiami (Psichologija, 2001).**

Bihevioristinės teorijos šalininkas J. B. Watsonas (1925) manė, norint, kad vaikas tinkamai elgtųsi, pakanka jį atskirti nuo visų kitų podirgių ir velti pasirinktu būdu. Taip galima formuoti ne tik elgesį, bet ir motyvus (Butkienės ir A. Kepalaitės, 1996).

B.F. Skinneris (1950), tyrinėdamas elgesio ir išmokimo dėsninumus, nustatė, kad, norint išmokti konkretaus elgesio, svarbu atrasti tinkamus pastiprinimus, jų pateikimo būdą ir kartojimų skaičių. Stebėdami žmogaus elgesį ir jį patį, gali suvokti, kokio pastiprinimo jam labiausiai reikia, kad pasikartotų tam tikras elgesys (Butkienės ir A. Kepalaitės, 1996).

Geštaltistas K. Levinas (1935) mano, kad asmenybės pradžia yra energija. Jis sako, kad tam tikroje asmenybės dalyje atsiradus įtampai, pažeidžiama visos sistemos pusiausvyra. Asmenybė, kaip sistema, skuba pusiausvyrą sugrąžinti ir gausina psichinę energiją. Tokią įtampą ir nepusiausvyrą sukelia poreikiai, ketinimai arba norai. (Butkienės ir A. Kepalaitės, 1996).

Kognityvinės psichologijos šalininkas H. Murray (1938) požiūriu, reikmė – tai įtampa, kuri sužadina vidinį organizmo aktyvumą ir nukreipia jį tikslo link. Du šaltiniai – reikmė ir spaudimas iš išorės yra tai, ką galima laikyti elgesio šerdimi (Butkienės ir A. Kepalaitės, 1996).

J. Kelly (1973) aiškina, kad poelgius ir elgesio kitimą supasti padeda žinojimas, kaip žmogus mano, kas ir kur yra priežastys to, kas atsitiko ar įvyko (Butkienės ir A. Kepalaitės, 1996).

B. Weinerio (1977) atribucijos teorija teigia, kad žmogus kitų elgesį aiškina remdamasis ir asmeninėmis nuostatomis, ir socialinėmis aplinkybėmis. Žmogus dažniausiai ieško savo ir kitų elgesio priežasčių. Tam naudoja tam tikras taisykles. Nuo to, kokias priežastis priskiria savo ar kito žmogaus elgesiui, priklauso žmogaus emocijos ir pažinimas (Butkienės ir A. Kepalaitės, 1996).

Egzistencini požiūriu (E. Klinger) žmogus siekia emociškai svarbių dalykų ir turi esminius dvasinius poreikius – saviraiškos, pagarbos, meilės. Be to, jis linkęs įprasminti savo veiksmus, būsenas ir elgesį (Butkienės ir A. Kepalaitės, 1996).

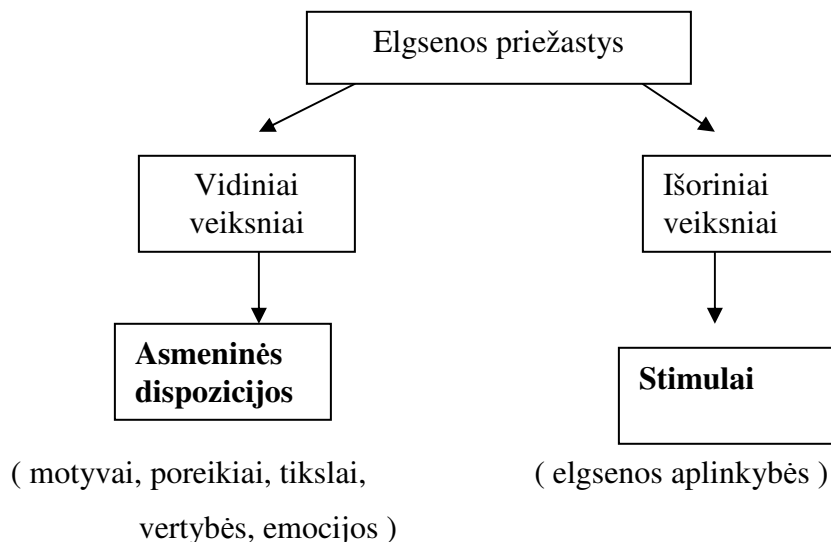
A. Maslou kalbėjo apie stokos ir būties motyvaciją. Stokos motyvacija susijusi su žemesniaisiais poreikiais ir mažina psichinę įtampą, tenkindama tuos poreikius. Būties motyvacija yra susijusi su aukštesniaisiais poreikiais, su asmenybės augimu, su žmogaus laisvu pasirinkimu, su jo vertybėmis bei tikslais. Būties motyvacija nesumažina psichinės įtampos, nes augimas ir tobulėjimas reikalauja tam tikros įtampos (Psichologija studentui, 2002).

Motyvacijos lygis, iš dalies įtakoja asmenybės suvokimą, mąstymą ir kitus psichinius procesus. Bendravimas taip pat gali būti motyvuotas stokos arba būties poreikiais. Kai bendravimas yra motyvuotas stokos, žmogus bendraudamas su kitais mąsto, kokią jis gaus iš to naudą. Jeigu dominuoja būties motyvacija, patį bendravimą su kitu žmogus suvokia kaip vertybę ir tai dvasiškai praturtina bendraujančius. Saviaktualizaciją Maslou sieja su asmenybės brendimu: kuo labiau asmenybė save aktualizavo, t. y. išreiškė, atskleidė, tuo ji yra brandesnė (Psichologija studentui, 2002).

Naujausios šiuolaikinės psichologijos požiūriu – žmogus yra tapsme. Žmogaus tikslai, ketinimai ir veiksmai yra už jutimiškai suvokiamos aplinkos. Motyvacijos esmė gali būti nesuderinumas tarp to, kas dabar yra, ir kas gali būti suvokta (Butkienės ir A. Kepalaitės, 1996).

L. Rupšienė (2000) pabrėžia, jog kiekvienas žmogaus poelgis motyvuojamas tiek **vidiniais (asmeninėmis dispozicijomis)**, tiek **išoriniais (stimulais iš aplinkos) veiksniais**. Vidiniai ir išoriniai motyvacijos veiksniai glaudžiai siejasi ir vieni kitus veikia. Tai mes gerai žinome iš patirties: patekęs į gero „ mokytojo rankas“ (situacija, aplinkos stimulai), vaikas labiau stengiasi mokytis ir pasiekia geresnių mokymosi rezultatų, nes stiprėja jo mokymosi motyvai (asmeninės dispozicijos). Gerai žinomi ir priešingi atvejai, kai netikusi aplinka neigiamai veikia asmenines dispozicijas. Tačiau turėdamas stiprias asmenines dispozicijas inividas gali keisti aplinką bei aplinkos poveikį sau. Kaip

kitaip paaiškinti kai kurių vaikų iš socialiai rizikingų šeimų puikius pasiekimus: jų aplinka buvo labai nepalanki, bet jie turėjo kažkokias labai stiprias asmenines dispozicijas, kurios leido ištrūkti iš ankstesnės aplinkos ir ją pertvarkyti.

1 pav. **Žmogaus poelgius motyvuoiantys veiksniai**

Autorė, analizuodama M. Csikszentmihalyj Pakilimo teoriją, konstatuoja, jog žmogus didžiausią motyvacijos piką jaučia priešingoje situacijoje – kai jis aktyviai įsitraukęs į veiklą, reikalaujančią fizinių ar psichinių pastangų.

Minėtas mokslininkas apibūdino motyvacijos pakilimo momentą aštuoniais bruožais:

Žmogus aiškiai suvoka veiklos tikslu ir tiesiogiai gauna grįžtamąją informaciją apie veiksmų efektyvumą;

Žmogaus asmeniniai įgūdžiai leidžia jam priimti užduočių iššūkius ir atlikti atitinkamai;

Veiksmai ir žinojimas susilieję: žmogus lyg patiria minties „aštrumą“;

Aukšta dėmesio koncentracija, kai viskas nereikšminga, nueina į kitą planą ir nereikšmingi stimulai dingsta iš sąmonės, rūpesčiai laikinai pamirštami;

Stiprios kontrolės jausmas;

Augimo ir buvimo dalimi kažko didingo jausmas, užsimiršimas, išėjimas už ego ribos;

Pasikeitęs laiko jausmas; atrodo, kad jis bėga greičiau;

Veikla įgyja prasmę ir vertę, o joje įgyjimas patyrimas tampa savitiksliu.

M. Csikszentmihalyj daro reikšmingą išvadą – mes išgyvename pakilimą tada, kai esame įsitraukę į tokią veiklą, kurią vertiname kaip savotišką mums iššūkį. Tokius išgyvenimus mes patiriame, kai užsiimame savo mėgiamais darbais, atiduodame mėgiamiems užsiėmimams. Bet, pasirodo, ir darbas bei mokymasis sukelia mums tokius pat išgyvenimus.

L. Rupšienė konstatuoja, jog išsamesnė nenoro mokytis raiškos analizė leidžia išvengti kelias formas:
Epizodinis nenoras mokytis (kai kartais nesinori mokytis bei atlikti mokyklinių užduočių, bet per trumpą laiką šis nenoras įveikiamas ir moksleivis vėl įsitraukia į mokymosi veiklą);

Latentinis (kai moksleivis dažnai nenori mokytis, bet pamokose dalyvauja ir labai vangiai mokosi – bėgti iš pamokų nedrįsta);

Aktyvusis (kai nenoras mokytis toks stiprus, kad moksleivis drįsta demonstratyviai nesimokyti, nesiruošti pamokoms, ignoruoti mokytojo užduotis, bėga iš pamokų);

Konfliktiškas (kai moksleivis stipriai konfliktuoja su mokykla ir ją meta arba būna išmestas).

L. Rupšienė daro išvadą, jog nenoras mokytis gali būti skatinamas, koreguojant mokymosi motyvacijos sferą hierarchiškumo, lankstumo bei išsivystymo aspektais. Norėdami stiprinti moksleivių norą mokytis, turime orientuotis į individualių ir vertingesnių vidinių mokymosi motyvų įtvirtinimą, sudaryti sąlygas palankaus jų bei teigiamo pedagogų kauzalinės atribucijos modelių formavimuisi, sėkmės mokymosi procese patyrimui, afiliacijos poreikio tenkinimui bei nerimastingumo skatinimo vengimui. Reikia atsižvelgti į tai, kad noras mokytis stiprėja, kai;

a) **mokykloje taikoma efektyvi mokymosi motyvacijos skatinimo sistema;**

b) **kai tenkinami esminiai moksleivio poreikiai (fiziologiniai, saugumo, meilės, savigarbos, saviraiškos),**

c) **kai pats mokymosi procesas tampa mokymosi tikslu (o tai įmanoma tik bendradarbiavimo ir demokratinės aplinkoje),**

d) **šiuo metu moksleivis jaučiasi kompetentingas, autonomiškas bei priimtinas kaip asmenybė,**

e) **Mokinių motyvacija stiprėja, jeigu mokymosi jie patenkina savo svarbiausius poreikius – sėkmės (pvz; pasiekia užsibrėžtą tikslą); pripažinimo (pvz; draugiški santykiai su klasės draugais ir mokytoju); vadovavimo (pvz; tampa klasės lyderiu). Mokymosi kokybė ir greitis taip pat priklauso nuo to, ar mokinys domisi mokomuoju dalyku (pvz; jaučia malonumą skaičiuoti, tyrinėti, meistrauti ar skaityti). Mokymąsi lemia ir vidiniai mokinio siekiai (pvz; jis tikisi, kad biologijos mokymasis padės geriau pasirengti medicinos studijoms).**

P. Dereškevičiaus ir kt. (2000) nuomone, moksleivių mokymosi motyvacijos silpnėjimo priežastys gali būti išorinės (sąlygotos aplinkos) ir vidinės (priklausančios nuo moksleivių savybių).

L. Rupšienė detalizuoja mokinių nenoro mokytis priežastis. Jos gali būti **asmenybinės:**

Žema savikontrolė,

Neadekvatus savę vertinimas,

Išmoktas bejėgiškumas,

Riboti gebėjimai,
Neigiamas požiūris į mokymąsi,
Nedideli sveikatos, kalbos ar regos sutrikimai,
Akcentuoti charakterio bruožai,
Mokyklos fobijos,
Hiperaktyvumas,
Deviantinis elgesys,
Mokymosi negalės,
Lyčių dimorfizmas,
Nepalankus kauzalinės atribucijos modelis.

Šeimoje glūdinčios nenoro mokytis priežastys:

Prastas šeimos mikroklimas,
Netikęs tėvų pedagoginių pareigų atlikimas,
Destruktyvūs vaikų ugdymo šeimoje modeliai,
Nepalanki šeimos struktūra ir jos pokyčiai,
Motinų užimtumas darbe,
Žemas tėvų išsilavinimas ir neigiama mokymosi patirtis,
Sunki materialinė padėtis.

Mokykloje glūdinčios nenoro mokytis priežastys:

Prastas mokyklos mikroklimas,
„Tradicinės“ mokyklos trūkumai,
Pamokos trūkumai,
Vertinimo pažymiais problemos,
Neefektyvus mokyklos valdymas,
Nepakankamas mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas,
Mokytojų ir moksleivių bendravimo problemos.

Visuomenėje glūdinčios nenoro mokytis priežastys:

Bedarbystė,
Vaikų gimstamumo reguliavimo problemos,
Ekologinis užterštumas,
Didėjančios vaikų augimo išlaidos,
Mažėjanti vaikų auginimo nauda,
Vaikų priežiūros problemos,

Tradicijų atsisakymas,
Benamystė,
Vaikų teisių apsaugos problemos,
Pedagogų rengimo problemos
Didėjantys miesto ir kaimo skirtumai,
Nusikalstamumas, smurtas ir pan.

M. Barkauskienė, V. Indrašienė ir kt. (2004) mano, jog teoriniame lygmenyje svarbu išsiaiškinti, ar nesėkmingo mokymosi priežastys glūdi vaiko prigimtyje ar pedagoginiame procese? Tikslingą priežasčių paiešką nulemia skirtingas požiūris į asmenybę, jos prigimtis. Jei žmogus, kaip ir kitos biologinės būtybės, gyvuoja ir veikia savo prigimties galių dėka, tai vyksta pastoviai ir visuotinai ir jeigu gyvūnų ir žmonių mokymo principai vienodi, tai toks požiūris nesėkmingo mokymosi priežasčių skatina ieškoti išimtinai vaiko prigimtyje. Todėl prigimties suabsoliutinimo šalininkai mano, kad vaikai gimta labai skirtingų gabumų, vystosi nevienodu tempu, ir esą visai natūralu, kad nemaža dalis mokinių yra nepažangūs ar antrus metus lieka mokytoje toje pačioje klasėje (Mokslo darbai. Pedagogika, 2004).

E. Stonas (2004) teigia, kad mokinio protinį lavinimą veikia mokymo organizavimas, nuosekliai formuojami sugebėjimai. Auorius išskyrė dvi pagrindines nepažangumo priežasčių grupes – **vidines (subjektyvias) ir išorines (objektyvias)**. Pirmajai grupei priskiriama mokinių sveikata, jos laikini sutrikimai, mokinių psichologinės ypatybės, pažintiniai procesai, elgesio motyvai, interesai, pažiūros, valia; antrajai – socialiniai veiksniai, susiję su nepažangumu (Mokslo darbai. Pedagogika, 2004).

Akivaizdžiai ryškėja ir mokyklos, ir mokymosi baimės problemos. Mokinius baimė apima ypač tada, kai tenka eiti į pamoką nepasirengus ir prieš kontrolinius darbus. Kontrolinių darbų baimė, kaip svarbus mokinių rizikos veiksnys, akcentuojamas užsienio mokslininkų tyrimuose. 2002 m. JAV Pensilvanijos valstijoje atlikti mokinių mokyklos metimo priežasčių tyrimai rodo, kad pavojus mokyklai prarasti mokinius didėja dėl kontrolinių darbų ir testų ir su jais susijusių negatyvių išgyvenimų (Mokslo darbai. Pedagogika, 2004).

Margarita Pileckaitė – Markovienė (2003) konstatuoja, jog moksleivių nepažangumą gali lemti jų psichologiniai ypatumai. Tarp šių ypatumų dažniausiai yra pabrėžiama mokymosi motyvacija, savivertė ir nerimastingumas (Mokslo darbai. Pedagogika, 2003. 67).

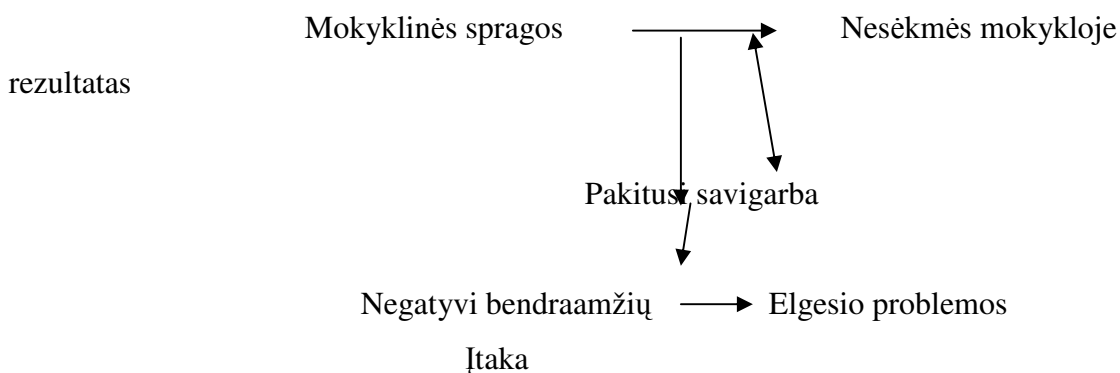
Marijos Barkauskaitės ir Elenos Motiejūnienės (2004) nuomone, mokinio mokymosi motyvacija priklauso nuo plataus spektro veiksnių – tai ir „vidinis“ interesas, ir baimė būti nubaustam. Yra įrodyta, kad patvariausia motyvacija yra susijusi su asmens identiteto plėtote, jo vertybių sistema, prasmingumo suvokimu (Mokslo darbai. Pedagogika, 2004. 70).

P. J. D. Finn (1989) pažymi, kad tyrinėtojų nustatyti koreliaciniai ryšiai tarp atskirų faktorių, sąlygojančių moksleivių nesimokymo mokykloje priežastis, leidžia išskirti du modelius: **asmenybės „ frustracijos – savigarbos modelį ir „ dalyvavimo – identifikacijos su mokykla” modelį.** Autoriaus nuomone, „ frustracijos – savigarbos modelis leidžia paaiškinti paauglių netinkamo elgesio ir delinkvencijos priežastis ir jų įtaką išėjimui iš mokyklos. Antrasis modelis nusako paauglio ryšį su mokykla.

Frustracijos – savigarbos modelyje mokyklinės nesėkmės dažnai gali būti vertinamos kaip elgesio problemos priežastis. Todėl, remiantis šia paradigma, netvarkingas mokyklos lankymas gali sąlygoti pažemintą neadekvatų „ Aš vaizdo atsiradimą, o šis sąlygoti atsakomybės, savigarbos praradimą. Papeikimas už blogą lankymą, nors ir nespecifinis mokyklos nesėkmių atributas, pamažu gali daryti įtaką mokymuisi ir emociniam moksleivio santykiui su mokyklos aplinka, keisti jaunuolio „ Aš vaizdą ir tapti jo asmenybės sutrikimų ir frustracijų rezultatu. Kadangi nesėkmės keičia „ Aš vaizdą (savigarbą, savivertę, savimonę, taip pat akademinę savimonę arba asmens pasitikėjimą savo atliekama veikla), todėl pakinta ir paauglio elgesys mokymosi procese, kuris gali įgauti ardomą ar nusikalstomą formą. S. Bernstein ir J. H. Rulo (1976) mėgina paaiškinti nedidžiųjų mokymosi problemų seką. Jų žodžiais tariant, kai mokinys susiduria su mokyklinėmis nesėkmėmis, iš pradžių atsiranda frustracijos, kurios pamažu su amžiumi perauga į netinkamą, žlugdantį asmeninį elgesį. Tokioje situacijoje suaugusysis vis daugiau dėmesio kreipia į vaiko elgesio kontrolę ir mažiau į jo sugebėjimą mokytis. Taip vaikas vis papildomai nusikalsta, pagaliau jo elgesys tampa problema ir jis palieka mokyklą, iškrenta iš jos arba yra pašalinamas (Dereškevičius ir kt, 2000).

Anot B. S. Bloom (1976), psichinė sveikata, pozityvios savimeilės, „ Aš jėgos vystymasis sudaro sąlygas vaikui per mokykloje susiklosčiusius santykius įgyti sėkmės patirtį. Taigi geri mokymosi pasiekimai, pozityvūs tarpasmeniniai santykiai padeda įgyti imunitetą įvairioms psichinėms traumoms.

Frustracijos – savigarbos modelis (pagal S. Bernstein ir J H. Rulo) atrodo taip:

2 pav. **Frustracijos – savigarbos modelis**

Savigarba ir akademinės savimonės susigrąžinimas, sėkmės situacijų sudarymas, šiltų santykių su suaugusiaisiais sukūrimas galėtų būti vienas iš paauglio adekvataus elgesio ir mokyklos lankomumo spendimo kelių. Frustracijos – savigarbos modelį galima būtų siūlyti kaip mokyklos veiklos keitimosi planą, kuris galėtų padėti suprasti ir pagerinti vaiko savijautą mokykloje (Dereškevičius ir kt, 2000).

Dalyvavimo – identifikavimo (tapatumo) modelis rodo, kad vidiniai bei išoriniai faktoriai, socialiniai ryšiai tarp asmenybės ir aplinkos turi įtakos asmenybės raidai. Pastebėta, kad mokinių dalyvavimas mokyklos ir klasės veikloje ugdo vaiko identifikacijos (tapatumo) su mokykla jausmą.

Tyrimai rodo, kad gerai besimokantys mokiniai dažniau sutapatina save su mokykla, tuo tarpu prasčiau besimokantys to nedaro. Todėl šiam reiškiniui apibūdinti vartojami neigiamą prasmę turintys terminai: atstūmimas, atsitraukimas, pašalinimas. Taigi mokiniai, identifikuojantys save su mokykla, turi aiškų supratimą apie priklausomumą. Jie jaučiasi pastebimi, reikšmingi ir mokykla jiems yra svarbi. Kitas identifikavimo aspektas nusako, kad kiekvieno mokinio sėkmė yra vertinama mokyklai ir jos tikslų įgyvendinimui (Dereškevičius ir kt, 2000).

J. D. McKinney ir kt. (1975) ir M. M. Kerr (1986) nustatė, kad moksleivio dalyvavimas arba nedalyvavimas klasės veikloje apima šias sritis: verbalinę sąveiką, sąveiką su mokytoju, pamokos atmosferos trukdymą, ramų nedalyvavimą, nepakankamą darbo įgūdžių turėjimą. Kiti tyrinėtojai nurodo, kad mokymosi eigoje mokinio dalyvavimas pamokose ir mokyklos gyvenime gali atspindėti skirtingus dalyvavimo lygmenis.

Pirmasis lygmuo atspindi dėmesio sukaupimą, klausymąsi, pasiruošimą ir atsakymą į klausimus.

Antrasis lygmuo nusako moksleivio aktyvumą, kurio metu jis formuluoja klausimus; dalyvauja dialoguose su mokytoju ne tik pamokų metu, bet ir po jų; atlieka daugiau užduočių namuose, negu reikalaujama bei dalyvauja dalykinuose klubuose. Tuo tarpu bendraamžiai, besiruošiantys palikti mokyklą arba turintys elgesio problemų, elgiasi priešingai (R. B. Ekstrom, 1986; T. Hirschi, 1969).

Trečiasis lygmuo siejamas su paauglyte bei ankstyvąja jaunyste. Nors paaugliai siekia būti nepriklausomi, bet bręsdami jie vis daugiau dalyvauja mokyklos ir užmokykliniame gyvenime: socialinėje, akademinėje, sportinėje mokyklos veikloje, bendruomenės gyvenime - priešingai nei tie moksleiviai, kurie turi elgesio problemų ar yra linkę palikti mokyklą (R. B. Ekstrom, 1986, D. Landers, 1978 ir kt.).

Ketvirtasis lygmuo siejamas su moksleivių dalyvavimu mokyklos valdyje. Dalyvavimo-identifikacijos (tapatumo) modelio samprata leidžia sieti dalyvavimą mokyklos veikloje su pasiekimais ir lankomumu, drauge suvokiant ir tai, kad moksleivio priklausomybė ir vertingumas mokyklai, t. y. identifikavimasis su mokykla, yra mokyklos veiklos tikslas ir prasmė (Dereškevičius ir kt, 2000).

N. L. Gage, D. C. Berliner (1994) daro išvadą, jog individo kintamieji yra „ vidiniai“ motyvacijos veiksniai. Tarp tų kintamųjų vienas yra labai svarbus mokytojams ir visuomenei. Tai gerų rezultatų motyvacija – sėkmės, laimėjimo poreikis, noras ką nors padaryti gerai.

E. Martišauskienės (2004) nuomone, neabejotina mokyklos įtaka apskritai žmogaus gyvenimui. Svarbu, kaip paauglys jaučiasi mokykloje, čia išoriniai ir vidiniai veiksniai susijungia į visumą, nelengvai vienareikšmiškai įvardijama. Nerimas, kaip neapibrėžto ar įsivaizduojamo pavojaus ženklas, yra svarbus dvasinio tapimo rodiklis bei sąlyga, išreiškianti adaptyvaus ar dezadaptyvaus asmens reakcijas. Nerimas tirtas taikant Filipso testą, kuriame išskirti šie faktoriai:

Bendras nerimas, išreikiantis emociinę būseną, susijusią su visu gyvenimu mokykloje;

Socialinio streso išgyvenimas, kurį daugiausia lemia santykiai su bendraamžiais;

Sėkmės siekimo frustracija, trukdanti paaugliui patenkinti poreikį siekti aukštų rezultatų;

Saviraiškos baimė, kai neigiamos emocijos kliudo atsiskleisti kitiems, parodyti savo norus, gebėjimus ir pan.;

Žinių tikrinimo, ypač viešo, baimė;

Baimė savo mokymosi rezultatais bei konkrečiais poelgiais neatitikti kitų lūkesčių ir iš to kylantis nerimas dėl galimo nepalankaus vertinimo;

Santykių su mokytojais baimė ir problemos kaip bendras negatyvus emocišnis fonas, mažinantis mokymosi sėkmę.

Taigi svarbiausi nerimo šaltiniai gali būti prisitaikymo prie kitų žmonių (bendraamžių, mokytojų, tėvų) bei savęs įtvirtinimo (žinių tikrinimo, saviraiškos) baimė.

Kaip rodo mokslinės literatūros ir tyrimų analizė, viena iš nepritapimo mokykloje priežasčių gali būti asmenybės savęs vertinimo problema.

P. Dereškevičius ir kt. atkreipia dėmesį į paauglio neadekvataus savęs vertinimo problemą. Yra du tokio vertinimo kraštutiniai – **paaukštintas ir pažemintas**. Aukštesnis savęs vertinimas neretai skatina įvairias pretenzijas, savęs pervertinimą, pernelyg kritišką požiūrį į aplinkinius ir pan. Tuo tarpu nepakankamai save vertinantis žmogus neretai nepasitiki savimi, labai jautriai reaguoja į kritiką, irgi turi vienokių ar kitokių, kaip ir pervertinantis save žmogus, bendravimo problemų ir pan. Tiek paaukštintas, tiek pažemintas asmenybės savęs vertinimas gali turėti įtakos asmenybės sklaidai nepageidaujama kryptimi.

Savęs vertinimas vyksta asmenybės veiklos bei bendravimo eigoje. O jis, pasiekęs tam tikrą asmenybės raidos lygį, neretai tampa svarbiu ar net nulemiančiu asmenybės veiklos bei bendravimo ypatybių veiksmu.

P. Dereškevičius mano, jog motyvacija susijusi su asmenybės savęs vertinimu ir lemia paauglio ugdymo ir saviugdos procesą. Be abejo, savęs vertinimas turi poveikį žmogus veiklos aktyvumui ir asmenybės raidai. Tai paprastai susiję su individo pretenzijų lygiu ir, kai jos neatitinka realių žmogaus galimybių, jis gali save vertinti neteisingai, o ir jo elgesys gali būti neadekvatus.

Taigi ir paaukštintas, ir pažemintas asmenybės savęs vertinimas formuojasi veikiamas veiklos rezultatų ir suvokimo, kaip tave vertina kiti.

Teigiamai save vertindamas žmogus pripažįsta savo vertę, o tai paprastai susiję su jo svarba, atsakingu elgesiu savo ir kitų atžvilgiu. O neigiamas savęs vertinimas neretai susijęs su asmenybės menkavertiškumo, aukos pojūčiu. Toks žmogus dažnai nejaučia atsakomybės už savo gyvenimą, dėl nesėkmių kaltina šeimą, mokyklą, draugus ir pan.

Be to, paauglių mokymąsi lemia saugumo (gynybiniai), teigiamų emocijų bei savęs vertinimo poreikiai. Savęs vertinimas priklauso nuo kitų žmonių vertinimo ir nuo veiklos rezultatų, todėl paaugliams labai svarbus yra tėvų, mokytojų, draugų vertinimas, o tai ypač būdinga silpnos mokymosi motyvacijos moksleiviams.

Autorius daro išvadas:

Neadekvatus asmenybės savęs vertinimas apsunkina asmenybės sklaidos procesą socialiai pozityvia kryptimi.

Paaugliai, nepritapę mokykloje, dažniausiai linkę save vertinti neadekvačiai. Tai turi įtakos jų ugdymo(si) procesui ir mokymo motyvacijai formotis.

Paauglio mokymosi motyvacijai stiprinti daug reikšmės turi jo pozityvių pokyčių pastebėjimas ir paskatinimas. Todėl paaugliai savęs vertinimo korekcijai svarbi vertinimo sistema, skatinanti jį keistis pozityvia linkme.

Paauglio asmenybės savikūrai turi įtakos savęs supratimo bei pažinimo lygis, savęs vertinimo adekvatumas.

Paauglio savęs vertinimo korekcija- tai individualizuotas procesas, kuris turėtų skatinti jį aktyviai kurti savo asmenybę, įvertinti savo privalumus ir trūkumus, galimybes ir ribotumus, teigiamus ir neigiamus bruožus.

Mokykloje turi būti sudarytos prielaidos paauglio asmenybės sklaidai bei skatinti jo pozityvią veiklą. Tam turi būti tobulinama ugdymo sistema ir orientuojamasi į ugdytojo ir ugdytinio sąveiką.

Asmenybės savęs vertinimo tyrimui reikia parengti kompleksinę metodiką. Tiriant atkreipti dėmesį į paauglio pretenzijų įtaką savęs vertinimui.

Taigi, galima daryti išvadą, jog vaikas norės mokytis tada, kai veiklos motyvu taps kuri nors mokymosi proceso dalis. Mokinių motyvacija stiprėja, jeigu mokydami jie patenkina savo svarbiausius poreikius – sėkmės (pvz; pasiekia užsibrėžtą tikslą); pripažinimo (pvz; daugiški santykiai su klasės draugais ir mokytoju); vadovavimo (pvz; tampa klasės lyderiu), kai taikoma efektyvi mokymosi motyvacijos skatinimo sistema, mažinamas nerimas ir baimė, kai moksleivis patiria mokymosi pakilumą.

1. 3. Mokyklinės adaptacijos ir dezadaptacijos faktorių įtaka moksleivių socializacijai

Vienas iš socialinės adaptacijos rūšių yra socialinė psichologinė adaptacija. Tai asmenybės ir socialinės aplinkos sąveika, padedanti optimaliai suderinti asmenybės ir grupės tikslus, vertybes. Šis prisitaikymo būdas skatina pažintinį asmenybės aktyvumą, socialinio statuso supratimą, asmenybės ir grupės identifikaciją. Bendroje veikloje priimamos socialinės grupės normos, tradicijos, vertybės (Leliūgienė, 2002).

Leliūgienės (2002) nuomone, adaptacinis potencialas yra asmenybės slaptų sugebėjimų optimaliai prisitaikyti prie naujų arba nuolat besikeičiančių socialinės aplinkos sąlygų lygis; jis susijęs su pasirengimu adaptacijai: kaupiamas žmogaus potencialas specialiu būdu organizuojant prisitaikymą prie socialinių sąlygų.

Adolfo Juodraščio (2004) teigimu, asmeninė adaptacija kai kada suvokiama kaip laisvė nuo vidinių konfliktų, kaip savo paties supratimo ir turimo patyrimo sutapimas. Dėl to asmeninė adaptacija charakterizuojama kaip savęs paties suvokimas, kuris iš esmės nėra nutolęs ir nuo įsivaizduojamo savęs suvokimo. Jeigu šie du savęs suvokimo lygmenys tam tikru mastu nesutampa, individas išgyvena konfliktą bei įtampą dėl nepakankamos adaptacijos.

A. Juodraitis konstatuoja, jog vienas iš esminių asmenybės adaptacijos ir socializacijos procesų determinantų yra elgesys, kurio aktyvumo ir tikslingumo parametrai diagnozuojami įvertinant individo gebėjimą (negebėjimą) asmenine elgsena demonstruoti pasirengimą (nepasirengimą) konstruktyviai sąveikai su socialine aplinka. Individui kaip ir jo socialinei aplinkai ypač svarbu tinkamos ir optimalios elgesio formos pasirinkimas ir laikymasis įvairiose veiklos (asmeninės, visuomeninės, mokymosi, profesinės ir kt.) sferose. Tai susiję su socialinėmis – kultūrinėmis normomis apskritai ir su moralaus

elgesio samprata bei įsisaŃmoninimu, leidžiančiu siekti atitinkamo asmenų bei jų grupių elgesio ir veiklos reguliavimo ir savireguliuavimo lygio.

Adaptacija – organizmo prisitaikymas , t. y. jo sandaros ir funkcijų pasikeitimas, pakitus aplinkai. Padeda palaikyti homeostazę. Adaptacijos sindromas – žmogaus ar gyvūno organizmo savigyros reakcijos į stiprius ir ilgai trunkančius nepalankus veiksnius – stresorius. Stresoriaus sukelta funkcinė organizmo būseną vadinama stresu. Adaptacijos sindromo sąvoką 1936 pirmasis pradėjo vartoti Kanados fiziologas H. Seljė. Adaptacijos sindromo raida gali turėti 3 stadijas: **nerimo (mobilizuojamos organizmo savigyros reakcijos), priešinimosi (padidėja organizmo atsparumas stresoriams) ir baigiamąją (arba būseną stabilizuojasi ir organizmas atsigauna, arba visiškai išsenka ir žūva.** (Psichologijos žodynas, 1993).

H. Wagneris (2003) akcentuoja, jog egzistuoja abipusė priklausomybė: socialinės sistemos gali egzistuoti tik dėka psichinių sistemų dalyvavimo, o psichinės sistemos gali plėtotis tik bendrai su socialinėmis sistemomis. Tačiau šios psichinės sistemos vis dėlto nėra socialinių sistemų dalis, jos tik tada priklauso socialinėms sistemoms, kai jos pasidaro „reikalingos“. Šis „reikalingumas“ kaip panaudojimas yra vadinamas inkliuzija. Taigi inkliuzija yra procesas, kuriam būdinga, kad yra socialinės sistemos, priklausomos nuo psichinių sistemų dalyvavimo, ir leidžia tam tikroms psichinėms sistemoms komunikuoti kartu (Socialinė teoija, empirija, politika ir praktika, 2003).

Vienos iš psichologinių kryptių – transakcinės analizės teoretikų ir praktikų teigia, kad kiekvieno žmogaus gyvenimo būdas, jo nuostatos, savęs, kitų ir gyvenimo situacijų vertinimai susiklosto jau vaikystėje. Iki septynerių metų vaikas susikuria gyvenimo scenarijų, tarsi pasirašo planą, kuriuo vadovaujasi netgi ir būdamas suaugęs. Gyvenimo scenarijus kuriamas sąsamonės lygmeniu, kur fiksuojama tai, kaip su vaiku elgiasi tėvai ir artimieji, kaip tenkina jo poreikius, kiek skiria jam dėmesio ir meilės. Pagal tai vaikas daro išvadą, koks yra jis, kokie yra kiti ir koks yra pasaulis apskritai.

Transakcionistų teigimu, susiklosto keturios egzistencinės pozicijos. Pirmoji pozicija nusako laimėtojo gyvenimo stilių ir vertinimus, antroji ir trečioji – nelaimėtojo, o ketvirtoji – pralaimėtojo, arba nevykėlio. Kiekvieno tipo žmonės, taip pat ir mokiniai, turi savitą santykį su sėkmės lūkesčiais. Laimėtojai tikisi sėkmės, ištikus nesėkmei, jie analizuoja klaidas, kad nekartotų jų. Nelaimėtojai daug dirba, labai stengiasi, kad patirtų sėkmę, tačiau lūkesčiai neišsipildo arba rezultatas nebūna toks, kokio tikėtasi. Nevykėliai taip pat norėtų patirti sėkmę, daug apie tai svajoja, tačiau jos nesitiki ir dažnai netgi nebando jos siekti. Gyvenimo scenarijų, egzistencines pozicijas, transakcinių analitikų požiūriu, gali pakeisti tik stiprūs gyvenimo sukrėtimai arba socialinė psichoterapija (Pedagogika, 2001. 54).

Carl Gustav Jung (1999) konstatuoja, jog abejonių nėra dėl išskirtinio sąsamoninių struktūrų vaidmens. Žmogaus gyvenimo kelias prasideda ir pasibaigia sąsamonės stichijoje. Vaikystės pakopoje

besiskleidžianti sąmonė neturi problemų, nes vaikas nesuvokia jų esmės. Jis tarsi dar ne visai gimęs kaip asmenybė, todėl yra priklausomas nuo tėvų ir gaubiamas jų rūpinimosi. Antroji – tai jau išsivysčiusio Ego komplekso pakopa, kai asmenybė suvokia save kaip visatos centrą. Trečioji – dar vienas sąmonės stiprėjimo žingsnis, kuriam būdingas savo problemų suvokimas ir asmeninių pozicijų pasaulyje įtvirtinimas. Pagaliau senatvėje žmogus, tarsi apsukęs būties ratą, vėl tampa priklausomas nuo kitų ir problema kitiems. Jis kaip vaikystėje, tik atvirkščia kryptimi, grimzta į pasąmonės pasaulį.

Aleksandras Žarskus (2001) mano, kai vaikas pradeda lankyti mokyklą, prasideda jo prisitaikymas prie išorinio pasaulio ir tarpusavio santykių. Šiuo laikotarpiu vaikas patiria daug skausmingų išgyvenimų. Tuo metu kai kurie vaikai jaučiasi, kad jie labai skiriasi iš kitų. Tai sukelia jiems liūdesį. Todėl nemažai paauglių kurį laiką gyvena tarsi vienišiai. Jeigu sutrinka normalus vaiko sąmonės vystymasis, tai jis dažnai vengia išorinių ar vidinių sunkumų ir užsidaro savyje kaip tvirtovėje. Tokiu atveju vaiko sapnuose ir simboliuose iš pasąmonės iškyla apskritimo, kvadrato ar branduolio pavidalai. Tai savaiminis savęs ieškojimas, kuriame žmogus sąmoningai beveik nedalyvauja.

Šešėlis yra tik dalis pasąmonės. Tai yra nepažįstamos ar mažai pažįstamos žmogaus savybės, arba tos asmens „ego“ savybės, kurias jis paprastai neigia ir nenori, kad jos būtų.

A. Žarskaus nuomone, šešėlio formavimasis prasideda vaikystėje, kai silpnas vaikas yra baudžiamas už kažkokius poelgius ar norus. Tokiais atvejais vaikas dažniausiai nuslopina tai, už ką jis yra baudžiamas ar tai, ką tėvai vadina „negeru“. Dėl to tam tikros augančio žmogaus dalys lieka atitrūkę nuo dvasinio gyvenimo. Jos tampa atskirtos ir savarankiškos, apauga jausmais ir kaupia energiją, kol galų gale susiformuoja pakankamai galingas „anti-aš“, „ego“ priešprieša. Šitas šešėlis iki tam ikro laiko „sėdi pasaloje“ ir laukia patogaus momento įsiveržti į sąmonę ir atimti dalį jos valdžios. Tada asmens elgesį jau valdo šešėlis. O jeigu valdžia užgrobiama visiškai, tada žmogų ištinka psichozė.

Daug žmonių dar vaikystėje išmoko tylėti, slopinti savo jausmus bei stengėsi įtikti ar paklusti kitiems (tėvui, mamai, mokytojui, darbdaviui, sutuoktiniui). Dažniausiai taip daro tie, į kurių poreikius vaikystėje tėvai atsiliepdavo neigiamai ar reikalavo daryti tai, kas priešinga jų vidiniams poreikiams. Kiti galbūt vėliau išmoko tapti „paklusniais kareivėliais“. Tie žmonės, kurie tampa paklusnūs kitų nurodymų vykdytojais, nebegirdi savęs.

Rogerso analizavo, ar pasiekiami visiškai funkcionuojanti asmenybė, iš dalies priklauso nuo mūsų pasirengimo (pasiryžimo) būti atviriems patirčiai. Jei galime tobulėti ir likti atviri, padidėja mūsų sugebėjimas efektyviai funkcionuoti. Nesugebėdami būti atviri, būsime gyvybiški, iškreipę patirtį ir negalėsime tobulėti. Paauglystė, paties Rodžerso teigimu, yra svarbus laikas tokiam atvirumui pasiekti. Paauglys yra linkęs kartkartėmis eksperimentuoti naujomis idėjomis ir siekia pažinti skirtingus gyvenimo aspektus.

Vienas svarbiausių paauglio pasikeitimų yra **perėjimas prie asmeninės, unikalios individualios pažiūrų sistemos, kuri gali būti panaudota jo gyvenimiškai patirčiai interpretuoti.**

Antrasis principas, kurį akcentavo Rodžersas, yra tas, jog mes turime pradėti suvokti save kaip procesą, o ne kaip statišką būtį. Paauglys pripažįsta, kad jis keičiasi, kai įsitraukia į gyvenimą. Jam labai reikšminga tai, kad elgesys gali būti vertinamas tiek pagal dabarties, tiek pagal ateities perspektyvą. Rogersas gyvenimo dinamiškumo supratimu laiko tai, kad paauglys pradeda suprasti, jog jis nėra tik savo praeities produktas. Jis pabrėžė, kad dabar gaunamas patyrimas įjungiamas į bendrą sistemą.

Trečiasis principas yra pasitikėjimas savo sugebėjimais. Elgesys turi priklausyti nuo mūsų resursų, supratimo, kas teisinga ir kas klaidinga. Kiekvienam paaugliui būtina išmokti prisiimti atsakomybę už sėkmę ar nesėkmę. Patirdamas tiek sėkmes, tiek nesėkmes, paauglys išmoksta efektyviau įvertinti situaciją, suprasti kitų reikalavimus, suvokti savo paties poreikius ir įvertinti atliktų ar neatliktų veiksmų padarinius. Kadangi paauglys mokosi iš savo patirties praeityje, tai tiksliau suvokia dabartį ir numato savo elgesio padarinius ateityje. Jis suvokia savo augimą, išgyvena savo sėkmes ir pasisekimą.

L. Jekentaitė (1992) pabrėžia, jog A. Adleris akcentuoja ne determinuojantį praeities poveikį ateičiai, bet atvirkščiai, ateities projekto sąlygojantį poveikį žmogaus likimui. Neąmoningai iškeltas tikslas suvaržo žmogaus sielos laisvę. Tokia ribota laisvė pasireiškia žmogaus gyvenime, kurį A. Adleris traktuoja kaip kovą: „ Žmogus eina į gyvenimą kaip į dvikovą, siekdamas trijų didžiųjų iškovojojų: meilės, sėkmingo darbo ir pripažinimo visuomenėje”.

Jei šie dalykai pasiekiami, realizuojamas socialinis solidarumo jausmas, o jei ne – bandomi kiti keliai augumui pasiekti, kurių esmėje – valdžios ir dominavimo siekimas bet kuria kaina (ypač paplitęs spekuliacijoms savo silpnumu, ligotumu ir pan.).

L. Jekentaitės nuomone, normali adaptacija visuomenėje – tai savo silpnumo įveikimas, išryškinant kompensuojančias ir superkompensuojančias savybes. Taip pasiekiamas solidarumo su žmonėmis jausmas, kurį lydi kiti afektai: džiaugsmas, simpatija, kuklumas, padorumas, santūrumas.

Su nepavykusia žmonių adaptacija susiję išskiriantieji afektai: baimė, nerimas, pyktis, liūdesys, bjaurėjimasis ir kt. Deformuotą asmenybę kamuoja nuolatinės grėsmės nuojauta, todėl ji siekia saugumo bet kuria kaina.

Deformuota asmenybė gali bręsti dviem būdais: **agresyviu ir neagresyviu. Agresyvusis tipas** siekia bet kokia kaina užvaldyti aplinką, kontroliuoti ją. Tokiam charakteriui būdingas ambicingumas, tuščios garbės alkis, pavydas ir pavyduliavimas, šykštumas ir neapykanta. Užkariauti priešiško pasaulio dėmesį galima „ geru elgesiu”, begaliniu žavesiu, bet iš nevilties imamas ir priešingų veiksmų, bent nusižengimu tikimasi atkreipti, pvz., abejingų tėvų dėmesį.

Neagresyvusis tipas – užsidaręs savyje individas, jo veidui yra charakteringa baimės išraiška, jam būdingieji afektai – liūdesys, pyktis, bjaurėjimasis, baimė ir nerimas- labia apsunkina socialinę adaptaciją.

L. Pikūnas ir A. Palujanskienė (2005) iškelia streso poveikį asmenybės adaptacijos procesui. Anot autorių, stresas- natūralus emocinio paauglio stovis. Krizės (streso) stovis – tai paauglio prasmingų alternatyvių pasirinkimų laikotarpis. Taigi stresą paauglystėje galima nusakyti, kaip psichologinį žmogaus vystimąsi, kaip progresuojantį pusiausvyros tarp „ aš“ ir „ kiti“ kitimą. Viso to tikslas – psichinė nepriklausomybė nuo kitų: laisvė savarankiškai jausti, galvoti, vertinti, norėti ir tai demonstruoti savo elgesiu. Psichoanalitinė teorija paauglių šiurkštumą ir agresyvumą tiesiogiai sieja su padidėjusiu nerimu dėl juntamo nerealizuoto seksualumo, tai yra stresu. Paauglystės konflikto dydis nulemtas fiziologinių- endokrinologinių pokyčių, ego pajėgumo įveikti impulsus ir latentiniu periodu išvystyto super ego stiprumo.

Minėti autoriai daro išvadą, kai žmogus išmoksta eiti į pasaulį ir vėl grįžti į save ir nebijo įvairiausių patyrimų, o moka juos integruoti į jau turimųjų tarpą, jis tampa atsparus stresui. Paaugliai turėtų būti mokomi priimti pasaulį įvairų, bet tuo pačiu žinoti, kas jame yra jiems tinkama, priimtina. Atskaitos tašku tampa vertybinės nuostatos, kurios formuojasi stebint kitus, diskutuojant, bandant elgtis vienokiu ar kitokiu būdu.

Jean – Claude Filloux (2005) konstatuoja, jog S. Freudas yra padaręs dvi išvadas:

Pirma, nerimas- tai Ego reakcija ne tik į potraukius, bet ir į griežtą cenzūrą. Atrodo, nerimo būseną sukelia tai, kad Ego jaučiasi silpnas ir nedrąsus, susidūręs su baimę keliančiu ir griežtu neįsisąmonintu dariniu, kurį S.Freudas pavadino Superego. Nerimas nėra tiesioginė libido išraiška, mat sąmonė labiau fiksuoja ne tai, kad potraukis stiprus, bet bausmės baimę. Ne išstūmimas sukelia nerimą, bet pirma atsiradęs nerimas sukelia išstūmimą.

Antra, Superego ypač griežtai elgiasi su Ego kilus agresyviems potraukiams. Nerimas, patikslina S. Freudas, yra tarsi signalas, įspėjantis apie psichinį pavojų. Šis kyla dėl konflikto, kurį sukelia silpno Ego susidūrimas su vidine kontrolės sistema, draudžiančia jam tenkinti seksualinius ir kartu agresyvius potraukius.

Taigi psichinė pusiausvyra priklauso nuo elgesio, tiksliau, nuo Ego elgesio „ įpročių“: jei Ego sugeba patenkinti paprasčiausius potraukius, nenusižengdamas išorės reikalavimams ir atlaikydamas Superego kritiką, vadinasi, jis normalus, nors ir kokie būdai būtų pasitelkiami. „Priimtiniu laikomas toks Ego elgesys, kuris patenkina savo, Superego ir realybės reikalavimus Tai įvyksta, kai Ego pavyksta suderinti šiuos skirtingus reikalavimus“.

Erik H. Erikson (2004) nuomone, asmenybės integracija, paauglystės gyvenimo tarpsnyje įgyjanti ego taptybės pavidalą, yra ne vien dalykų, su kuriais žmogus tapatinosi vaikystėje, suma. Tai yra ilgainiui sukaupta patirtis, kad ego geba suderinti visus tapatybės elementus su libido išdaigomis, iš konkrečių žmogaus gabumų išsirutuliojusiais įgūdžiais bei su visuomeninių vaidmenų teikiama galimybėmis. Taigi ego tapatybės pojūtis yra sukauptas žmogaus tikrumas, kad praeity išsiugdyta vienovė ir tęstinumas dera su vidinio turinio, kurį jam priskiria kiti žmonės, vienove ir vientisumu.

Kad išlaikytų vidinę savo darną, kuri laiką jie perdėm stipriai tapatinasi su įvairių grupuočių ar minios didvyriais, o kartkartėmis beveik visiškai praranda savo pačių tapatybę. Taip prasideda „išsimylėjimo“ tarpnis, nors seksualinis šios būsenos atspalvis toli gražu nėra visa apimantis ir netgi ne pagrindinis- išskyrus atvejus, kai lytinį jaunuolių elgesį skatina papročiai. Paauglių meilė visų pirma yra pastangos apibrėžti savąją tapatybę projektuojant sumišusį savo paties ego vaizdinį į kitą žmogų ir tokiomis aplinkybėmis reginti to vaizdinio atspindį, ilgainiui įgyjanti vis aiškesnį pavidalą. Štai kodėl jaunieji išsimylėjęliai taip daug kalbasi.

John C. Friel ir Linda D. Friel (2003) perfrazuoja Eriksono mintis apie tapatumo krizės ištikimą žmogų, kuri gali apimti viena iš trijų pagrindinių būsenų:

Moratoriumas – tai ieškojimo laikotarpis. Ypač gerai turėti tokius mokytojus, kuriems patinka mokyti, kurie pasunkina jūsų darbą ir žino, kad galite išmokti, nes tada tikrai išmoksitė. Gerai turėti tėvus, kurie vertina pastangas ir nebijo, kad užaugsitė ir būsitė ne toks kaip jie.

Išankstinis apsisprendimas – štai su kuo susiduria tie, kurie neišgyvena ieškojimo laikotarpio. Dažnai atrodo, tarsi jie turėtų gerą, aišką suaugusiojo pasaulėžiūrą, bet nepanašu, kad būtų kada stebėjęsi, abejoję ir išmatavę skirtingus batus. Dažnai tėvai, mokytojai, matydami vaikus, įstrigusius šioje šanktinio apsisprendimo būsenoje, jaučia palengvėjimą, nes apimti tokios būsenos vaikai niekada nieko nesuabejos.

Sutrikimas – jei neišgyvename ankstesnių būsenų, jei neturime paramos ir išteklių, reikalingų paauglystei įveikti, kyla neigiamų padarinių, kuriuos Eriksonas pavadino sutrikusiu arba išsklaidytu tapatumu. Šios būsenos apimtas paauglys arba suaugusysis gali būti panašus į ieškantįjį, bet iš tiesų jis nežino, ko griebtis. Puldinėjančiam trūksta moratoriumo būsenos savybių – krypties ir pastangų. Ši būsena slepia didelį susirūpinimą, kuris paralyžuoja, o per moratoriumo būseną susirūpinimas suteikia energijos. Dėl savo tapatumo sutrikusiam žmogui reikia nekintančio, tvirto pasaulio su aiškiai nubrėžtomis ribomis, ir jam savo tapatumą gali padėti atrasti vienas iš tėvų, pagalbininkas ar psichoterapiautas – pastovus, tvirtas, griežta ir patikimas žmogus.

V. Justickis (2003) analizavo moderniausia faktorine analize pagrįstą asmenybės modelį. Jį kuriant svarbiausi buvo L. Goldbergo ir jo kolegų darbai.

Teorija teigia, kad pagrindiniai asmenybės veiksniai yra:

neurotizmas; neramumas, priešiškus, polinkis į depresiją, impulsyvumas, jautrumas;

ekstraversija: aktyvumas, veržlumas, naujų pojūčių troškimas, šiltumas žmonių atžvilgiu, teigiamos emocijos;

atvirumas naujai patirčiai: laki vaizduotė, išsivysčiusi vertybių sistema, grožio pomėgis;

palankumas: polinkis pasitikėti aplinkiniais, altruizmas, nuolankumas, nuolaidumas;

sąmoningumas: kompetencija, pareigos jausmas, pasiekimų poreikis, vidinė drausmė, apdairumas.

Teorijos autoriai faktrinės analizės rezultatus bandė pagrįsti evoliucijos argumentais. Jie teigia, kad tokia pagrindinių bruožų konfiguracija palankiausia genčiai išgyventi. Jie atrado, kad panašių bruožų struktūra gaunama net atliekant beždžionių individualių skirtumų faktorinę analizę.

B. O. Hanlon (1999) teigia, jog pozityvus savęs vertinimas yra vienas svarbiausių prieš stresą nukreiptų ginklų. Jis daro didelę įtaką elgsenai, manieroms ir reakcijai į aplinką.

Egzistuoja tiesioginis ryšys tarp streso ir veiklos produktyvumo. Artėjanti vienokių ar kitokių darbų atlikimo „kritinė data“ sukelia įtampą, arba pozityvų stresą, kuris sutelkia mūsų dėmesį, ir mūsų darbas tampa produktyvesnis. Tačiau įtampai dar didėjant, veiklos produktyvumas ima kristi. Tuomet pozityvusis stresas tampa negatyviu, sykiu su kuriuo ima reikštis negatyviam stresui būdingos elgsenos apraiškos. Tai iracionalus ir agresyvus elgesys, irzlumas, nesugebėjimas tinkamai nustatyti veiklos prioritetų, miego surikimai, pervargimas, apatija, panika, chroniškas nerimas ir galiausiai depresija.

Dėl įvairių priežasčių kylantys konfliktai yra per didelis neigiamas krūvis besiformuojančiai asmenybei. Nuolatiniai barmiai, bausmės, varžymai kelia natūralų priešinimąsi – afektyvines reakcijas. Tokiomis sąlygomis paauglys ima nepasitikėti savo artimiausiais žmonėmis, nepatiki jiems savo nuoskaudų, negali pasiguosti sunkiais išgyvenimais mokykloje. Mokykloje mažai domimasi tokiais į sunkią psichinę būseną patekusiais vaikais. Užuo padėjus, dažnai jie izoliuojami, atstumiami.

Vaikai, kurie mokykloje blogiau mokosi ar prasčiau elgiasi, nušalinami nuo pilnavertės mokinio veiklos. Vaikui, ilgesnį laiką gyvenančiam ir veikiančiam tokiomis slegiančios nuotaikos sąlygomis, atsiranda polinkis (nusistatymas) neadekvačiai reaguoti į aplinkos poveikius. Formuojasi savitos subkultūros vaikai. Netikėdamas, kad pajėgs ištraukti į mokyklos ir draugų grupę, kaip į sau lygią mokslu ir elgesiu, jis pats skatina savo agresyvų elgesį (iš neapykantos, iš nusivylimo). Mažėja tokiam elgesiui pasipriešinimas, didėja įtarumas, greičiau pamato tai, kas, jo manymu, gresia jo savigarbai bei saugumui, negu tai, kas daroma gražinti jį į normalius santykius su kitais vaikais bei suaugusiais (mokytojais, tėvais).

R. Žukauskaitė (1996) akcentuoja, jog šeima yra svarbi formuojantis paauglio tapatumui. Remdamasi socialinio išmokymo teoretikų mintimis autorė teigia, jog paauglio elgesiui turi įtakos kitų asmenų elgesio modeliavimas. Tyrimai rodo, kad nuo tėvų elgesio su paaugliu stiliaus labia priklauso, kaip paaugliui pavyks įveikti tapatumo krizę.

H. S. Salivanas analizuoja akcentuacija – tai toks kraštutinis charakterio ar temperamento nukrypimas, dar normos variantas, kai vienas ar keli bruožai nepakankamai ar per stipriai išreikšti tokiu laipsniu, kad žmogui kyla įvairių psichologinių ir socializacijos sunkumų.

Išskiriami du akcentuacijų laipsniai:

ryški akcentuacija. Ji priskirta prie kraštutinių normos variantų ir išryškėja ypač greitai be akivaizdžių priežasčių. Šį tipą atpažinti leidžia kruopščiai surinkta anamnezė, artimųjų pateikta informacija, nenutrūkstantis stebėjimas, ypač bendraamžių aplinkoje. Tačiau tam tikro tipo bruožų pasireiškimas netrukdo socialiai adaptuotis. Charakterio trūkumai paprastai greitai kompensuojami, nors pubertetinio periodo metu jie gali paaštrėti ir sąlygoti laikinus adaptacinius sutrikimus;

latentinė (užslėpta) akcentuacija. Pasireiškia silpnai ar net nepastebimai ir išryškėja tik esant tam tikrai situacijai ar psichinei traumai, kai pasipriešinimas didesnis nei paprastai. Net ilgai stebint, palaikant įvairiapusių kontaktus ir gerai išanalizavus biografiją sunku tiksliai nustatyti tam tikrą charakterio tipą (A. E. Ličko, 1983) (Jekentaitė, 1999)

V. Aramavičiūtės (2005) teigimu, vaikų charakterio vystymosi sutrikimai pasireiškia valios, jausmų, moralinių bei estetinių savybių sferoje. Ryškesni charakterio sutrikimo požymiai yra egocentriškumas, emocinis įtarumas, per didelis uždarumas, pasyvumas, baimės jausmas ir kt.

Charakterio sutrikimą gali sąlygoti daug priežasčių. Jos gali būti įgimtos arba įgytos. Charakterio akcentuacijai tiesioginę įtaką daro temperamentą lemiančios priežastys:

pre-, peri-, postnataliniai veiksniai:

etinė tėvų priklausomybė;

socialinis ekonominis šeimos statusas;

motinos amžius;

kelintas vaikas šeimoje;

fizinė motinos būklė;

motinos mityba nėštumo metu;

įvairių toksinių, cheminių medžiagų vartojimas (vaistai, alkoholis, nikotinas, narkotikai);

vidinė hipoksija (t. y. deguonies trūkumas vidiniuose audiniuose);

pre- ir postnatalinė centrinės nervų sistemos infekcija;

mažas kūdikio svoris gimus;

psichinė motinos būklė.

Smegenų augimo skirtumai

Lytis. Nustatyta, kad ką tik gimusios mergaitės vystmuisi aplenkia berniukus keliomis savaitėmis (didelį vaidmenį atlieka lytiniai hormonai). Įtaką daro ir paveldimumo veiksnys bei organiniai veiksniai (didelė tikimybė, kad vaikas, kurio smegenys organiškai pažeistos, turi elgsenos ir psichikos sutrikimų) (I. Petrauskienė, 1999).

G. Valickas (1997) nagrinėdamas charakterio akcentuacijų ir asocialaus elgesio sąsajas nurodo, kad akcentuacijos yra santykinai pastovios savybės, kadangi jų formavimuisi ištakos slypi endogeniniuose (genetiniuose) faktoriuose. Tačiau kai kuriais atvejais stiprūs ir ilgalaikiai socialinės aplinkos veiksniai gali turėti įtakos charakterio akcentuacijos tipui. Be to, socialiniai- psichologiniai faktoriai gali sustiprinti arba susilpninti egzistuojančio tipo bruožus. Todėl norint geriau suprasti charakterio akcentuacijos kilmės priežastis būtina atsižvelgti ir į vaiko prigimtį, ir į jį supančią aplinką.

Juozas Vaitkevičius (1995) teigia, jog paaugliai jautriai pergyvena savo ir jį supančių žmonių sėkmes ir nesėkmes. Jis nelinkęs apsiriboti vien asmeniniais, vidiniais pergyvenimais, kaip dažnai galvojama stebint paauglių veržimąsi į savarankiškumą, savianalizę, savistabą. Paauglys, kaip ir vaikas, yra socialus, linkęs bendrauti, bendradarbiauti, kooperuotis, bet visur ir visada jis siekia pareikšti savo nuomonę, būti pripažintas, įvertintas, t. y., įtvirtinti savo socialinį statusą tarp jį supančių žmonių. Ir taip jam dažniau pavyksta bendraamžių draugijoje. Vadinasi, sunkus paauglystės amžius – ne paties paauglio, o jo tėvų, mokytojų, su juo bendraujančių suaugusiųjų problema. Paauglio socializavimas- ryškiai dvipusių santykių, jo glaudaus bedravimo ir bendradarbiavimo su visais jį supančiais žmonėmis procesas.

Bendravimas ir bendradarbiavimas- svarbi ugdymo proceso dalis. Mokytojas privalo mokėti bendrauti su moksleiviais, suprasti ir įvertinti jų psichines būsenas; privalo gebėti susigaudyti savo jausmuose ir emocijose, įsijausti į save, mokėti įvertinti savo būsenas, jas valdyti ir kartu nenukrypti nuo ugdymo proceso.

P. Dereškevičius, V. Rimkevičienė ir kt. (2000) išskiria paauglių nepritapimo mokykloje tendencijas:

- **normalaus intelekto paaugliams kyla mokymosi sunkumų dėl jų individualumo, ypač psichologinių savybių, neįvertinimo ir dėl to iškylančių nesprenžiamų problemų – todėl neretai paaugliai tampa pedagogikai apleisti;**
- **nepakankamai ar visiškai neskatinama paauglių saviraiška ne tik didaktiniame, bet ir visame mokyklos ugdymo procese, ugdymas pakankamai neindividualizuojamas, o dėl to neretai**

moksleivis iš ugdymo subjekto tampa ugdymo objektu, neskatinama pedagoginė sąveika, nesukuriamas palankus mikroklimatas mokinių turimų potencialų skaidai ir pan.;

- didaktinės sistemos bei vertinimo sistemos neindividualizuojamas neretai susilpnina moksleivių mokymosi motyvaciją arba ji prarandama, o pedagogų ir kitų darbuotojų nepasirengimas organizuoti didaktinę reabilitaciją dar pagilina paauglio nepritapimą mokykloje, o dėl to individas gali jausti agresiją mokyklai arba jis palieka šią ugdymo įstaigą.

R. V. Pivorienės ir N. Sturlienės (2005) teigimu, savęs vertinimas – tai kiekvieno žmogaus santykis su turimu savojo Aš vaizdu, emocinis to santykio išgyvenimas. Tai individo savęs paties, savo savybių, galimybių ir vietos tarp žmonių vertinimas. Nuo jo priklauso žmogaus santykiai su kitais, jo savikritiškumas, reiklumas sau, požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes, savijauta ir elgesys.

Auorės išskiria teigiamo savojo Aš vaizdo sudedamosios dalys:

Aš esu. Tai mano asmenybės teigiamos savybės, stiprieji bruožai, mano jausmai. Aš žinau, kad nesu tobulas. Žinau, kokias neigiamas savybes ir ydas turiu. Suprantu, ką jos man reiškia. Ieškau, kaip galiu jas kompensuoti savo privalumais.

Aš galiu. Tai mano mokėjimai ir gebėjimai, socialiniai ir bendravimo įgūdžiai. Tai man leidžia būti nepriklausomam, savarankiškam, pasitikinčiam.

Aš priklausau. Tai mano mokėjimai ir gebėjimai, socialiniai ir bendravimo įgūdžiai. Tai man leidžia būti nepriklausomam, savarankiškam, pasitikinčiam.

Aš esu reikalingas. Tai mano žinojimas, kad esu reikalingas klasės draugams, darau jiems įtaką, galiu padėti.

Aš tikiu. Tai mano nuostatos ir tikėjimai. Tai mano drąsa veikti, siekti, nepasiduoti, būti atkakliam.

Paauglių gyvenime atsitinka daug visokių didesnių ar mažesnių nemalonumų. Pavyzdžiui, gauna dvejetą iš kontrolinio, palieka mylimasis, išduoda draugas, suseraga mama, šeima patiria nepriteklių. Tada jie išgyvena daug nemalonių jausmų ir emocijų. Tokiose situacijose svarbūs jausmų atpažinimo, įsisąmoninimo ir išraiškos, kitaip sakant, jausmų valdymo įgūdžiai. Jei mokinys moka konstruktyviai valdyti jausmus- pasidalija tuo, ką išgyvena, moka įveikti stresą, geba pozityviai susitvarkyti su įtampa, jo sprendimai paremti tolima perspektyva, tada jo elgesys – save kuriantis, konstruktyvus.

Jei mokinys nemoka konstruktyviai išreikšti savo jausmų, juos slepia, neigia arba slopina, įtampa ir nerimas didėja. Tada jie ieško atsipalaidavimo bet kokia kaina. Tikėtina, kad jo sprendimai netoliaregiški, o elgesys tuo metu – save griauantis, destruktivus, nes jam svarbiausia kaip nors sumažinti įtampą. Toks elgesys sąlygoja dar daugiau nemalonumų, kuriuos lydi papildomi nemalonūs jausmai ir emocijos. Stiprėja menkavertiškumo jausmas.

Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO) gyvenimo įgūdžius apibūdina taip: Tai gebėjimai prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, individų gebėjimas veiksmingai susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis., tai tokie gebėjimai, kurie jauniems žmonėms padeda išlaikyti psichinę sveikatą ir pasitikėjimą savo jėgomis, kai jie susiduria su gyvenimo realijomis.

Skiriami tokie svarbūs gyvenimo įgūdžiai:

Savęs pažinimas ir savigarba;

Gebėjimas bendrauti;

Gebėjimas priimti sprendimus;

Gebėjimas spręsti konfliktus;

Gebėjimas atsisakyti;

Gebėjimas valdyti jausmus ir įveikti stresą;

Kritinis ir kūrybinis mąstymas.

A. Petruitytė (2003) daro išvadą, kad paauglys gerai jaustųsi, patirtų emocinį komfortą, be galo svarbus yra teigiamas savęs vertinimas. Savęs vertinimas yra svarbiausia asmenybės charakteristika, jos branduolys. Teigiamas savęs vertinimas susijęs su veiklumu, aukštu sociometriniu statusu ir gera savijauta bendruomenėje.

Aušra Griciūtė, remdamasi V. E. Kagan (1984) moksliniais darbais, išskiria tris mokyklinės dezadaptacijos atsiradimo priežastis kryptis:

mokyklinė dezadaptacija kaip pačio mokymosi proceso sukeltas reiškinys;

centrinės nervų sistemos ypatumų reikšmė dezadaptacijos reakcijų formavimuisi;

vaikų mokyklinės dezadaptacijos aiškinimas netinkamu bendravimu ir auklėjimu šeimoje.

Pagal V. E. Kagan atliktus tyrimus, pagrindiniu mokinių psichiką traumuojančiu faktoriumi laikomas pats mokymosi mokykloje reiškinys. **Išskiriami du šio dezadaptaciją sukeliančio reiškinio aspektai: mokymosi procesas bei nesusiklostę pedagogo ir mokinio santykiai.** Sutrikimams, kuriuos sukelia mokymosi procesas, labiausiai jautrūs vaikai, turintys analizatorių (regos, klausos, kalbos ir kt.) sistemos sutrikimus, fizinius defektus, t. p. vaikai, kurių intelektualinis ir psichomotorinis vystymasis vyksta netolygiai ar nesinchroniškai, bei vaikai, kurių intelektualiniai sugebėjimai yra arti žemutinės normos ribos. Kalbant apie adaptacijos sutrikimus, kurių priežastys yra nesusiklostę santykiai tarp pedagogo ir mokinio, teigiama, kad labiausiai vaiko neurotizmo vystymąsi skatina (t. y. sukelia tam tikrą būseną, kuri pasižymi emociniu nepastovumu, nerimu, žema savigarba, vegetaciniais sutrikimais, autokratinis pedagogo vadovavimo stilius, kai pedagogas neįvertina vaiko individualybės, jo asmenybės, vadovaujasi išankstinėmis, nepagrįstomis nuostatomis ir pan (Socialinė - psichologinė adaptacija ir švietimo sistema, 1999).

Antrajai kryptčiai priklausantys mokslininkai tiria CNS ypatumų vaidmenį, formuojantis vaikų dezadaptacijos procesui ir neurotinėms reakcijoms. Nustatyta, kad kuo didesnis įgimtas CNS jautrumas, tuo mažesnio stiprumo aplinkos poveikiai gali sukelti nurotines reakcijas. Tačiau CNS jautrumo vaidmuo dezadaptacijos procese neturėtų būti sureikšmintas, nes vaiko dezadaptacija nėra iš anksto ir visiškai apspręsta įgimtų nervų sistemos ypatumų. Paveldėtos, įgimos savybės, veikiant aplinkos sąlygoms, gali pasikeisti (Socialinė - psichologinė adaptacija ir švietimo sistema, 1999).

Trečioje kryptyje vaikų neurotizmas vertinamas kaip tėvų asmeninių ypatybių, netinkamo bendravimo ir auklėjimo šeimoje pasekmė. Šios krypties tyrimai suteikia édomios informacijos, paaiškinančios daugelį mokyklinės dezadaptacijos reiškinių. Tačiau, požiūris, kad visos mokyklinės dezadaptacijos priežasčių ištakos yra šeima, susiaurina vaikų adaptacijos korekcijos galimybes. Kadangi įtakoti šeimą dažnai yra labai sunku ar iš viso nįmanoma, todėl galime atsakyti bandymų padėti vaikui. Šeimos vaidmuo yra labai svarbus, tačiau yra žinoma, kad vaikui augant, mažėja pačių tėvų, jų auklėjimo įtaka vaikui (Socialinė - psichologinė adaptacija ir švietimo sistema, 1999).

V. E. Kagan teigia, kad visus veiksnius, įtakojančius adaptacijos procesą, reikia vertinti kaip vientisą sistemą, kurios visi elementai veikia kartu ir yra svarbūs.

V. E. Kagan teigia, jog apie 15-20 procentų mokyklinio amžiaus vaikų turi psichogeninės mokyklinės dezadaptacijos požymius ir jiems reikalinga pagalba. Tirdamas blogai besiadaptuojančių mokinių reakcijas, **V. E. Kagan išskyrė tris dezadaptacijos proceso pakopas. Analizuodami šias pakopas, akcentuosime dezadaptacijos proceso metu atsirandančius pokyčius vaiko emocijų srityje, kurie yra betarpiškai susiję su dezadaptacijos reakcijų pasireiškimu** (Socialinė - psichologinė adaptacija ir švietimo sistema, 1999).

V. E. Kagan teigia, kad **pirmoje dezadaptacijos pakopoje** atsiranda tam tikros sveikų vaikų reakcijos į jiems sunkias, nepakeliamas aplinkybes. Ta laikinos reakcijos, pavyzdžiui, pablogėja vaiko mokymosi rezultatai, jis rodo aktyvų ar pasyvų protestą, elgiasi negatyviai, atsisako atlikti užduotis. Emociniame lygmenyje toks vaiko elgesys dažnai būna susijęs su menkavertiškumo, nerimo jausmais. Tai praeinantys elgesio pasikeitimai, nesusiję su somatinių vegetacinių funkcijų sutrikimais (Socialinė - psichologinė adaptacija ir švietimo sistema, 1999).

Mokyklinei dezadaptacijai pasiekus **antros pakopos lygį**, gali išsivystyti neurotizmas. Neurotinės reakcijos dažniausiai būna vieno iš trijų tipų: asteniškos, kurioms būdingas nervinis psichinis silpnumas, greitas išsekimas, sutrikęs miegas, bloga nuotaika; obsesyvios, kai vaikus kamuoja nemalonios mintys, baimė, įkyrios beprasmiškos idėjos, vaizdai, norai; isteriškos, pasireiškančios dideliu jautrumu, įtaigumu, nuotaikos nepastovumu. Ypatingai pavojinga mokyklinė dezadaptacija

būna tais atvejais, kai vaikai savo neadaptyvių reakcijų neparodo nei dragams, nei suaugusiems ir apie jį kamuojančias problemas sužinoma, kai dezadaptacija paveikia giluminius vaiko psichikos sluoksnius.

Trečioji dezadaptacijos pakopa išsivysto, kai vieno ar kito tipo neuotinis reagavimas išlaiko du tris metus ir paveikia asmenybės formavimąsi. Tam tikras neurotinio reagavimo tipas asteniškas, obsesyvus ar isteriškas, o taip pat su juo susiję emociniai pokyčiai, pasidaro pastovia asmenybės savybes (Socialinė - psichologinė adaptacija ir švietimo sistema, 1999).

M. Barkauskaitė (2001) konstatuoja, jog paauglio patirtas emocinio bendravimo deficitas sudaro sąlygas išsivystyti negrįžtamam susvetimėjimui tarp jo ir kitų žmonių. Tokių vaikų, ypač paauglių, kognityvinė branda paprastai atsilieka, jiems nesuprantami kitų žmonių emociniai išgyvenimai, stinga savikontrolės, jie agresyvūs kitų atžvilgiu. Paaugliai, neturintys emocinio ryšio su šeima, neretai negali šio stygiaus patenkinti ir klasėje, priešingai,- dažnai ir klasėje patiria verbalinę agresiją, izoliaciją, pažeminimą, ignoravimą. Bendravimo poreikio patenkinimo laipsnis priklauso nuo tarpasmeninių santykių susiklostymo, t.y. nuo statuso, kurį konkreti asmenybė užima dalykinių ir emocinių santykių sistemoje (Paauglys dabartinėje visuomenėje).

Galima daryti išvadą, jog normali adaptacija visuomenėje – tai savo silpnumo įveikimas, išryškinant kompensuojančias savybes, sugebėjimas suvokti savo ir kitų problemas ir jas tinkamai spręsti. Taip pasiekiamas solidarumo su žmonėmis jausmas.

1. 4. Moksleivių adaptacinio elgesio ugdymo būdai ir sąlygos

Norint panaikinti jaunimo psichologinių krizių priežastis, visų pirma reikia keisti visuomeninę situaciją, tai reiškia, jog reikia pagerinti ekonominę, socialinę ir dvasinę visuomenės padėtį, kuri būtų įgali užtikrinti pilnavertę vaikų ir paauglių teisių apsaugą, o modifikuota ugdymo sistema galėtų garantuoti optimalų asmenybės, orientuotos į visuomenines vertybes, vystymąsi (Leliūgienės, 2002).

I. Leliūgienės nuomone, svarbu sukurti vaikų ir paauglių socialinės reabilitacinės sistemą. Tokia pagalbos sistema:

įgalina pagerinti vaikų ir paauglių gyvenimo bei ugdymo sąlygas;

užtikrina asmeninių ir pilietinių teisių apsaugą;

teikia įvairiapusę pagalbą šeimoms, patekusioms į ekstremalias situacijas (pabėgėliai, šeimos nukentėjusios nuo stichinių nelaimių ir pan.)

grupinė šeimų, turinčių probleminių vaikų, terapija;

teikia pagalbą vaikams, netekusiems tėvų, atlikusiems bausmę, taip pat nelaimės ištiktiems vaikams;

redaptacija ir resocializacija:

praradusiems socialinį statusą;

teisėtvarkos pažeidėjams ir nusikaltėliams po tam tikrų jiems skirtų nuobaudų vaikų perauklėjimo įstaigose.

Pagrindinis tikslas sukurti vaikams socialinę – edukacinę pagalbą struktūrą:

socialinė – teisinė pagalba;

psichologinė – medicininė – edukacinė pagalba.

Sėkmingai plėtojant vaikų ir paauglių socialinės reabilitacijos veiklą, atsiranda būtinybė kurti dar dvi papildomas struktūras:

lytinio švietimo ir harmoningo šeimyninio gyvenimo skyrių;

metodinių skyrių;

konsultavimo renkantis profesiją skyrių;

organizacinį – informacinį skyrių;

mokytojo ir auklėtojo konsultavimo skyrių.

Atsižvelgiant į turimus išteklius, klientų skaičių, dar galimos tokios tarnybos:

psichologinės –pedagoginės reabilitacijos centras, kuris galėtų veikti darželiuose ir mokyklose. Toks centras teiktų psichoterapijos ir psikokorekcijos paslaugas, siekiant ugdyti vaiko asmenybę bei vystyti tam tikrus asmenybės raidos psichinius procesus – atmintį, dėmesį, vaizduotę ir pan.;

medicininės – psichologinės pagalbos centras mokykloje bei gydymo įstaigose. Jis turėtų būti skirtas vaikams, turintiems psichinės sveikatos sutrikimų, vartojantiems alkoholį, narkotikus ar kitas psichotropines medžiagas.

I. Leliūgienė daro išvadą, jog efektyvi vaikų ir paauglių reabilitacija turi apimti daugelį posistemų – šeimą, ugdymo institucijas, medicinos, socialinės paramos institucijas ir pan. Modelyje matome, jog sunkaus vaiko reabilitacijai reikalingos keturios sferos su savo poveikio laukais bei posistemėmis. Šiuo atveju nepilnametis yra ne tik pedagogo, bet ir kitų specialistų klientas.

Šis pavyzdys kompleksinės – edukacinės – psichologinės apleistų vaikų reabilitacijos modelis turi užtikrinti organizmo, asmenybės, socialinės veiklos efektyvų vystymosi procesą:

1 etapas: išskiriama vaikų rizikos grupė. Tuo užsiima ugdymo įstaigos socialinis pedagogas, klasės auklėtojai ar dalykų mokytojai. Šiame etape vyksta pirminė diagnozė – nustatoma, koku būdu pasireiškia netinkamas nepilnamečio elgesys, kokios mokymosi sunkumų priežastys ir pan.

2 etapas: atliekama rizikos grupės vaikų profesionali apžiūra: jie bendrauja su mokyklos psichologu, socialiniu pedagogu, pastarieji diagnozuoja problemą ir jos apimtis. Šia procedūra yra patvirtinama arba sukonkretinama pirminė diagnozė, pvz., „sunkus vaikas“, „specialiųjų poreikių vaikas ir kt.

Diagnozavus problemą, toliau priimamas sprendimas, kokių pagalbos priemonių imtis.

3 etapas: atliekama gili ir išsami diagnostika, kai vaiką apžiūri įvairūs specialistai (medikai, spec. pedagogai).

4 etapas: vyksta socialinis gydymas – sudaroma individuali programa ar veiklos planas, kuriuo remiantis bandoma įtakoti ar kitaip paveikti vaiko asmenybę. Nuolat yra grįžtama į pradinį etapą, norint įvertinti esamus pasiekimus ir trūkumus.

L. Berkowitzas apibendrindamas savo tyrimus daro išvadas, kaip elgtis su neprisitaikančiais vaikais:

- Emocinis palaikymas – suteikti vaikui dėmesį, stiprinti savivertę.
- Interpretacija – papildomos informacijos suteikimas.
- Įtraukimas į veiklą – kylant nerimui, pasiūlyti įdomią veiklą.
- Pergrupavimas- pakeitimai grupėje.
 - Pašalinimas- kai kyla grėsmė kitų sveikatai.
- Tiesioginis apeliavimas- apeliuoti į gėdą, jausmus. Kai vaikai yra labai jautrūs, netinka.
- Sąmoningas ignoravimas- sąmoningai nekreipti dėmesio į demonstratyvų elgesį.
- Pašalinimas iš situacijos – kai kitos priemonės nepadeda. Naudoti atsargiai, kad neišprovokuotų kitų vaikų solidarumo.
- Bausmė efektyvi tada, kai situacija nemaloni, turi suprasti, kad jo elgesys sukėlė bausmę, nes baudimas neturi būti suprastas kaip visko leidimas (Leliūgienė, 2002).

A. Petruolytė (2003) savo darbo koncepciją grindžia šiomis pagrindinėmis nuostatomis:

Kiekvienas paauglys, nepriklausomai nuo savo galių ir galimybių, formaliame kolektyve siekia užimti aukštą statusą tiek dalykinių, tiek tarpasmeninių santykių sistemoje.

Statusas suponuoja vaidmenį, atsiskleidžiantį atitinkamu elgesiu, požiūriais ir nuostatomis.

Klasė, kaip svarbus paauglio socializacijos institutas, turi nemažai ypatumų, stabdančių paauglio socializaciją (bendravimo sunkumai, glaudesnių santykių su mokytojais ir bendraamžiais nebuvimas, emocinis diskomfortas).

Emocinio ryšio su klase nutrūkimas yra pagrindinė priežastis, atvedanti paauglį į bendraamžių grupes, dažniausiai asocialias.

Konstruktivus paauglio ugdymas galimas tik tuo atveju, kai suvokiama ir išlaikoma sąveika tarp ugdymo tikslo, paauglio individualumo ir pedagoginio poveikio metodų.

Įvairiose teorijose pabrėžiama sėkmės reikšmė vaiko mokymosi procese.

Kognityvinės teorijos atstovai (J. Piaget, R. Atkinson) teigia, kad, siekiant sudaryti sąlygas vaikui patirti sėkmę, svarbiausia yra mokyti jį sveikesnių mąstymo būdų apie save ir savo veiklą. Vaikui turi būti sudaryta tokia aplinka, kurioje jis pasijustų kontroliuojamas aplinkybės, nes kontrolės jausmo praradimas yra nuolatinės blogos nuotaikos ir baimės priežastis (Pedagogika, 2001. 54).

Biheviorizmo teorijos atstovai (B. F. Skinner, J. B. Watson) mano, kad tokių sunkumų turinčius vaikus reikia mokyti naujų elgesio būdų, kurie įgalintų dažniau įgyvendinti sėkmę. Būtina pašalinti priežastis, kurios sukėlė vaiko nepasitikėjimą savimi, vengimą veiklos, kurioje yra , skausmingą savo nesėkmių išgyvenimą ir t.t. Siekiant pakeisti vaiko problematiką elgesį, reikia keisti jo artimiausią aplinką (Pedagogika, 2001. 54).

C. R. Rogers (1969) suformulavo emocinį mokymo metodą, kuris sudaro sąlygas patirti mokymosi sėkmę panaudojant paties mokinio iniciatyvą ir aktyvumą, įtraukiant visą asmenį – tiek jo emocijas, tiek ir intelektines galias. Emocinio mokymo būdas padeda suasmeninti mokymąsi, nes čia vadovaujamas nuostata, kad mokomasis dalykas yra reikšmingas ir reikalingas. Vaikai mokomi būti savarankiški kelti klausimus, pasitikėti savo proto galiomis ir emociškai nuojauta, t. y. kontroliuoti situaciją ir jaustis saugūs (Pedagogika, 2001. 54).

D. Holt (1996) nagrinėdamas, kodėl vaikai racionaliai neišnaudoja savo intelekto galimybių ir patiria mokymosi nesėkmių, pastebi, kad tai atsitinka dėl mokykloje patiriamų neigiamų išgyvenimų: baimės, nuobodulio ir sutrikimo. Šią neigiamą vaikų mokymosi patirtį D. Holt vadina chroniškėmis mokymosi nesėkmėmis ir siūlo šalinti jas keičiant mokymo stilių, geriau pažįstant vaiko ypatumus ir koreguojant mokinių tarpusavio santykius (Pedagogika, 2001. 54).

E. Iljin (2000), nagrinėdamas motyvacijos procesą, pabrėžia, kad individui svarbu nustatyti subjektyvią sėkmės pasiekimo tikimybę. Šią prognozę individas daro įvertindamas savo galimybes ir situaciją, kurioje jis yra. Imdamasis veiklos, individas įvertina galimus sėkmės faktorius: savo asmenines savybes, svarbių kitų asmenų elgesį, žinių kiekį, kokia jo savijauta esamu momentu (Pedagogika, 2001. 54).

Socialinio išmokymo teorijos atstovas A. Bandūra (1977) vartoja žmogaus kaip Aš – sistemos sąvoką. Svarbūs Aš – sistemos komponentai yra Aš – efektyvumas ir Aš – rezultatyvumas. Jie atsispindi vaiko elgesyje ir veikloje. Aukštas Aš – efektyvumo įvertinimas sumažina prognostinę baimę, aktyvina jėgas ir bandymus pasiekti sėkmę. A. Bandura pateikia keturis Aš – efektyvumo didinimo būdus:

Rezultatyvūs pasiekia veikloje. Tai veiksmingiausia priemonė stiprinti efektyvumo pojūtį, nes remiasi savo paties teigiama patirtim, sėkmės išgyvenimai;

netiesioginė patirtis. Stebint, kaip kiti įveikia kliūtis, sunkumus, atsiranda įsitikinimas, kad ir jis pats gali pasiekti gerų rezultatų, jei įdės pakankamai pastangų;

Verbaliniai įtikinimai. Jų dėka galima įtikinti asmenį, kad jis pajėgtų įveikti kliūtis, kurios anksčiau jį baugino;

- **Emocinis susijaudinimas.** Jei asmuo, patiriantis veiklos baimę, bus įsitikinęs, kad ta veikla, kuri kėlė jam baimę, daugiau nebeturės tokio emociškai neigiamo poveikio, tai nustos vengti atitinkamos veiklos (Pedagogika, 2001. 54).

Siekiant sustiprinti Aš – efektyvumą ir nuslopinti disfunkcinę baimę, reikia modeliuoti veiklą, panaudojant sėkmės situacijas.

S. Rimm nuomone, reikia sutelkti dėmesį į tris dalykus: vaiką, tėvus ir mokytoją. Ji pateikia šešių pakopų modelį:

VERTINIMAS. Siekiama nustatyti mokymosi nesėkmių priežastis;

BENDRAVIMAS. Svarbu, kad mokytojas bendrautų su tėvais ir visas problemas spręstų kartu;

EKSPEKTACIJŲ KEITIMAS. Inercija neleidžia vaikui keistis, todėl svarbu išjudinti nusistovėjusią padėtį ir pakeisti ne tik vaiko ekspektacijas, bet ir jam artimų žmonių ekspektacijas;

VAIDMENŲ MODELIO IDENTIFIKAVIMAS. Vaikai lengviau perima norimo elgesio stereotipus, kai turi modelį imitavimui. Sėkmės orientaciją turintys tėvai yra idealiausi modeliai.

TRŪKUMŲ TAISYMAS. Pradėję blogiau mokytis vaikai neįgijo elementarių žinių, būtinų tolesnio mokymosi sėkmei. Individualios pagalbos sistema tinka šioms spragoms užpildyti.

PASTIPRINIMŲ KEITIMAS. Svarbu sudaryti galimybes vaikui savarankiškai mokytis, atsakyti už savo veiklą, laisvai reikšti savo jausmus, suprasti ir aptarti savo liūdesio, pykčio ar nevilties priežastis. Pratinti vaikus išsipasakoti. Vaikams reikia saugios aplinkos.

S. Rimm pažymi, kad vaiko, patiriančio nesėkmės, elgesys yra išmoktas, todėl jį būtina keisti, naudojant naujus elgesio modelius, mokymo metodus ir keičiant aplinką (Pedagogika, 2001. 54).

Veiksmingo mokymosi siekiančio mokytojo uždavinys – pašalinti motyvaciją slopinančias aplinkybes ir stengtis žadinti pozityvią motyvaciją. Mokymosi motyvacijai žadinti gali būti naudojamos įvairios technikos:

Žodinis pagyrimas suteikia mokiniui grįžtamąją informaciją apie pageidaujamą jo elgesį. Js gauna socialinį atvirtinimą, kad padarta ar pasielgta tinkamai, vengiant prdėto, nepagrįsto gyrimo.

Periodiškai pateikta žodžiu ar raštu parodo mokiniui, ar jis daro pažangą ir kur dar turėtų pasistengti.

Sužadinančios užduotys, klausimai, skatinantys tyrinėti, ieškoti informacijos įvairiuose šaltiniuose, atliepia natūralų domėjimąsi nežinomais dalykais, tyrinėjimo pomėgi.

Netikėti mokytojo veiksmai (pvz; užuot įprastai padalijęs lapelius su kontrolinio darbo klausimais, mokytojas paprašo mokinių patiems sugalvoti klausimus ir sudaryti užduotį).

Mokiniams pažįstamos medžiagos, situacijų nagrinėjimas palengvina mokymąsi, o išmokus dėsningumus, principus ar sąvokas svarbu paprašyti pritaikyti juos neįprastose situacijose. Taip padedama mokiniams pagilinti išmokimą ir geriau suprasti mokymosi prasmę.

Tinkamai panaudojami žaidimai ir vaidinimai skatina mokinius įsitraukti į mokymosi procesą. Svarbu, kad moksleiviui būtų paaiškinta, kodėl jis žaidė ir ko išmoko.

Vidinė mokinio motyvacija tuo stipresnė, kuo mokymo tikslai labiau dera su jo paties nusistatymu. Todėl svarbu mokiniui padėti geriau suprasti savo asmeninius, akademinčius, socialinius, karjeros ir kitus tikslus. (Mokymosi motyvacijos problema ir jos sprendimo galimybės. Mokslo darbai. Pedagogika. 70. 2004)

M. Barkauskaitės (2001) teigimu, asmenybė bus sėkmingai ugdoma tik tuomet, kai pedagoginiame procese įsivertins šie pedagoginiai – psichologiniai veiksniai:

veiksniai, susiję su pačiu moksleiviu,

mokymo turinio ir formos ypatybės,

veiksniai, slypintys mokytojo asmenybėje,

pedagoginio proceso organizavimas,

mikrosocialinė aplinka: vaiko šeima, giminės, artimieji, kaimynai ir kt.

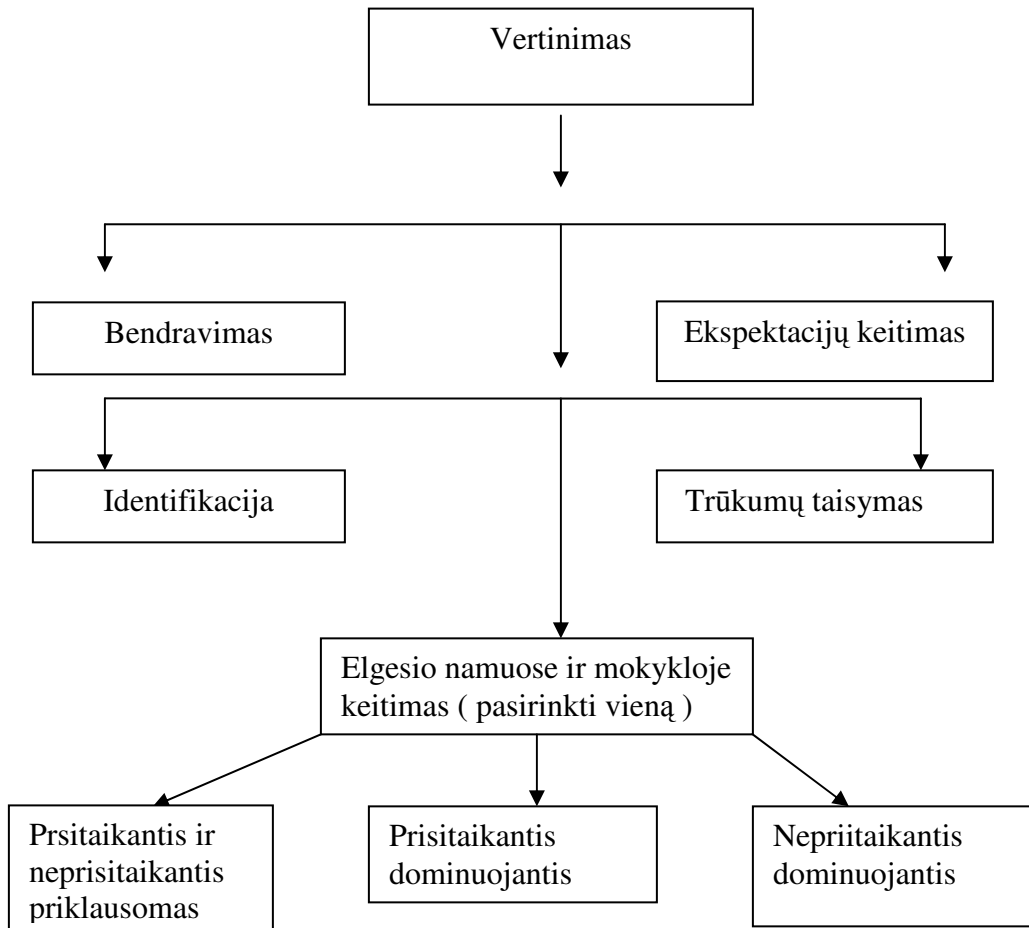
makrosocialinė aplinka: visos užmokyklinės situacijos, su kuriomis susiduria vaikas – kultūrinis, visuomeninis, socialinis – ekonominis gyvenimas, netgi gamtinės – geografijos sąlygos“.

Vadinasi, mokytojo organizuojamas pedagoginis procesas, bendravimas su mokiniu turi vykti ne tik proto lygmenyje: daug dėmesio derėtų skirti poreikiams, jausmams, valiai, motyvams, socialiniai patirčiai. Žinant, kad visi asmenybės komponentai yra glaudžiai susiję ir veikia vienas kitą, nepastebint kurio nors asmenybės komponento arba jį slopinant, stabdoma ir kitų komponentų raida. Taip atsitinka pamiršus motyvacinių sistemų ugdymą, t. y. ugdymą tų asmenybės sistemų, kurios yra galingos ir skatina eltis taip, kaip norėtuši be didelių pastangų. Būrant asmenybei reikia siekti pažintinių ir asmeninių procesų vienovės (Mokymosi motyvacijos atkūrimo prielaidos Jaunimo mokykloje. Pedagogika. Vilniaus pedagoginis universitetas. 2001. 55 p. 63-67).

S. B. Rimm (1998) nuomone, efektyviausiai sumažėjusio pažangumo sindromas gydomas taikant TRIAŠĮ modelį:

Vertinimas,

Bedravimas,
Ekspektacijų keitimas,
Vaidmenų modelio identifikacija,
Trūkumų taisymas,
Pastiprinimų keitimas.

3 pav. **Triašio modelio sumažėjusio pažangumo sindromui įveikti schema**

J. Adomaitienė (1999) pagrindžia projektų metodą, kaip skatinantį besimokančiųjų socialinę psichologinę adaptaciją švietimo institucijose ir visuomenėje. Projekte labai svarbus besimokančiųjų aktyvumo faktorius. Ši veikla susijusi su aktyviu sprendimu, tam tikro dalyko ar atsakymo ieškojimu, sprendimo pakeitimu ir manipuliavimu juo, bendradarbiavimu, savikontrole bei įvairių veiksmų analize. Kai veikla rezultatyvi, atsiranda sėkmės motyvai, kurie sukelia pareigos ir atsakomybės jausmą. Teigiami motyvai skatina mokinių veiklos aktyvumą, o tai duoda vis geresnius rezultatus. Iš

pradžią mokytojas specialiomis priemonėmis aktyvina mokinių veiklą, o paskui veiklą aktyvina jau susiformavę motyvai.

Didaktiniai projekto požymiai:

Atsižvelgimas į visuomeninę, realią situaciją;

Mokinių orientavimasis į mokymąsi;

Mokinių darbo organizavimas;

Mokytojo pagalba;

Veikla, nukreipta į rezultatą;

Atvira koncepcija;

Visapusiškumas. Svarbiausi mokomieji dalykai. Tapdalykiniai ryšiai. Orietavimasis į praktiką.

Autorė daro išvadą, jog mokiniams dalyvaujant projektuose susiduriama su įvairiomis gyvenimo ir mokymosi problemomis, mokomasi jas spręsti, savarankiškai mąstyti. Ši veikla susijusi su bendradarbiavimu, savikontrolė, atsakomybe, atradimo džiaugsmu. Tai lemia asmenybės augimą, socialinių gebėjimų lavinimą, o tuo pačiu ir socialinę – psichologinę adaptaciją švietimo institucijoje ir visuomenėje (Socialinės kaitos procesai ir profesinio rengimo vyksmas, 1999).

Pedagogai, norėdami atpažinti mokinio elgesio tikslus, turi suprasti asmenybės logikos svarbą ir jos panaudojimo elgesiui interpretuoti galimybes. Asmenybės logika yra individualus procesas, kuriame asmuo siekia suvoktų poreikių ir norų, sukuria asmenybės vertingumo ir reikšmingumo veiksmus. Dėl asmeninės logikos kuriama subjektyvi aplinkos įvykių, išgyvenimų ir elgesio interpretacija. Svarbu suprasti, kad nėra nelogiško elgesio. Net jei žmogaus elgesys atrodo nelogiškas kitiems, jis nėra nelogiškas tam asmeniui, kuris taip elgiasi.

1 lentelė

Individualiosios psichologijos taikymas pedagoginėje veikloje

Individualiosios psichologijos principai	Įgyvendinimo būdai
Žmogus yra socialinė būtybė. Pagrindinis siekis – priklausyti, turėti vietą, būti naudingam.	Sukurkite bendradarbiaujančią klasę Išugdykite socialinį interesą, padėkite formuoti jausmui mes Nuolat organizuokite klasės susirinkimus Taikykite sociometrines procedūras Paremkite mokytojų, tėvų grupes
Asmenybei būdingas tikslingas elgesys (būdas surasti vietą).	Apibrėžkite elgesio tikslus Tapkite jautresni kiekvieno mokinio

	interakcijoms Supraskite savo jausmus Išmokite elgesio korekcijos procedūrų
Asmenybė yra kūrybiška. Ji turi pasirinkimų laisvę.	Sudarykite sąlygas pasirinkti Naudokite logines elgesio pasekmes Pateikite kriterijus įvertinti save; Leiskite būti atsakingiems
Asmenybė yra nedaloma visuma	Stebėkite elgesio modelius namuose ir mokykloje Veikite netinkamą elgesį Keiskite mintis, jausmus, elgesį
Asmenybė subjektyviai interpretuoja gyvenimo realybę.	Supraskite mokinių šeimos narių elgesio dinamiką Naudokite gimimo eiliškumo metodą Taikykite padrašinimo technikas Formuluokite pozityvią savivertę.

(Studijuojantiems psichologiją. II sąsiuvinis, 2001)

Adaptacijos procese labai svarbu, kad moksleiviai sugebėtų valdyti savo emocijas, jas įsisąmonintų. R.Campbell (1998) pateikia pykčio pažinimo ir išreiškimo schemą, siūlomą paaugliams:

ATPAŽINTI. Kada jautiesi supykęs? Kas tave supykdo? Kas supykdo tavo tėvus, mokytojus, draugus, brolius? Kada pyktis nuslopina (uždengia) kitas emocijas: baimę, stresą, gėdą, nuovargį?

PABRĖŽTI. Pasistengti į įvykius pažvelgti iš kito žmogaus pozicijų. Mokyti supykus tarsi sugrįžti atgal ir suprasti, ką toje situacijoje jaučia kiti, bei stengtis jiems padėti pajusti, ką jauti pats.

GALVOTI. Dažnai pyktis kyla nuo mūsų požiūrio į tam tikrus dalykus. Manoma, kad mintys apie juos ir sukelia pykčio emociją. Tai, ką galvojame apie tuos dalykus, kaip interpretuojame, ką apie juos sako kiti, ir kaip mes toleruojame frustraciją bei nusivylimą, dažnai būna pykčio priežastis. Ką gali sau pasakyti, kad pasijustum lengviau? Pagalvok, kodėl supykai ir ką gali galvoti kitaip, kad nepyktum.

GIRDĖTI. Išgirsti, ką sako kitas žmogus. Pasitikrink, ar tą žmogų teisingai supratai. Užgauti žmonės mėgsta, kai jų klausomasi. Parodyk, kad klausaisi.

INTEGRUOTI. Integruok savo pagarbą ir meilę į tai, ką kalbi apie savo pyktį: „, Aš pykstu ant tavęs, bet ir toliau noriu būti tavo draugu. Reikia mokėti pyktį išreikšti kitiems priimtinu būdu ir pagarbiai.

STEBĖTI kūno reakcijas, kai supykstama: padažnėjusį širdies ritmą, kvėpavimo padažnėjimą ar suretėjimą, galvos arba skrandžio skausmą, įtampą sprande, skausmus krūtinėje. Išmok tai pajusti ir kontroliuoti. Kas tau padeda: ilgas vaikščiojimas, bėgiojimas, galvojimas, kaip kitaip galma būtų vertinti situaciją, meditacija, muzikos klausimasis, menas, paliepimas sau nurinti, sakymas: „Man viskas gerai“, skaičiavimas iki dešimties?

BŪTI DĖMESINGU dabarties įvykiams ir alternatyviems sprendimams. Neprisiminti senų žaizdų ir įžeidimų. Įsidėmėti tokį savo elgiasį, kuris sukelia problemų. Žinoti, kas jus supykdo ir kas yra jūsų pykčio pradžia.

Paauglį reikia lavinti žengti nuo vienos brandumo pakopos prie kitos, kad jis išreikštų pyktį vis tinkamiau ir teisingiau.

Kaip jau aptarta, pasyviai agresyvus elgesys yra blogiausias būdas išreikšti pyktį.

Šiek tiek geresnis būdas išreikšti pyktį yra visiškai nekontroliuoti savo elgesio – kai žmogus, apimtas įniršio priepuolio, daužo daiktus ir išlieja įtūžį ant ito žmogaus. Su įtūžusiu elgesiu daug lengviau kovoti, jį koreguoti ir užbėgti jam už akių negu pasyviai agresyviame elgesiui.

Šiek tiek geresnis būdas išreikšti pyktį yra būti apimtam įniršio priepuolio, bet išlaikyti pakankamai savitvardos, kad nenaikintum daiktų ir neišlietum savo įtūžio ant kito asmens. Pykčio protrūkis apsiriboja šaukimu, klyksmu, keikimu, kai žodžiais įskaudinimas kitas žmogus, galbūt prasivardžiuojant ir išrėkiant kaltinančias pastabas.

Kitas geresnis būdas valdyti pyktį – nekontroliuojamai išlieti jį žodžiais, bet nesiekiant ką nors žodžiais įskaudinti kaip pravardžiuojant ar kritikuojant.

Dar geresnis būdas suvaldyti pyktį yra išlieti jį nemaloniai šaukiant ir klykiant, bet apribojant pastabas vien pyktį sukėlusia tema ir, jei įmanoma, vien pyktį sukėlusiam asmeniui.

Geriausias būdas išreikšti pyktį – padaryti tai kuo maloniau ir protingiau ir vien tam asmeniui, ant kurio esi supykęs. Išspręsti problemą reiškia, kad abi pusės racionaliai ir logiškai ištirs ginčytiną klausimą, aptars, supras viena kitos poziciją ir prieis susitarimo, ką daryti.

R. Žukauskienė (1999) pateikia intervencines strategijas agresyviame elgesiui keisti. Anot autorės, galima skirti dvi pagrindines intervencijos programas agresyvių ir bendraamžių atstumtų vaikų elgesiui keisti. Vienu atveju teigiamu elgesiu siekiama pakeisti neigiamą, nededant daug pastangų agresyviame elgesiui šalinti. Taikant tokį intervencijos modelį, remiamasi prielaida, kad tinkamas prosocialus elgesys sukelia teigiamus socialinius padarinius, todėl nelieka poreikio elgtis agresyviai, sukeliant prieštarigus arba neigiamus padarinius. Siekiant sumažinti agresyvaus elgesio reiškimosi galimybes, keičiamos jį pastiprinančios sąlygos. Šiuo atveju intervencija kreipiama keičiant agresyvaus vaiko tėvų arba mokytojų elgesį. Kita strategija paremta tuo, jog stengiamasi pakeisti patį vaiką, kad

provokuojantys, frustraciniai įvykiai negalėtų sukelti tokio pat stiprumo ir intensyvumo agresyvios reakcijos. Taigi strategija siekiama išugdyti vaikų savikontrolę (Vaikų psichologinis konsultavimas, 1999).

R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005) siūlo vaikų agresyvaus elgesio prevenciją koordinuotai spręsti visais lygmenimis.

INSTITUCINIS LYGMUO

Saugios neagresyvios socialinės aplinkos sukūrimas.

Neigiamų reiškinių išaiškinimas ir informavimas apie juos mechanizmo sukūrimas.

Agresyvaus elgesio raiškos vertinimo ugdymo institucijoje organizavimas.

Įvairios veiklos pasiūla ugdymosi institucijoje pertraukų metu

Laisvalaikio kambarių įrengimas ugdymosi institucijoje.

Efektyvios tėvų informavimo apie neigiamus reiškinius sistemos sukūrimas.

Prevencinės grupės, kuri domėtusi vaikų agresijos pasireiškimu mokykloje ir siūlytų efektyvias priemones, sukūrimas.

Bendrų tėvų ir mokytojų grupių, sprendžiant agresyvaus elgesio problemas ugdymosi institucijoje, įkūrimas.

Tėvų tarpusavio pagalbos grupių įkūrimas.

GRUPĖS LYGMUO

Grupės taisyklių nustatymas ir jų kontrolės mechanizmo sukūrimas.

Bendradarbiavimo atmosferos grupėje sukūrimas.

Sukurti grupėje teigiamo skatinimo sistemą ir ją sistemingai įgyvendinti.

Reguliarių grupės narių susitikimų organizavimas, kur būtų aptariamose grupėje kylančios problemos, atskirų narių elgesys, peržiūrimos taisyklės.

Stiprinti grupės vaikų, pedagogų ir tėvų santykius.

Aptardami su grupe neigiamus reiškinius, vykstančius grupėje, pirmiausia pedagogai turėtų pažymėti tik grupės, tiek pavienio vaiko teigiamus bruožus ir pozityvų elgesį.

Socialinių gebėjimų ugdymo pratybų organizavimas.

INDIVIDUALUS LYGMUO

Individualios konsultacijos tiek su agresyviai besielgiančiu vaiku, tiek su agresoriaus auka.

Individualios specialistų (psichologo, socialinio pedagogo) konsultacijos tėvams, kurių vaikai agresyviai elgiasi arba prieš kurių vaikus vykdoma agresija.

Pedagogo skatinimas praktikuoti netradicinius ugdymo metodus, dirbant individualiai su agresyviu vaiku.

Tarpininkų parengimas operatyviai spręsti konfliktus ugdymo institucijoje.

Taigi vaikų agresyvaus elgesio prevencijos modelis ugdymo insitucijoje apima bendradarbiavimą trimis lygmenimis (instituciniu, grupės ir individualiu). Sprendžiant vaikų agresyvaus elgesio problemą, būtina besąlygikiai įtraukti visą institucijos bendruomenę ir organizuoti jos veiklą

V. Indrašienė (2004) išskiria individualų socialinio darbo su rizikos grupės vaikais 7 pagrindinius žingsnius:

Situacijos įvertinimas. Šiame etape reikia surinkti kuo daugiau informacijos apie vaiką.

Specifikos nustatymas. Tai problemos pobūdžio nustatymas: ar vaikas išgyvena dėl tėvų skyrybų, ar prarado artimą žmogų, galbūt jis nori nusižudyti, gal vaikas patyrė fizinę, seksualinę prievartą, o galbūt prieš vaiką buvo panaudotas smurtas mokykloje.

Programos tikslų nustatymas. Tiesiog reikia atsakyti į klausimą – ko siekiu šiuo planu, programa. Tai gali būti noras suteikti vaikui informaciją, pagalbą, suformuoti kokius nors įgūdžius, nuostatas, sumažinti emocinę įtampą, išsiaiškinti, kaip mokinys reagavo į įvykį, ko galima tikėtis iš jo ateityje, išskirti jo problemos skaudžiausias vietas.

Resursų nustatymas. Priklausomai nuo problemos, tikslui pasiekti reikalingi skirtingi resursai.

Veiksmų planavimas. Į šį punktą įeina turinio apibrėžimas, metodų, technikų pasirinkimas, vedimo ypatumai, užsiėmimo forma, užsiėmimo trukmė, užsiėmimo eiga.

Priemonių įgyvendinimas (įdiegimas). Sėkmė jus lydės tuo atveju, jei teisingai parinktas metodas, jei vaikas priima programą, jei teisingai supratote problemos esmę ir sugebėsite palaipsniui šalinti nederamo elgesio priežastį.

Įvertinimas. Darbo rezultatai svarbūs ne tik vaikui, bet ir socialiniam pedagogui, nes pedagogas yra programos kūrėjas. Tai padės kitą kartą išvengti klaidų, pagerinti programą, galbūt gauti papildomą finansavimą.

Literatūroje skiriamos trys pagrindinės metodų grupės:

asmenybės formavimo,

veiklos stimuliavimo,

praktinės veiklos organizavimo.

Dažniausiai naudojami metodai:

Diagnozavimas - vaiko psichologinės būsenos nustatymas ir pirminių pagalbos metodų parinkimas;

Konsultavimas – pedagogo ar vyresnio specialisto, draugo patarimai vaikui, jo tėvams, globėjams;

Grupinio palaikymo – kai pasinaudojama panašias problemas turinčių vaikų grupe;

Atviras pokalbis – naudojamas siekiant išsiaiškinti realius pavojus;

Bendradarbiavimas- siekiant įveikti rizikos faktorius, sudaroma žodinė ar raštiška sutartis su pedagogu ar bendraamžiais;

Psichodrama – dažniausiai grupinis metodas, inscenizuojant rizikingas situacijas arba išgyventas psichologines traumas.

Darbo terapija – ypač veiksminga, kai vaikai gali patys įvertinti savo darbo rezultatus ir pajusti pozityvią veiklos rezultatų piniginę išraišką.

Vaikai – vaikams metodas – reikėtų atsiminti, kad bendraamžių įtaka yra pati veiksmingiausia;

Vyresnio draugo pavyzdžio metodas – jauni nori būti panašūs į suaugusiuosius, o geras pavyzdys irgi gali būti perimamas ir „užkrečiamas“, kaip kartais blogas;

Saviraiškos terapija – muzikos, dailės, žaidimų, judesio, kvapų ir kita terapija veiksminga visiems vaikams.

Dar vienas metodas, suteikiantis daug informacijos apie vaiką ir jo šeimą – **ekožemėlapis**, aiškiai vizualiai galintis parodyti tėvų ir vaikų sąveiką, pačių vaikų tarpusavio bendravimo stilių.

Informacijos apie vaiką teikia ir jo šeima, šeimos šaknys yra **genograma**. Praeitis visada palieka žymes šeimos struktūroje. Padarę genogramą, galima išsamiau panagrinėti šeimą, nustatyti šeimos narių tarpusavio ryšį ir ryšių esmę.

Dirbant su vyresniais vaikais – **pokalbio metodą**. Prieš pokalbį reikia numatyti jo tikslą, kas jums svarbiau: gauti ar suteikti informaciją; apie jūsų klausimų prieinamumą: kokie jie bus - „atviri“ ar „uždari“, svarbu įžanga, emocinis nusiteikimas.

Vadinasi, norint, kad socialinis darbas su rizikos grupės vaikais būtų veiksmingas, būtina sukaupti kuo daugiau informacijos apie jo gyvenimą, elgesį ir parinkti individualią elgesio koregavimo strategiją.

G. Valickas (1997) išskiria pagrindines asocialaus elgesio profilaktikos kryptis:

Ankstyvaisiais asmenybės formavimosi etapais (pvz; ikimokykliniame amžiuje) būtinas pakankamas sąlyginių ir nesąlyginių stimulų (nepageidautinų poelgių ir bausmių) susiejimo skaičius.

Siekiant iš asmenybės elgesio pašalinti asocialias reakcijas, reikia surasti ir panaikinti asocialių reakcijų pastiprinimo šaltinius, t. y. sukurti mokymosi dilemą.

Kadangi asmenybės elgesį lemia vidinių ir išorinių pastiprinimo šaltinių tarpusavio sąveika, būtina užtikrinti, kad bendra pastiprinimų išvestinė skatintų prosocialias, o ne asocialias reakcijas. Iš visų pastiprinimo šaltinių didžiausias dėmesys turi būti skiriamas savipastiprinimams, kurie yra svarbiausias elgesio paskatų šaltinis.

Reikia sukurti tokias asmenybės funkcionavimo sąlygas, kuriomis būtų užkertamas kelias ar bent jau pasunkinamas asocialių įgūdžių perkėlimas, arba generalizacija, į naujas situacijas (neleidžiama susidaryti apibendrintoms asocialios patirties schemoms).

Formuojant pageidautinus elgesio motyvus, būtina ne tik supažindinti asmenybę su prosocialiomis vertybėmis bei elgesio normomis, bet ir susieti naujus elgesio tikslus su tais, kurie jau turi asmenybei motyvacinę reikšmę bei sukelia teigiamus emocinius išgyvenimus.

Asmenybei reikia pateikti tinkamą (prosocialų) identifikacijos objektą ar objektus, kurie reprezentuotų prosocialias elgesio normas bei vertybes, o kartu apribot artimiausioje aplinkoje esančių netinkamų (asocialių) identifikacijos objektų poveikį.

Reikia sudaryti tokias sąlygas, kad asmenybė kuo dažniau matytų proocialaus elgesio modelius (tiek realius, tiek simbolinius) ir maksimaliai apriboti asmenybės susidūrimą su asocialaus elgesio modeliais (tiek realiais, tiek simboliniais).

Reikia pašalinti visus socialinės informacijos perdirbimo defektus, kurie gali skatinti asocialaus elgesio pasireiškimą; stimulų kodavimo stadijoje – svokimo netikslumus (praleidimo bei įterpimo klaidas), taip pat tendencingą asmenybės dėmesį tik tam tikriems stimulams; stimulų mintinės reprezentacijos stadijoje – tendencingas priešiško atribucijas bei kitas atribucines klaidas, bendravimo partnerių emocinių būsenų atpažinimo netikslumus.

Būtina neutralizuoti (nuvertinti) nepageidautinus bei vienpusiškus elgesio scenarijus (žinių schemas), kurie susiformavo pradiniais ontogenezės etapais, ir kartu užkirsti kelią negatyvių ciklų formavimuisi.

Anot B. Bitino (2004), žinios apie deramą elgesį, išsakytos ugdytiniams samprotaujant apie poelgius, apibūdina vertybių internalizavimą verbaliniu lygmeniu, gali išreikšti subjektyvius ugdytinių ketinimus įsivaizduojamose situacijose ir todėl laikytinos viena iš aktualaus elgesio prielaidų. Tačiau vidinėmis varomosiomis jėgomis, determinuojančiomis ugdytinio poelgius, poelgius, gali būti tik veiklūs motyvai (dvasiniai poreikiai, nuostatos, įsitikinimai). Tad asmenybės pozicija yra hierarchinės sandaros, o auklėjimo procesas sėkmingas, kai ją atitinka – organizuojamas taip, kad iš pat pradžių pagrindinis dėmesys būtų skiriamas motyvų sferai, tai yra ugdytinių reikiamo emocinio santykio su tikrove formavimuisi.

Savimonė kaip psichikos konstruktas formuojasi paauglystėje. Todėl saviauklos problema itin aktuali vyresniojo paauglio ir ankstyvosios jaunystės metais, nors jos elementų yra vaikystėje. Paauglys siekia bendraamžių pripažinimo, nori būti savarankiškas, panašus į suaugusįjį; vienas savimonės raidos veiksniai – paauglio lytinė branda, kai drauge su domėjimusi kitos lyties asmenimis kyla klausimas, koks (kokia) turėčiau būti, kad jai (jam) patikčiau. Tai skatina paauglį domėtis savimi, formuotis ,,

idealaus bendraamžio'' vaizdinį ir pagal jį keisti save. Šie paauglystės ypatumai yra svarbi saviuklos prielaida.

Šiuolaikiniai auklėjimo tyrimai skatina kiek koreguoti elgesio stimuliavimo metodų sampratą. Šiuolaikinei pedagogikai nepriimtinas bausmių terminas, todėl jis keičiamas į kiek švelnesnį pedagoginio smerkimo terminą. Antra, šios grupės metodų sąrašas papildomas, stimuliavimo funkcija kaip pagrindinę priskiriant ugdytinių lenktyniavimui ir jų bendruomenės viešajai nuomonei.

Skatinimas. Skatinimu paprastai vadinamas teigiamas elgesio stimuliavimas, kuriuo siekiama sukelti malonius auklėtinių išvyvenimus. Vadinasi, šis metodas grindžimas savimeilės jausmu, tai yra individo emociniu požiūriu į kitų žmonių nuomonę apie jį. Auklėjimo teorijoje pabrėžiamas skatinimo socialinis aspektas, tai yra skatinimu laikomas tinkamo elgeio visuomeninis įvertinimas, patvirtinimas, kad elgesys yra socialiai visavertis. Vadinasi, skatinimu auklėtojas tarytum parodo auklėtiniams, kokio elgesio visuomenė iš jų tikisi.

Lenktyniavimas. Lenktyniavimo paskirtis – stimuliuoti socialiai reikšmingų veiklų motyvų vystymąsi. Auklėtiniai varžosi ne tik dėl geresnių veiklos rezultatų; lenktyniaudami jie padeda vieni kitiems, siekia geresnių bendros veiklos rezultatų. Kiekvienas auklėtinis gali pasirinkti veiklos sritį, kurioje jis norėtų ir pajėgtų pasireikšti, tai yra tenkinama pagrindinė lenktyniavimo veiksmingumo prielaida.

Smerkimas. Smerkimo paskirtis – pratinti auklėtinius slopinti tas asmenybės savybes, kurios prieštarauja ugdymo institucijos ir visuomenės reikalavimams, padėti išspręsti galinčius dėl šių prieštaravimų kilti konfliktus. Td konfliktinė situacija yra smerkimo pagrindas, nors ne kiekvienas konfliktas susijęs su smerkimo taikymu. Bausmės turi būti užtarnautos. Neužtarnautos bausmės skatina ugdytinio priešišumą jas skyrusiam pedagogui, todėl būtina kiek galima tiksliau įvertinti auklėtinio poelgius, nustatyti jų socialinę svarbą ir padarinius, įvertinti poelgių motyvus, įveikti subjektyvų emocinį požiūrį į mokinį. Bausmės neturi būti skiriamos per dažnai; saikingumas – pagrindinis pedagoginio meistriškumo bruožas. Skiriant bausmes, reikia atsižvelgti į auklėtinių amžiaus ir individualias ypatybes. Skiriant bausmes, esminę reikšmę turi humaniškas požiūris į baudžiamąjį, pedagoginis taktas. Auklėtinis baudžiamas už netinkamą elgesį, bet tai nerodo jo asmenybės menkavertiškumo. Bausmių paskirtis – formuoti vidines netinkamą elgesį tabdančias jėgas. Palaipsniui stiprėjant šioms jėgoms, bausmės tampa visuomeninio pripažinimo simboliu, auklėtinio elgesys vis mažiau priklauso nuo tiesioginio smerkimo, vis didesnę reikšmę įgyja vidinis pasitenkinimas savo veikla.

Viešoji nuomonė. Viešoji nuomonė – masinės sąmonės būseną, atspindinti žmonių požiūrį (paslėptą ar atvirą) į socialinės tikrovės faktus ir įvykius, įvairių grupių ir atskirų žmonių veiklą. Nors viešoji nuomonė išreiškia pritarimą ar nepritarimą tam tikroms vertybėms, pedagogiškai ji interpretuotina kaip

vertybinių orientacijų pastiprinimo būdas, todėl priskirtina elgesio stimuliavimo metodams (Seminaro medžiaga. Savęs pažinimas ir motyvavimas sėkmei, 2004).

G. Kvieskienė (2003) pateikia socialinės pedagoginės pagalbos modelį. Anot jos, socialinė ekologinė erdvė – tai saugios asmeniui aplinkos formavimas. Šios aplinkos formavimo pagrindą sudaro keturi pagrindiniai lygiai: **nacionalinis, regioninis, bendruomeninis ir institucinis**.

Nacionaliniame lygmenyje dalyvauja nacionalinio lygio institucijos (ministerijos, departamentai, tarybos, nacionalinės nevyriausybinės organizacijos, nacionaliniu lygiu pripažįstamos religinės konfesijos).

Regioniniame lygmenyje dalyvauja regioninės reikšmės institucijos, Bažnyčių centrai, regioninės nevyriausybinės organizacijos.

Bendruomeniniame lygmenyje dalyvauja artimiausios bendruomenės pagrindinės institucijos, t. y.: seniūnija, mokykla, Bažnyčia, socialinės , vaikų teisių tarnybos, policijos nuovados darbuotojai, didžiausių bendruomenėje veikiančių verslo, privačių institucijų atstovai, nevyriausybinių organizacijų atstovai.

Instituciniame lygmenyje dalyvauja institucijoje dirbantys socialiniai pedagogai, darbuotojai, psichologai, socialiniame pedagoginiame modelyje bendradarbiaujantys pedagogai, klasių auklėtojai, kitų svarbiausių bendruomenės institucijų atstovai.

Kai auklėjamas poveikis pačiam sau sąmoningas, turime specifinę auklėjimo rūšį – saviauklą. Saviaukla atsiranda iš savimonės, kuri reiškia, kad žmogus suvokia ir vertina save kaip asmenybę, savo mintis, jausmus ir poelgius. Saviauklos raidai didžiausią reikšmę turi skirtumas tarp idealiojo Aš (nuomonė, koku žmogumi norėtų tapti) ir realiojo Aš (nuomonė apie save dabartiniu metu). Taigi, dirbant su neadaptyviais moksleiviais visuose lygmenyse svarbu, kad pats mokinys norėtų mokytis, keitis, įgytų socialinius įgūdžius. Saviaukla turėtų būti vienas iš pagrindinių sėkmingos adaptacijos prioritetu.

II. Moksleivių adaptacija: ugdymo institucijos veiksmų sąveikos ypatumai

2. 1. Tyrimo organizavimas ir metodai

Atsižvelgiant į pasirinktos temos aktualumą, atlikta mokymosi motyvacijos emocinio santykio ir socialinės adaptacijos – dezadaptacijos tyrimo analizė.

Mokymosi motyvacijos emocinis santykis ir socialinio- psichologinio prisitaikymo tyrimas atliktas remiantis A. M. Прихожан metodika.

167 12 – 16 m. moksleiviai ir 86 berniukai iš Gasčiūnų ir Gataučių pagr. mokyklų (Joniškio raj.) dalyvavo anketinėje apklausoje.

Susumavus kiekvienos skalės (pažintinio aktyvumo, motyvacijos siekimo, nerimo, pykčio) balus, nustatyti moksleivių mokymosi motyvacijos lygiai (aukštas, vidutinis, žemas) intervaluose – 60- +60. Taip pat apibūdinti kiekvienos skalės ypatumai pagal lytį ir amžių. Remiantis kiekybinės analizės duomenimis, prasminiais koreliaciniais ryšiais, išsamiai nagrinėjama, kiek ugdymo institucija įtakoja moksleivių mokymosi rezultatus, jų motyvaciją, kiek emocinis santykis (pyktis, nerimas) į mokslą skatina ar slopina moksleivių pažintinį aktyvumą.

Aukšti ar žemi mokymosi rezultatai neatsiejami nuo moksleivių socialinio – psichologinio prisitaikymo. Kadangi agresyvumo, neadaptyvumo problema daugiau aktuali berniukams, todėl kito etapo anketinėje apklausoje dalyvavo jaunuoliai.

Remiantis apklausos rezultatais, apskaičiuoti 12- 16 m. berniukų socialinės adaptacijos – dezadaptacijos koeficientai, pagal kuriuos nustatyti socialinio prisitaikymo lygiai. Taip pat nustatyti faktoriai, įtakojantis jaunuolių adaptacijos ir dezadaptacijos procesus. Šiuose procesuose taip pat labai svarbus sąryšis su mokyklos aplinka. Atskirai analizuojami papildomi faktoriai, susiję su berniukų seksualinėmis problemomis ir „ Hamaliono “ vaidmeniu.

Kiekybinė duomenų analizė padėjo kokybiškai ir hipotetiškai gvildinti moksleivių asmenybinių savybių, mokyklos kaip ugdymo institucijos sąryšius, įvairių psichologinių, socialinių, pedagoginių faktorių ypatumus.

2. 2. Mokymosi motyvacijos emocinio santykio analizės aspektai

Ankstesniame poskyryje aptarėme bendriausius motyvacijos teorinius klausimus: motyvo ir motyvacijos sampratą, jų raiškos įvairovę. Šiame etape, remiantis tyrimo rezultatais, plačiau apžvelgsime ugdymo institucijos kintančių veiksnių įtaką moksleivių mokymosi rezultatams, atskleisime motyvacijos kaip esminio moksleivio noro/ nenoro mokytis lemiančio veiksnio ypatumus. Svarbu žinoti, kokiam mokymosi motyvacijos lygyje kiekvienas moksleivis yra ir kiek emocinės būsenos (pyktis, nerimas) skatina ar slopina moksleivių pažintinį aktyvumą, motyvacinį siekimą.

Mokymosi motyvacijos emocinio santykio tyrime dalyvavo 167 moksleiviai. Ši imtis leidžia apdoroti duomenis ir psichologiškai, pedagogiškai pagrįsti mokymosi motyvacijos skalių ypatumus, nustatyti jų sąveiką.

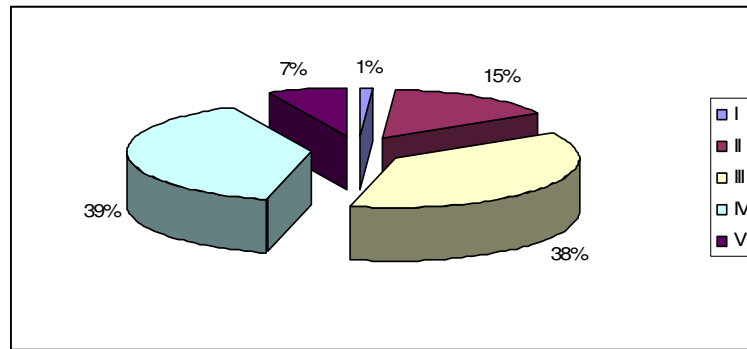
2 lentelėje nagrinėjami gauti moksleivių mokymosi motyvacijos lygiai pagal nurodytus intervalus.

2 lentelė

Mokymosi motyvacijos emocinio santykio lygių nustatymas (n=167)

Mokymosi motyvacijos lygiai intervale (– 60 - +60)				
I lygis	II lygis	III lygis	IV lygis	V lygis
45-60	29-44	13-28	(-2)- +12	(-3)- (-60)
Mokymosi motyvacijos rezultatų apibendrinimas				
45	30 -43	13-28	(-2)- +12	(- 3) – (- 17)

Mokymosi motyvacijos lygiai parodo mokinio emocinį santykį į mokslą. Tyrimo duomenys atspindi tendenciją, jog moksleivių pasiskirstymas lygiuose yra ne vienodas. Galima konstatuoti, jog vienoki ar kitoki moksleivių mokymosi lygį lemia įvairios priežastys: ugdymo proceso organizavimo efektyvumas, vertinimo sistema, bendras mokyklos mikroklimatas, mokytojų ir mokinių sąveikos ypatumai, mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas. 4 pav. pateikiamas procentinis moksleivių pasiskirstymas lygiuose.

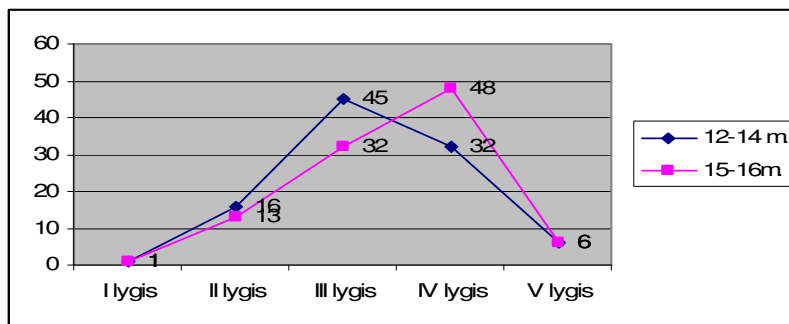

4 pav. Moksleivių mokymosi motyvacijos lygiai

Išanalizavus mokymosi motyvacijos emocinio santykio skales (pažintinio aktyvumo, motyvacijos siekimo, nerimo, pykčio) ir susumavus jų balus, galima išskirti keturis moksleivių mokymosi motyvacijos lygius, kurie parodo emocinį santykį į mokslą.

5 paveiksle matyti, jog 39% apklaustųjų priklauso IV lygyje, kuriam būdinga žema motyvacija, „ mokyklinio nuobodolio“ išgyvenimas. 38% respondentų priklauso III mokymosi motyvacijos lygyje, kuris parodo vidutinį mokymosi motyvacijos siekimą. II lygyje yra 15% moksleiviai motyvacija yra produktyvi, pozityvus santykis į mokslą, atitinka socialinėms normoms. 7% moksleivių ryškus neigiamas santykis į mokslą (V lygis). 1% apklaustųjų yra aukštame mokymosi motyvacijos lygyje.

Galima daryti pirminę prielaidą, jog kaimo mokykloje besimokančių moksleivių mokymosi motyvacija yra vidutiniškai žema. Kaip rodo praktika, daugėja mokinių, turinčių neigiamas nuostatas į mokslą. Žinant ugdymo institucijos ypatumus, galima išskirti keletą faktorių, lemiančių mažėjančią moksleivių mokymosi motyvaciją. Tai gali lemti ugdymo proceso organizavimo spragos (netinkami metodai, nediferencijuota medžiaga, nedidelis inovacijų diegimas), netinkamos asmenybinės pedagogų savybės (takto, psichologinio išprusimo stoka). Šios savybės, ypač ryškios vyresniosios kartos mokytojams. Jie sunkiai keičia savo mąstyseną, nėra lankstūs naujovėms bei kartais ryškėja psichologinių žinių stoka apie moksleivių amžiaus tarpsnio ypatumus. Tai priveda prie mokinių ir mokytojų nesusikalbėjimo, kuris yra viena iš mažėjančios mokymosi motyvacijos priežasčių. Taip pat svarbūs yra pačių moksleivių socializavimosi jų supančioje aplinkoje ypatumai: neišreikštas socialinis interesas , žema savivertė, menkavertiškumo jausmas, mokymosi įgūdžių stoka. Plačiau šie faktoriai bus aptarti analizuojant kiekvieną skalę atskirai pagal lytį ir amžių.

5pav. Mokymosi motyvacijos lygių analizė pagal amžiaus grupes

5 paveiksle analizuojami mokymosi motyvacijos lygiai pagal amžiaus grupes. Išryškėja tendencija, jog 12-14 m. moksleiviams ryškus yra III mokymosi motyvacijos lygmuo (45%). 15–16 m. moksleivių daugiau priklauso IV lygmenyje (48%).

Hipotetiškai galima teigti, jog vyresnėse klasėse daugėja mokinių, kurių emocinis santykis į mokymąsi darosi negatyvesnis. Šią prielaidą patvirtina kiti mokymosi motyvacijos tyrimo rezultatai. Pradedama ryškėti fiziologinės ir psichologinės savybės. Aš vaizdas tampa sudėtingesnis. Galiausiai permainas skatina ir gana prieštaringi aplinkinių vertinimai bei reikalavimai, galintys sukelti vaidmenų konfliktus, statuso neaiškumą. Šiuo laikotarpiu vaikai sunkiai pasiduoda auklėjimui. Kritiniu laikotarpiu neretai sumažėja ir vaikų mokymosi rezultatai, silpnėja noras mokytis. Jau nuo 13 m. moksleiviai pradeda išgyventi negatyvią fazę, kai būdingas didesnis jautrumas, dirglumas, nerimastingumas, jie jaučia fizinį ir dvasinį diskomfortą. Paaugliai nepatenkinti savimi ir savo aplinka, kartais net nekenčia savęs ir aplinkos. Jie jaučiasi vieniši, svetimi ir nesuprantami kitiems. Šiame etape greičiau suvokia negatyvius dalykus, o tai verčia juos agresyviai gintis arba jie tampa pasyvūs, melancholiški. Dėl to mažėja darbingumas, jie izoliuojasi arba aktyviai reiškia savo priešišumą aplinkiniams. Nuo 16 m. šie raidos ypatumai mažėja. Praktiniame darbe pastebėta, jog šiame amžiuje tarsi pereinama jau į ramybės būseną, tačiau didėjantys mokymosi krūviai toliau mažina jų pažangumą ir motyvacijos siekimą. Labai svarbu, kaip „audrų“ tarpsnyje moksleivis buvo skatinamas už pastangas, pasiekimus. Sistemingas mokinio nudrašinimas sudaro sąlygas bejėgiškumo jausmui formuotis, todėl vyresnėse klasėse mokinių mokymosi lygis žemėja. Didelę įtaką turi ir šeimos mikroklimato faktorių. Pastebėta, jog žemesni mokymosi rezultatai yra tų moksleivių, kurie yra socialiai, pedagogiškai ir psichologiškai apleisti šeimoje. Neigiamas šeimos mikroklimato apraiškas tokie problematiški mokiniai atsineša į mokyklą.

Mokymosi motyvacijos požymių stipriausio koreliacijos ryšio nustatymas (n =167)

Požymiai	Požymiai	Koreliacinis ryšys
Man norisi sužinoti, suprasti, išsiaiškinti esmę	Aš susidomėjęs	0,401**
Man norisi sužinoti, suprasti, išsiaiškinti esmę	Aš stengiuosi gauti tik gerus ir puikius pažymius	0,437**
Man norisi sužinoti, suprasti, išsiaiškinti esmę	Aš sutelkiu visas jėgas, kad pasiekčiau sėkmę moksle	0,401**
Aš susidomėjęs	Aš ramus	0,401**
Man norisi trenkti kumščiu į stalą	Man norisi ant ko nors užrikti	0,518**
Aš stengiuosi gauti tik gerus ir puikius pažymius	Aš ramus	0,437**
Aš stengiuosi gauti tik gerus ir puikius pažymiu	Aš sutelkiu visas jėgas, kad pasiekčiau sėkmę moksle	0,576**
Man įdomu	Aš sutelkiu visas jėgas, kad pasiekčiau sėkmę moksle	0,405**
Aš supykęs	Aš ramus	0,410**
Aš stengiuosi viską padaryti teisingai	Aš ramus	0,412**
Aš stengiuosi viską padaryti teisingai	Aš stengiuosi gauti tik gerus ir puikius pažymius	0,509**
Aš stengiuosi viską padaryti teisingai	Man įdomu	0,410**
Aš stengiuosi viską padaryti teisingai	Aš sutelkiu visas jėgas, kad pasiekčiau sėkmę moksle	0,548**
Aš susinervinęs	Aš supykęs	0,410**
Aš širstu	Man norisi trenkti kumščiu į stalą	0,425**
Aš širstu	Man norisi ant ko nors užrikti	0,454**

3 lentelės tęsinys

Požymiai	Požymiai	Koreliacinis ryšys
Man patinka mąstyti, spręsti	Aš susidomėjęs	0,412**
Man patinka mąstyti, spręsti	Man įdomu	0,407**
Man patinka mąstyti spręsti	Aš sutelkiu visas jėgas, kad pasiekčiau sėkmę moksle	0,400**
Aš stengiuosi viską padaryti teisingai	Aš širstu	0,428**
Man atrodo, jog esu nevykelis	Man atrodo, kad visada gerai mąstau	0,409**
Man atrodo, jog esu nevykelis	Man trūksta pasitikėjimo savimi	0,444**
Aš didžiuojuosi savo mokykliniais pasiekimais	Man atrodo, kad visada gerai mąstau	0,583**
Aš jaučiu liūdesį ir nuobodulį	Aš širstu	0,418**
Mane daug kas priveda prie įtūžio	Aš širstu	0,429**

Nustačius koreliacinius ryšius tarp požymių, galima daryti išvadą, jog ryšys nėra didelis. Atvirkštinis koreliacinis ryšys yra visiškai silpnas, todėl duomenys nefiksuojaami lentelėje. Šioje lentelėje yra išrinkti požymiai, kurie parodo stipresnį teigiamą ryšį.

Galima daryti pirminę išvadą, jog mokiniams labai yra svarbi sėkmės motyvacija. Moksleiviai nori sužinoti, suprasti išsiaiškinti reiškinių esmę per pamokas, todėl jie sutelkia visas jėgas, kad pasiektų sėkmę moksle (0,401**), jie susidomėję dėstomu dalyku (0,401**), stengiasi gauti gerus pažymius (0,437**). Išsamiai domėdamiesi dalyku, moksleiviai jaučiasi ramūs (0,401**). Nors tarp minėtų požymių ryšys nėra didelis, tačiau jis parodo, jog dažniausiai pažangiems mokiniams svarbūs yra efektyvumo, rezultatyvumo poreikiai. Aukštas mokinio Aš – efektyvumo įvertinimas sumažina baimę, aktyvina jėgas ir bandymus pasiekti sėkmę. Šią nuomonę patvirtina kitų požymių stipresnis ryšys. Moksleiviai stengiasi gauti gerus pažymius, todėl sutelkia visas jėgas, kad pasiektų sėkmę (0,576**). Kiti mokiniai stengiasi viską padaryti teisingai, kad gautų gerus pažymius (0,505**). Yra mokinių, kurie didžiuojasi savo mokykliniais pasiekimais, nes atrodo, jog visada gerai mąsto (0,583**). Moksleiviai norėdami pasiekti sėkmę neretai išgyvena pyktį dėl nepasiektų gerų rezultatų, siedami

atreipti į save dėmesį, negalėdami įsisavinti dėstomos medžiagos ir t.t. Tokio pykčio išraiška būna trunkamas kumščiu į stalą ir noras užrikti ant ko nors (0,518**). Kartais mokiniai širsta, jaučia pyktį, kai nori atlikti užduoti gerai, teisingai (0,428**), kai jaučia nuobodulį ir liūdesį (0,418**), kai kas nors juos priveda prie įtūžio (0,429**). Koreliacinis ryšys rodo, jog būna, kai moksleiviai nepasitiki savo jėgoms, todėl jaučiasi nevykeliais (0,444**), yra moksleivių, kurie gerai mąstydami ar teisingai atlikdami užduotį, vis tiek jaučiasi nevykeliai (0,409**).

Minėti koreliaciniai ryšiai tarp požymių rodo, jog pedagoginėje praktikoje labai svarbus yra faktorius: sudaryti vaikui patirti sėkmę, mokyti pozityvių mąstymo būdų apie save ir savo veiklą. Vaikui svarbu sudaryti tokią aplinką, kad jis pasijustų vertinamas, nes bejėgiškumo jausmas yra nuolatinės baimės ir blogos nuotaikos priežastis. Praktika rodo, jog autoritarinis pamokos stilius neleidžia šioms sąlygoms susidaryti. Pedagoginėje praktikoje dar trūksta emocinių mokymo būdų, kurie padėtų suasmeninti mokymąsi, nes čia vadovaujamosi nuostata, kad mokomasis dalykas yra reikšmingas ir reikalingas. Vaikas turi būti mokomas būti savarankišku, kelti klausimus, pasitikėti savo proto galiomis, nes tik taip jis kontroliuos situaciją, jausis saugus.

2. 3. Moksleivių mokymosi motyvacijos emocinio santykio skalių ir jų lygių įvertinimas

Mokymasis – tai veikla, kai patenkinami pažinimo poreikiai. Žinios šiuo atveju pasireiškia kaip motyvas, kuriame slypi pažinimo poreikis. Jeigu moksleivis nejaučia tiesioginio pažinimo poreikio, jį skatina mokytis kiti poreikiai. Šiuo atveju žinios neatlieka motyvo funkcijos. Motyvai, poreikiai mokymosi procese keičiasi: vieni tampa reikšmingesni, kiti – ne tokie svarbūs.

Mokymosi motyvu galima laikyti visa tai, kas skatina moksleivio aktyvumą mokymosi procese. Kiekvieno moksleivio motyvacijos sfera individuali: vieni motyvai joje dominuoja, kiti neturi savarankiškos reikšmės. Visi mokymosi motyvai skirstomi į dvi grupes: vieni susiję su mokymosi turiniu, o kiti nulemti plačių santykių su aplinka.

Paauglystėje dominuoja poreikis įsitvirtinti klasės kolektyve, stiprėja domėjimasis bendraamžių nuomone. Vyresniųjų moksleivių mokymąsi labiausiai veikia poreikiai, susiję su praktiniais gyvenimo tikslais, profesijos pasirinkimu.

Susumavus moksleivių mokymosi motyvacijos skalių duomenis, gavome balus, kurie atspindi pažintinio aktyvumo, motyvacijos siekimo, nerimo ir pykčio tarpusavio sąveiką, kurią įtakoja įvairūs socialiniai, psichologiniai ir pedagoginiai ugdymo institucijos veiksniai.

Mokymosi motyvacijos emocinio santykio skalių lygiai pagal amžių ir lytį (n=167)

Skalė	Lygis	Įvairaus amžiaus tarpsnio grupių duomenų intervalai			
		12-14 m.		15-16 m.	
		mergaitės	berniukai	mergaitės	berniukai
Pažinimo aktyvumas	aukštas	28-38	27-38	29-37	35-37
	vidutinis	22-26	19-26	20-28	21-29
	žemas	15-20	10-18	10-17	15-20
Motyvacijos siekimas	aukštas	31-35	25-34	31-32	26-33
	vidutinis	23-30	18-24	22-30	18-25
	žemas	10-19	10-17	20-21	10-17
Nerimas	aukštas	25-33	26-30	25-30	23-30
	vidutinis	19-24	19-25	17-24	17-22
	žemas	14-18	13-18	14-16	15
	aukštas	19-37	23-28	21-26	18-33
	vidutinis	14-19	15-21	14-20	12-18
Pyktis	žemas	10-13	10-14	10-13	10-11

4 lentelės rezultatai rodo, jog moksleiviams būdingi aukštas, vidutinis ir žemas visų skalių (pažintinio aktyvumo, motyvacijos siekimo, nerimo ir pykčio) lygiai.

Kalbant apie moksleivių mokymosi motyvacijos lygius, labai svarbu įvertinti, koks ugdymo institucijoje vyrauja „emocinis laukas“.

Praktikoje pastebėta, jog moksleivių mokymosi rezultatams (ypač vidutinio ir žemo lygio) didelę įtaką daro „tradicinės“ mokyklos ypatumai. Kai vaikai ugdomi taikant tradicinės pamokos metodiką, neįmanoma pakankamai gerai atsižvelgti į kiekvieno ypatybes, nes dažniausiai dirbama su gana didele vaikų grupe. Kadangi paprastai klasės daugumą sudaro vidutinių gebėjimų moksleiviai, ugdymas per pamokas labiausiai orientuotas būtent į juos. Esant tokiai situacijai, labai kenčia nepakankamai gabūs vaikai: jie nepajėgūs suvokti bendrųjų programų numatytos mokymosi medžiagos bei mokytis tokiu

tempu kaip ir gabesnieji vaikai, todėl patiria daug neigiamų emocijų ir greitai praranda bet kokią norą mokytis. Ugdymas pamokos metu remiasi griežta drausme bei besąlygišku paklusnumu, kitaip anot pedagogų, neįmanoma pasiekti geresnių mokymo rezultatų, todėl kartais jauni pedagogai sunkiai gali pakeisti nusistovėjusią sistemą ir panaudoti naujoves, šiuolaikiškus metodus. Autokratiška pamoka tarsi užprogramuoja į elgsenos bei emocijų sutrikimus linkusių vaikų nedrausmingumą: daugelis tokio tipo vaikų tiesiog negali iki galo paklusti mokytojo reikalavimams, laikytis griežtos drausmės, ilgą laiką sėdėti vienoje vietoje ir beveik ta pačia poza, todėl pradeda maištauti prieš mokytojo reikalavimus ir įsivelia į konfliktus. Jautresni vaikai pamokoje dažnai išgyvena neigiamas emocijas, patiria stresą, yra įsitempę, kai reikia atsakinėti prie lentos, girdėti mokytojo kritiką. Kritika verčia mokinį nuleisti rankas, jausti nepilnavetiškumą bei prarasti viltį patirtį sėkmę. Vidutinės ir žemos mokymosi motyvacijos moksleiviai (ypač berniukai) į kritiką atsako agresija, kuri dažniausiai pasireiškia nedrausmingumu per pamokas, emociiniu smurtu prieš kitus mokinius.

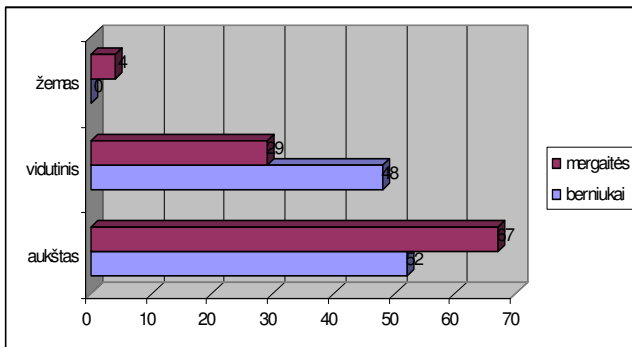
Pastebėta, jog aukšto pažintinio aktyvumo mokiniai taip pat patiria nerimą, nes kaimo vietovėje tokie mokiniai nėra orientuoti į papildomų žinių įgijimą. Jie dažniausiai mokosi dėl gero pažymio, noro būti lyderiais, pripažintais ir visada pakviestais dalyvauti aktyviame mokyklos gyvenime. Galbūt pareiga, atsakomybė, mokymosi socialinio reikšmingumo suvokimas būdingas daugiau mergaitėms.

Praktinė patirtis rodo, jog pažintiniai mokymosi motyvai (nors gauti balai yra gana aukšti) nėra stiprūs. Labai nedaug yra moksleivių, kurie nori įgyti daugiau žinių, suprasti įvairių reiškinių priežastis, pažinti nauja, domėtis mokslu, mokykliniais dalykais. Gerai besimokantys nori būti geru moksleiviu, gerai baigti mokyklą, svarbus yra pažymys, pagyrimų siekimas, lenktyniavimas. Kiti mokymąsi suvokia, kaip pareigą, nes reikalauja tėvai ir mokytojai. Žemo pažintinio aktyvumo mokiniams būdinga motyvų stoka: negalvoja, kodėl reikia mokytis, mokosi be tikslo.

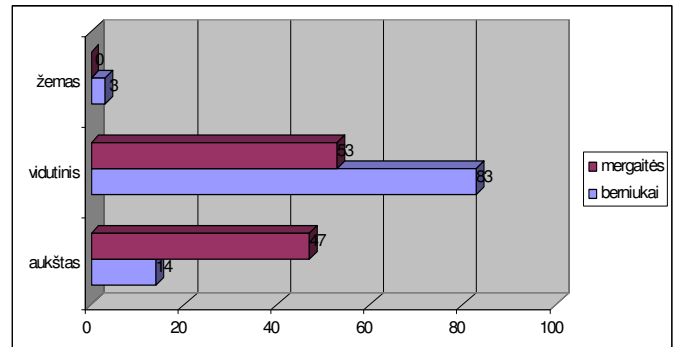
Pedagoginiame darbe dar pastebėta viena tendencija, jog mokymosi rezultatams didelės įtakos turi ir mokytojų požiūriai į moksleivių mokymosi sėkmės, o ypač į nesėkmės priežastis. Į žemos mokymosi motyvacijos moksleivius mokytojai mažiau kreipia dėmesį, ryški padaršinimų stoka. Mokinys pradeda suvokti, kad yra niekam tikęs ir negali išmokti to, kas numatyta programose. Vyresnieji mokytojai linkę neigiamai vertinti tokį moksleivį, tuomet silpnėja jo mokymosi motyvacija (nenoras mokytis, nenoras siekti geresnių mokymosi rezultatų), pasireiškia emocinis (gėdos jausmas, agresija, prastas savęs vertinimas) ir kognityvinis (sunkumas išmokti) deficitas. Gabūs mokiniai dažniau yra giriami, socialiai pripažinti, aktyviai įtraukiami į popamokinę veiklą. Praktika rodo, jog kartais gerai besimokančių moksleivių aktyvumas yra per daug aukštas. Stropus, sistemingas užduočių atlikimas, didėjantis krūvis, baimė gauti blogą pažymį sukelia nerimą. Kartais tokiems moksleiviams pasireiškia psichosomatiniai sutrikimai (pilvo skausmai, silpna imunitetinė sistema). Dažni atvejai, kai aukštos

mokymosi motyvacijos mokiniai stengiasi išmokti tai, ką jam reikia žinoti ir taip, kad užduotis būtų sėkmingai atlikta, kitiems labiau rūpi įvykdymo tikslai, jie daugiau dėmesio skiria sau nei užduočiai. Tokiais atvejais moksleiviui labiau rūpi išsaugoti savęs kaip gabaus mokinio įvaizdį ir jis mažiau dėmesio skiria užduoties atlikimui.

Galima išryškinti tendenciją, jog vidinė mokymosi motyvacija pasireiškia tuomet, kai moksleivis klasėje jaučia komfortą, palaiko gerus santykius su bendraamžiais ir mokytojais.

6 pav. 12-14 m. pažintinio aktyvumo skalės analizė

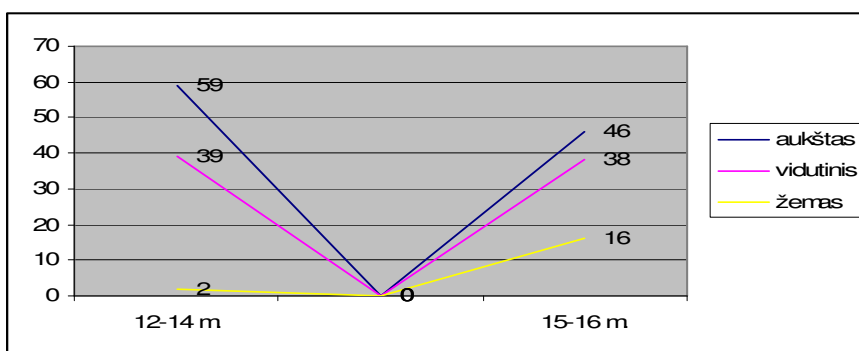
7 pav. 15-16 m. moksleivių pažintinio aktyvumo skalės analizė

Pagal lytį tyrimo duomenys rodo, jog 12-14 m. tiek mergaičių, tiek berniukų pažintinis aktyvumas yra nemažas. 67 % mergaičių ir 52 % berniukų priklauso aukštame pažintinio aktyvumo skalės lygyje. 48 % berniukų ir 29 % mergaičių mokosi vidutiniame lygyje. Įdomi tendencija yra ta, jog 12-14 m. amžiaus tarpsnyje nėra nei vieno berniuko, kuris priklausytų žemame pažintiniame aktyvumo lygyje (mergaičių – 4%).

Tuo tarpu 15-16 m. berniukų pažintinis aktyvumas mažėja. 83 % jaunuolių priklauso vidutiniame pažintinio aktyvumo lygyje. Aukštame lygyje mokosi tik 14% jaunuolių. Mergaičių yra beveik po lygiai: 47 % apklaustųjų priklauso aukštame pažintinio aktyvumo lygyje, 53 % respondenčių – vidutiniame pažintinio aktyvumo lygyje.

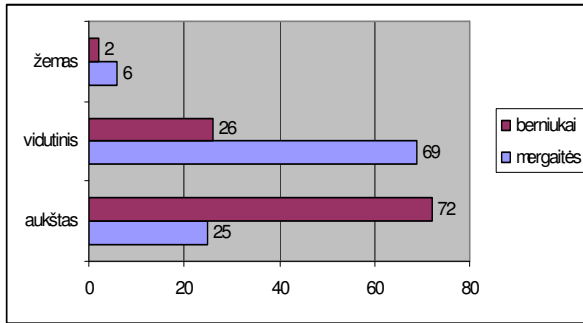
Galima daryti išvadą, jog vyresnėse klasėse pažintinis aktyvumas mažėja. Ryškėja keletas tendencijų iš praktinės veiklos. Iš pokalbių su mokiniais matyti, jog 8-10 klasių mokiniams dalykai per pamokas dėstomi nuobodžiai, reikia ruošti daug namų darbų, mokytojai neaiškiai išaiškina dėstomą medžiagą. Žinoma, tai yra daugiau moksleivių subjektyvi nuomonė. Nereikėtų pamiršti ir šiame amžiuje paauglystės krizės ypatumų: vaidmenų sumaištis, identiteto paieška. Jų pažintinis aktyvumas nukreiptas į kitas sferas: domėjimasis kompiuteriais, būrimasis į bendraamžių grupes. Iš praktikos pastebėtas faktorius, jog būti pažangiam, stropiam mokiniui paauglystės tarpsnyje yra tarsi „nemadinga“. Galima

išvardinti keletą priežasčių kurios galėtų lemti berniukų sąlygiškai dažnesnį nenorą mokytis. Berniukai jaučia mažesnę atsakomybę, yra ne tokie stropūs ir darbštūs. Jie nemėgsta monotonijos, yra judresni. Berniukai ne tokie paklusnūs, todėl sunkiau adaptuojasi mokykloje. Geras išsilavinimas berniukų akys turi žemesnį prestižą. Pamokų metu jie labiau pasiduoda pašaliniam poveikiui, didelę įtaką daro bendraamžių viešoji nuomonė. Būtent tyrimo rezultatai rodo, jog vyresnėse klasėse pažintinį akiratį daugiau plečia mergaitės nei berniukai. Pastebėta, jog paaugliai kartais nenori suvokti savo kaip mokinio vaidmens. Šis vaidmuo tarsi įstato juos į „rėmus“, kurie riboja jų savarankiškumą. Mokinio vaidmuo suteikia per daug reikalavimų: siekti gerų rezultatų, būti drausmingu, skatinti savo pažintinius procesus. Pereinant iš vienos klasės į kitą moksleiviai pradeda jausti vidinį diskomfortą, kuris iššaukia nepasitikėjimą savo jėgomis, todėl slopinamas bet koks aktyvumas.

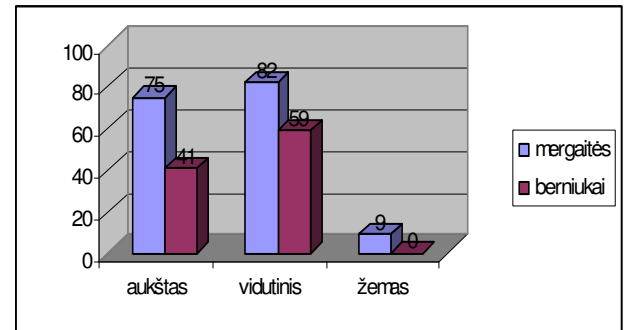

8 pav. pažintinio aktyvumo skalės duomenų apibendrinimas

Apibendrinus visų 12- 14 m. ir 15-16 m. moksleivių pažintinio aktyvumo skalės tyrimo rezultatus, galima teigti, jog 12- 14 m. amžiaus grupėje daugiau vyrauja aukštas pažintinio aktyvumo skalės lygis (59%). 15- 16 m. pažintinis aktyvumas mažėja. 46% apklaustųjų dar yra aktyvūs pažintinio proceso dalyviai, tačiau nemažai moksleivių (38%) jau siekia vidutinį lygį. Žymiai padaugėja žemo mokymosi motyvacijos lygio moksleivių (16%). Vyresnėse klasėse pažintinio aktyvumo mažėjimo tendencijas galima paaiškinti, kaip ugdymo proceso sudėtingumą, kuris lemia mokinių nepakankamus gebėjimus, įgūdžius ir žinias, būtinas sėkmingam mokymuisi. Mokymosi sunkumai, padidėjęs krūvis sumažina 9 – 10 klasių moksleivių savivertę ir pasitikėjimą.

9 pav. 12-14 m. moksleivių mokymosi motyvacijos siekimo skalės analizė

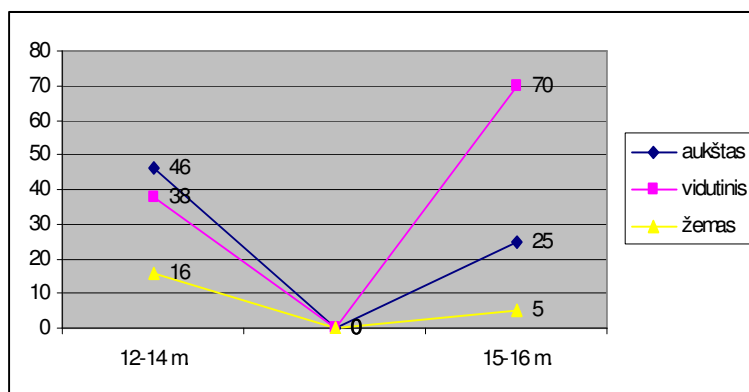
10 pav. 15-16m.moksleivių mokymosi motyvacijos siekimo skalės analizė

Pažintinis aktyvumas glaudžiai susijęs su mokymosi motyvacijos siekimu. Moksleivių, siekiančių sužinoti, analizuoti gyvenimo reiškinius, pažinti jų supančią aplinką, mokymosi motyvacija yra pakankamai aukšta. Motyvuoti moksleiviai noriai įgyja ir susistemina žinias per aktyvų ir kritinio mąstymą.

Išanalizavus motyvacijos siekimo skales įvairiais amžiaus tarpsniais, galima konstatuoti, jog 12-14 m. 69 % mergaičių daugiau motyvuotos vidutiniame lygyje. Įdomi tendencija ryškėja, jog 72 % berniukų – aukštame lygyje. Čia galima daryti prielaidą, jog mokiniai pervertino savo mokymosi galimybes. 15-16 m. tiek merginoms, tiek vaikinams daugiau būdingas vidutinis motyvacijos siekimo lygis (82 % merginų ir 59 % vaikinų). 75 % merginų ir 41 % vaikinų motyvuoti aukštai

Kalbant apie motyvacijos siekimą, labai yra svarbi ir vertinimo sistema. Dažnas reiškinys, kai gerai besimokantys moksleiviai, ypač mergaitės, dažniausiai stropiai siekia gerų rezultatų. Tuo tarpu žemesnės mokymosi motyvacijos moksleiviams pažymys padeda nusivilti ir išmokti jaustis bejėgiais. Kai nuolat gaunami blogi pažymiai, prarandamas pasitikėjimas savimi, noras mokytis ir eiti į mokyklą. Kai kurie suaugusieji mano, kad pažymys – pagrindinė vaiko mokymosi kontrolės priemonė: matydami pažymius, jie sprendžia apie savo vaikų pasiekimus. Pastebėta, jog vertinimas pažymiais neretai moksleivius veikia demotyvuojančiai, dėl subjektyvumo, neteisingumo (gerai besimokančių moksleivių klaidos ne tai ryškiai akcentuojamos, ypač jei tai yra mokytojų vaikai), saviraiškos apribojimo. Atsiranda „ protestų audros“, ypač berniukų tarpe. Paauglio mokymosi motyvacijai stiprinti didelę reikšmę turi jo pozityvių pokyčių pastebėjimas ir paskatinimas. Mokykloje, kurioje dirba vyresniosios kartos mokytojai, pasigendama ugdytojo ir ugdytinio sąveikos. Motyvacijai labai svarbus yra padrąsinimo aspektas, kai ugdytojo veiksmai sukuria pritarimo, pagyrimo, apdovanojimo, palankumo atmosferą. Nudrąsintas moksleivis, kuriam būdingas menkaveriškumas, turi žemą

mokymosi motyvaciją, mokymosi sunkumus ir menkus pasiekimus.. Nepakankami gebėjimai, įgūdžiai ir žinios sukelia moksleivių neigiamas emocijas.

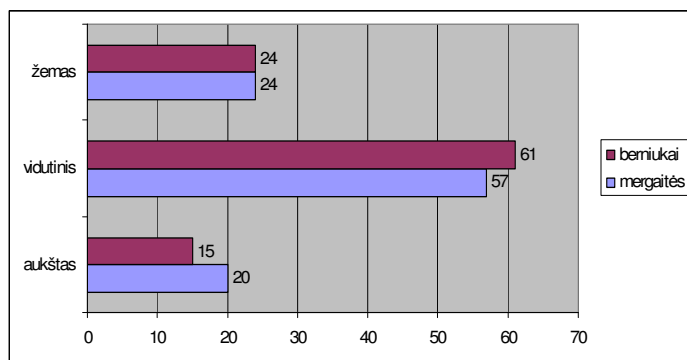

11 pav. moksleivių motyvacijos siekimo skalės duomenų apibendrinimas

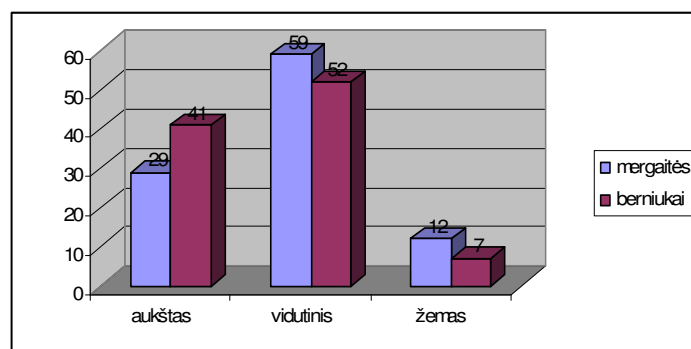
Kadangi 12- 14 m. moksleivių pažintinis aktyvumas yra gana aukštas, tai šio amžiaus apklaustieji pakankamai motyvuoti mokytis. 46% mokiniai priklauso aukštame motyvacijos siekimo lygyje. Nemažai iš jų (38%) motyvuoti vidutiniškai.

Tačiau vyresnėse klasėse pažintinis aktyvumas jau mažėja, todėl 15-16 m. moksleivių motyvacijos siekimas pasiekia vidutį lygį (70% respondentų).

Nors tyrimai rodo, jog moksleivių motyvacijos siekimas yra vidutiniame lygyje, tačiau praktinė patirtis tvirtina, jog moksleivių motyvacija ryškiai mažėja. Sudėtingesnės užduotys vyresnėse klasėse mažina moksleivių supratimą, todėl susiformuoja neadekvatūs įgūdžiai, kurie sukelia mokymosi sunkumus. To pasekoje atsiranda neigiama mokytojo reakcija, kuri sukelia mokinių nepasitikėjimą savimi. Taip atsiranda mokymosi demotivacija.

12 pav. 12- 14 m. moksleivių nerimo skalės analizė

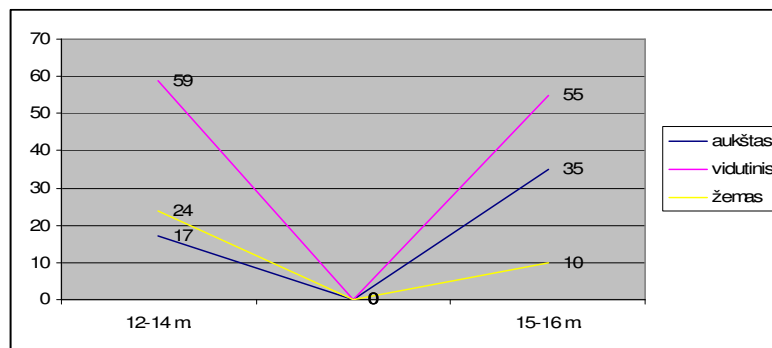
13 pav. 15-16 m. moksleivių nerimo skalės analizė

Mokymosi sunkumai sukelia vaikuose emocinį pasimetimą. Baimė, įtampa dėl nesėkmių verčia vaiką nerimauti.

Paveikslėlių duomenys rodo, jog tiek berniukai, tiek mergaitės įvairiais amžiaus tarpsniais daugiausiai patiria vidutinį nerimą (12-14 m. - 57 % mergaičių ir 61% berniukų; 15-16 m.- 52 % berniukų ir 59 % mergaičių). Tačiau ryški yra tendencija, jog vyresnėse klasėse daugėja mokinių, kurie yra aukštame nerimo skalės lygyje (41 % berniukų ir 29 % mergaičių).

Vėl kartojais ta pati prielaida, jog vyresnėse klasėse mokymosi demotyvacija sukelia neigiamas moksleivių emocijas, kurios pasireiškia įvairiomis būsenomis: nerimu, pykčiu, agresija. Pagal lytį tyrimo rezultatus analizuojant matosi , jog berniukų nerimo lygis yra aukštesnis nei mergaičių. Šis aspektas pastebimas mokykloje. Berniukų nerimas pasireiškia per agresyvų elgesį (turto niokojimas, tyčiojimas iš bendraamžių, priešgyniavimas mokytojams),ieškant nusiramavimo, norint užpildyti vidinę tuštumą vis labiau plinta žalingi įpročiai jaunuolių tarpe .

Kitose diagramose matomas bendras nerimo skalės rezultatų apibendrinimas ir iš jų išplaukiančios nerimo pasireiškimo priežastys.

14 pav. moksleivių nerimo skalės duomenų apibendrinimas

Nerimo skalės analizė atskleidžia, jog moksleiviai mokydami patiria vidutinį nerimą (59% - 12-14 m. moksleivių ir 55% -15- 16 m. moksleivių). Aukštame nerimo lygyje yra nemažai vyresniųjų klasių mokinių (35 % apklaustieji).

Praktika rodo, jog mokiniai ne visada vadovaujami savęs palaikymo strategija. Yra mokinių, kurie mano, kad jų nesėkmės priežastys – vidinės (gabumų stoka), o sėkmės priežastys yra išorinės (lengva užduotis, laimingas atsitiktinumas). Mokiniai, galvojančios, kad neturi sugebėjimų pasiekti sėkmę, neranda pagrindo, kodėl turėtų stengtis, kad pasiektų gerų rezultatų. Jie tikisi nesėkmės ir dažnai nė nemėgina laimėti. Mokiniai pradeda laukti nesėkmių ir galvoti, kad jos yra neišvengiamos. Dažnos nesėkmės sukelia nesėkmės vengimo motyvaciją. Tai gali pasireikšti drausmės stoka per pamokas,

bendraamžių, mokytojų užgauliojimu, pamokų nelankymu. Krinta vaiko pasitikėjimas savimi, pažeidžiami jo saugumo, meilės ir priklausomumo, pagarbos, pažinimo poreikiai. Palaipsniui susiformuoja stabilus neigiamas požiūris į save, savo veiklą ir aplinkinius. Mokymasis ima kelti nemalonius jausmus. Gali atsirasti nerimo būseną, kuri kartais perauga į vaikų neurozinius susirgimus. Pamokų metu nerimą mokiniai dažniausiai jaučia prieš kontrolinius darbus, nagrinėjant sunkią, jiems nesuprantamą medžiagą, atsakinėjant.

Savitarpio bendradarbiavimas, modifikuota aplinka, teigiama nuostata mažina vaikų stresą, todėl atsiranda teigiamas savęs vertinimas, didesnis dėmesys mokymuisi, o tuo pačiu ir aukšta motyvacija.

3 lentelėje plačiau analizuojama, kiek nerimas lemia moksleivių pažintinį aktyvumą ir mokymosi motyvaciją, remiantis nerimo skalės teiginių procentine išraiška ir jos apibendrinimu.

5 lentelė

Nerimo skalės teiginių dažniai

Aš ramus				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	5	3,0	3,0
	Kartais	67	40,1	43,1
	Dažnai	49	29,3	72,5
	Beveik visada	46	27,5	100,0
	Suma	167	100,0	

Aš atsipalaidavęs				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	35	21,0	21,0
	Kartais	81	48,5	69,5
	Dažnai	40	24,0	93,4
	Beveik visada	11	6,6	100,0
	Suma	167	100,0	

5 lentelės tęsinys

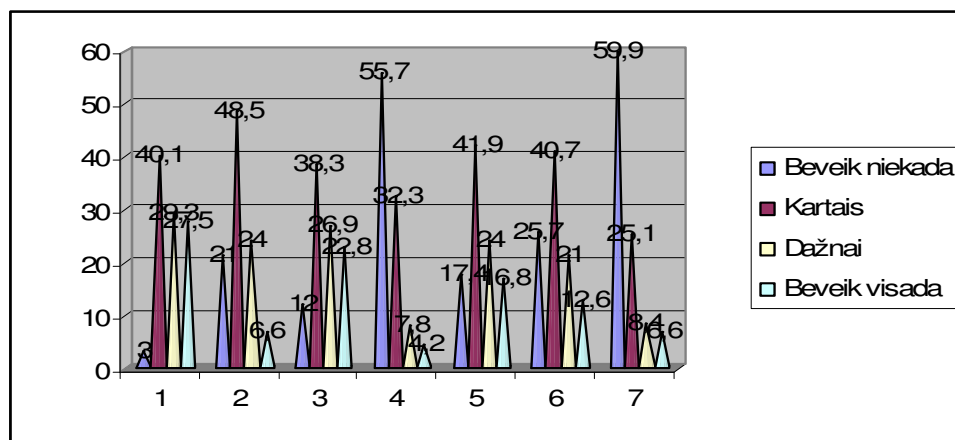
Mane jaudina galimos nesėkmės				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	20	12,0	12,0
	Kartais	64	38,3	50,3
	Dažnai	45	26,9	77,2
	Beveik visada	38	22,8	100,0
	suma	167	100,0	
Man atrodo, jog esu nevykėlis				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	93	55,7	55,7
	Kartais	54	32,3	88,0
	Dažnai	13	7,8	95,8
	Beveik visada	7	4,2	100,0
	suma	167	100,0	
Aš jaučiuosi visiškai laisvai				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	29	17,4	17,4
	Kartais	70	41,9	59,3
	Dažnai	40	24,0	83,2
	Beveik visada	28	16,8	100,0
	suma	167	100,0	
Man trūksta pasitikėjimo savimi				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
	Beveik niekada	43	25,7	25,7

	Kartais	68	40,7	66,5
	Dažnai	35	21,0	87,4
	Beveik visada	21	12,6	100,0
	suma	167	100,0	
Aš bijau				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	100	59,9	59,9
	Kartais	42	25,1	85,0
	Dažnai	14	8,4	93,4
	Beveik visada	11	6,6	100,0
	suma	167	100,0	

4 lentelėje pateikti teiginiai parodo ypatumus, kurie atspindi nerimo pasireiškimo stiprumą mokymosi proceso kontekste. Rezultatai rodo, jog mokykloje mokiniai daugiausiai kartais būna ramios būsenos (40% respondentų). Beveik niekada nebūna atsipalaidavę 21,0% apklaustųjų, 48,5% - kartais. Moksleivius jaudina galimos nesėkmės. Kartais taip patyria 38,3% respondentai, dažnai- 26,9% ir beveik visada - 22,8% apklaustųjų. Tačiau nevykeliais beveik niekada nesijaučia 55,7% moksleivių, o karais - 32,3% respondentų. 41,9% mokinių kartais visiškai jaučiasi laisvai, dažnai – 24,0%. Kartais trūksta pasitikėjimo savimi 40,7% respondentų. Beveik niekada mokydami nepatiria baimės 59,9% mokinių.

Išryškinius esmines nerimo pasireiškimo tendencijas galima daryti pirminę išvadą, jog ne visada mokiniai būna ramūs per pamokas, juos jaudina galimos nesėkmės, trūksta pasitikėjimo savo jėgomis. Nors kai kuriose teiginiuose jie bando save pateikti, kaip nebijančius, besijaučiančius laisvais pamokoje, tačiau nerimo būseną kartais gali pasireikšti ir per drąsą, agresijos apraiškomis, laisvu savęs demonstravimu, kuris kompensuoja, paslepia nepasitikėjimą savimi, bejėgiškumą, tuo pačiu ir nerimą.

12 paveikslėlyje analizuojamas nerimo ir mokymosi motyvacijos santykis.

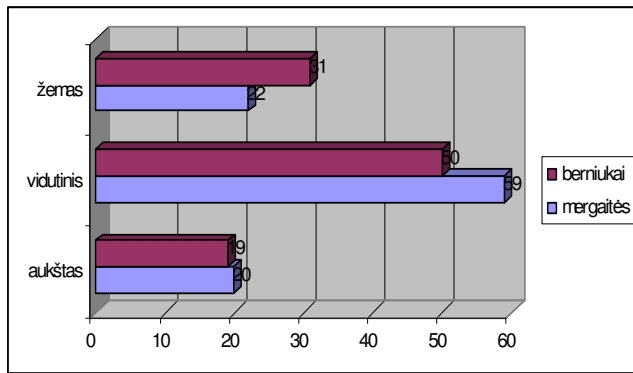

15pav. Nerimo ir mokymosi motyvacijos santykis

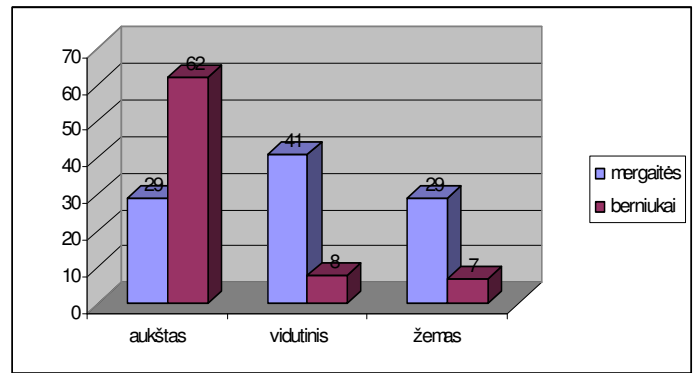
(1.Aš ramus 2.Aš atsipalaidavęs 3.Mane jaudina galimos nesėkmės 4.Man atrodo, jog esu nevykelis 5.Aš jaučiuosi visiškai laisvai 6.Man trūksta pasitikėjimo savimi 7.Aš bijau)

Šiame paveikslėlyje matome, kad nerimo būsenas mokiniai patiria kartais (40,1% – ramus, 48,5% – atsipalaidavęs, 38,3% – jaudina galimos nesėkmės, 41,9% – jaučiasi visiškai laisvai, 40,7% trūksta pasitikėjimo savo jėgomis.). Beveik niekada nesijaučia nevykeliais 55,7% moksleivių ir nebijo – 59,9% respondentų.

Taigi, siekdami suprasti moksleivių mokymosi motyvaciją ir kryptingumą, ją veikti, turime atkreipti dėmesį į nerimą ir nerimastingumą. Nerimastingas moksleivis nerimo būsenoje sunkiau atlieka užduotis, susijusias su savęs vertinimu ir gresiančias nesėkme. Praktika rodo, jog aukštesnio nerimastingumo lygmens moksleiviai labiau išgyvena, sužinoję apie nesėkmę. Nerimastingi mokiniai labiau bijo nesėkmės, jų nesėkmės baimė didesnė nei sėkmės motyvacija, priešingai – mažiau nerimastingi moksleiviai dažniau orientuoti į sėkmę. Tokius vaikus itin veikia paskatinimai, pagyrimai; jų motyvuojanti galia daug didesnė nei papeikimų; ne tokius nerimastingus vaikus labiau stimuliuoja veikti pranešimai apie nesėkmę.

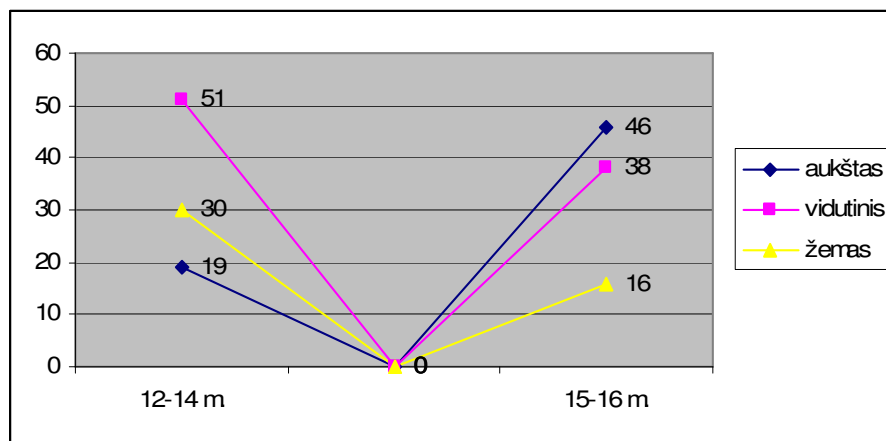
16 pav. 12-14 m. moksleivių pykčio skalės analizė

17 pav. 15-16 m. moksleivių pykčio skalės analizė

Nerimą dažniausiai papildo ir pyktis, kurį mokiniai reiškia demonstratyviai arba užslėpta forma. Pykčio skalės analizės duomenys rodo, jog susidūrę su mokymosi sunkumais savo nepasitenkinimą išreiškia pykčiu. 12- 14 m. tiek mergaičių, tiek berniukų yra vidutinis pykčio pasireiškimo laipsnis (59 % mergaičių, 50 % berniukų). Tiek pat moksleivių (19 % berniukų ir 20 % mergaičių) patiria pyktį aukštame lygyje. . Tačiau 15- 16 m. jaunuolių pyktis yra ženkliai aukštesnis (62 %). Merginos daugiau pykta vidutiniškai (41 %).

Galima daryti pirminę išvadą, jog jaunuoliai pyktį patiria dažniau nei merginos. Mokykloje pykčio prieuoliai pasireiškia sąsiuvinių draskymu, knygų daužimu į suolą, jaunesniųjų mokinių skriaudimu. Po pykčiu dažniausiai slepiasi baimė dėl nesėkmių.

18 pav. moksleivių pykčio skalės duomenų apibendrinimas

Apibendrinti rezultatai išryškina, jog 12-14 m. moksleiviai yra daugiau vidutiniame pykčio skalės lygyje (51%), o 15-16 m. mokiniams daugiau pasireiškia aukštas pykčio pasireiškimo lygis (46% respondentų). Taip pat 38% apklaustųjų yra vidutiniame pykčio lygyje.

Galima daryti išvadą, jog vyresniųjų klasių moksleiviai pyksta dėl mokymosi nesėkmių dažniau nei jaunesniųjų klasių mokiniai.

Mokiniai nepakankamai moka konstruktyviai valdyti savo jausmus, pasidalinti tuo, ką išgyvena, įveikti stresą. Jie slepia, neigia arba slopina savo išgyvenimus, todėl įtampa ir nerimas didėja. Tada mokiniai ieško atsipalaidavimo bet kokia kaina. Tikėtina, kad jo sprendimai netoliaregiški, o elgesys tuo metu – save griauantis, destruktivus, nes jam svarbiausia kaip nors sumažinti įtampą. Stiprėja menkavertiškumo jausmas.

Pastebėta, jog destruktiviai besielgiančio paauglio nuotaika gali būti prislėgta - gali jaustis vienišas ir izoliuotas ar tiesiog nuobodžiaujantis, arba būti itin pakili – jis gali būti nerimastingas, dirglus, piktas arba įsiutęs.

6 lentelė

Pykčio skalės teiginių dažniai

Man norisi trenkti kumščiu į stalą				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	94	56,3	56,3
	Kartais	46	27,5	83,8
	Dažnai	13	7,8	91,6
	Beveik visada	14	8,4	100,0
	suma	167	100,0	

Aš supykęs				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	60	35,9	35,9
	Kartais	88	52,7	88,6
	Dažnai	11	6,6	95,2
	Beveik visada	8	4,8	100,0
	suma	167	100,0	
Man norisi ant ko nors užrikti				

6 lentelės tęsinys

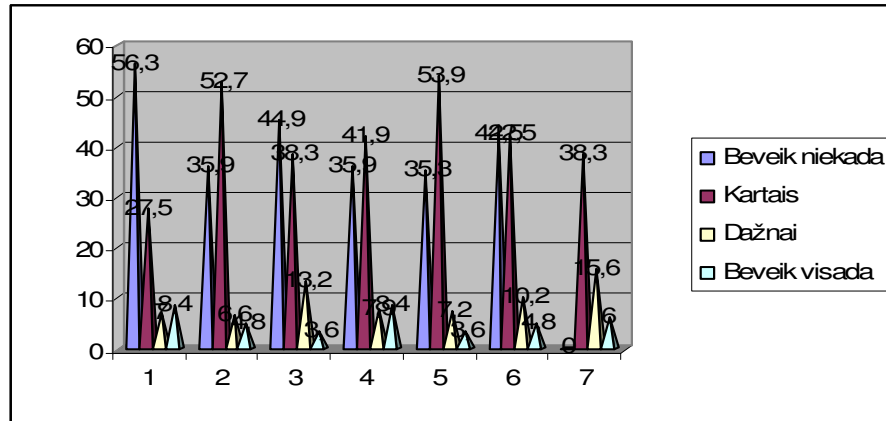
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	75	44,9	44,9
	Kartais	64	38,3	83,2
	Dažnai	22	13,2	96,4
	Beveik visada	6	3,6	100,0
	Suma	167	100,0	
Aš įdūkęs				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
dažniai	Beveik niekada	60	35,9	35,9
	Kartais	70	41,9	77,8
	Dažnai	18	10,8	88,6
	Beveik visada	19	11,4	100,0
	Suma	167	100,0	
Aš susierzinęs				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Beveik niekada	59	35,3	35,3
	Kartais	90	53,9	89,2
	Dažnai	12	7,2	96,4
	Beveik visada	6	3,6	100,0
Suma		167	100,0	
Aš jaučiuosi apgautas				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Beveik niekada	71	42,5	42,5

	Kartais	71	42,5	85,0
	Dažnai	17	10,2	95,2
	Beveik visada	8	4,8	100,0
	Suma	167	100,0	
Mane daug kas priveda prie įtūžio				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Beveik niekada	67	40,1	40,1
	Kartais	64	38,3	78,4
	Dažnai	26	15,6	94,0
	Beveik visada	10	6,0	100,0
	Suma	167	100,0	

Pyktis taip pat kaip ir nerimas gali būti varomoji arba griauanti jėga, kuri veikia mokymosi procesą. Šios lentelės rezultatai parodo pykčio raiškos aspektus pamokoje.

Pasitaiko atveju, kai mokiniai išreiškdami savo nepasitenkinimą trenkia kumščiu į stalą. Šioje apklausoje 56,3% mokinių beveik nėra taip pasielgia, 27,5% apklaustųjų kartais taip elgiasi. Beveik niekada nėra supykę 35,9% mokinių, o kartais – 52,7% respondentų. Ant ko nors užrikti beveik niekada nenori 44,9% mokinių, kartais – 38,3%. Beveik niekada nėra buvę įdūkę – 35,9% respondentų, kartais taip pasielgia – 41,9%. Panašūs rezultatai atspindi moksleivių susierzinimą: beveik niekada – 35,3%, kartais – 53,9%. Po lygiai pasiskirstę respondentų (beveik niekada ir kartais – 42,5%), kurie jaučiasi apgauti per pamokas. 40,1% apklaustiesiems beveik niekada niekas nėra privedęs prie įtūžio, kartais – 38,3%.

Šie rezultatai rodo, jog pyktis moksleivius aplanko retai, tačiau praktikoje matyti, jog pykčio proveržiai dažniausiai pasireiškia užslėptomis formomis: nenoru dalyvauti popamokinėje veikloje, daiktų gadinimu, žalingų įpročių pasireiškimu (ypač rūkimu). Pasitaiko agresijos protrūkiai prieš kitus mokinius.

19pav. Pykčio ir mokymosi motyvacijos santykis

(1. Man norisi trenkti kumščiu į stalą 2. Aš supykęs 3. Man norisi ant ko nors užrikti 4. Aš įdūkęs 5. Aš susierzinęs 6. Aš jaučiuosi apgautas 7. Mane daug kas priveda prie įtūžio)

Apibendrintų rezultatų lentelėje matyti, jog moksleiviai dažniausiai patiria pyktį kartais (52,7%- yra supykęs, 41,9%- yra įdūkęs, 53,9% - jautėsi apgauti). Beveik niekada procentaliai nėra trenkę kumščiu į stalą – 56,3% respondentų. 44,9% beveik niekada nenorėjo ant ko nors užrikti. Kaip jau minėta, jog santykis yra lygus (beveik niekada, kartais – 42,5%) teiginyje : mane daug kas priveda prie įtūžio.

Nors duomenys rodo, jog paauglių pyktis nėra labia ryškiai išreikštas, tačiau mokykloje dažnai pastebimas pasyvaus pykčio pasireiškimas. Paauglių pasyvus pyktis dažniausiai pasireiškia delsimu, atidėliojimu, tuščiu laiko leidimu, užsispyrimu, nenuolaidumu ir „ užmaršumu“. Galima daryti prielaidą, jog paauglių pyktį gali lemti nepatenkinami saugumo, teigiamų emocijų bei savęs vertinimo poreikiai. Savęs vertinimas priklauso nuo kitų žmonių vertinimo ir nuo veiklos rezultatų. Todėl paaugliams labai svarbus geras tėvų, mokytojų, draugų vertinimas. Šitai ypač būdinga silpnos mokymosi motyvacijos moksleiviams. Kaip rodo praktika, mokyklose pozityvių vertinimų moksleivių atžvilgiu. Tiek patys mokiniai, tiek mokytojai ne visada sugeba pamatyti gerąjį, nelabai ryškiai matomą moksleivių potencialą.

Nenorintys mokytis moksleiviai pasižymi dažnesniu pykčio prasiveržimu. Nenorinčius mokytis moksleivius labiau motyvuoja mokytis netiesioginiai, ypač neigiami, motyvai (baimė pasipriešinti tėvams, mokytojams). Pasižymintys stipresne nenoro mokytis raiška moksleiviai pesimistiškiau nusiteikę savo pajėgumo mokytis atžvilgiu, dažniau mokykloje jaučiasi nesaugūs, dažniau neatlieka mokytojų užduočių klasėje ir namuose, dažniau nesupranta, kaip jas atlikti arba tingi, labiau linkę elgtis nedrausmingai pamokų metu, dažniau gauna blogus pažymius ir išmoksta šiam faktui likti abejingi. Nenorinčių mokytis moksleivių esminiai poreikiai mažiau patenkinami mokykloje. Daugeliui

nenorinčių mokytis moksleivių mokytis mokykloje per sunku, o ugdymo turinys jiems pernelyg sudėtingas, todėl nepatenkinti savimi tokie moksleiviai realizuoja save pykčiu. Teigiamo vertinimo, skatinimo sistema turėtų padėti moksleiviams suvokti šį jausmą ir jį valdyti.

2. 4. Mokyklinės adaptacijos ir dezadaptacijos proceso sąsajos aspektai su moksleivių vidinėmis ir išorinėmis funkcionavimo sritimis

Moksleivių prisitaikymas prie nuolat kintančių socialinės aplinkos sąlygų, vienas iš asmenybės socializacijos psichologinių mechanizmų.

Asmenybės raidos procesas paauglystėje sudėtingas ir prieštaringas. Paauglio „moralės kodeksas“ labai savitas ir dažniau prieštarauja priimtoms visuomenės normoms bei principams.

Šiame amžiaus tarpsnyje būdingi kai kurie socialinio – psichologinio prisitaikymo faktoriai. Vienas svarbiausių paauglio asmenybės raidos momentų yra saviraiška, savęs vertinimas. Siekimas pažinti ir įvertinti moralines psichologines žmonių savybes skatina domėjimąsi savimi, savo psichologija, savo asmenybės savybėmis, skatina poreikį lyginti save su kitais, įvertinti, išsiaiškinti savo jausmus ir išgyvenimus. Keičiasi paauglio požiūris šeimą. Draugų nuostatos, nuomonė darosi vis svarbesni. Paauglio poelgiai, veiksmai dažnai atspindi jo vidinę būseną. Jei jaučia įtampą, tai ir elgesys dažniausiai būna nenuoseklus. Kartais paaugliai veikia vietoj pamąstymo. Veiksmas pralenki mintį. Pirmiausia ką nors padaro, o tik vėliau susimąsto. Toks elgesys daugiau būdingas berniukams. Todėl šiame tyrimo etape dalyvauja 86 jaunuoliai, kurie patiria daugiau adaptacijos problemų. Mokymosi motyvacijos tyrimai rodo, jog būtent berniukai dažniau patiria pyktį, nerimą, kurie pasireiškia emociškai, fizine prievarta, nepažangumu, drausmės stoka per pamokas, žalingų įpročių pasireiškimu. Jie labiau pasiduoda pašaliniam poveikiui, didelę įtaką daro neigiama bendraamžių įtaka.

5 lentelėje balais įvertinti socialinės- psichologinės adaptacijos ir dezadaptacijos lygiai.

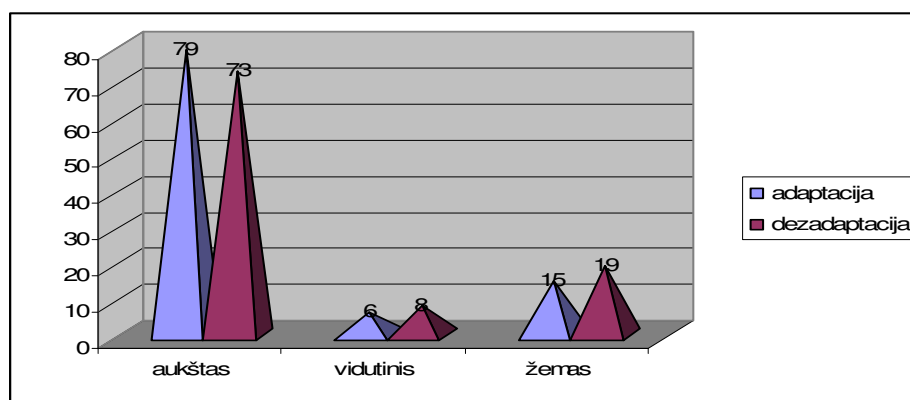
Mokyklinės adaptacijos ir dezadaptacijos lygiai

Lygiai	Koficiantai socialinės - psichologinės adaptacijos	Lygiai	Koficiantai socialinės - psichologinės dezadaptacijos
	57 - 64 balai (vidutinis lygis)		20-25 balai (vidutinis lygis)
aukštas	68 - 191	aukštas	26- 131
vidutinis	58- 64	vidutinis	21- 25
žemas	13- 55	žemas	5- 19

Apskaičiavus socialinės ir psichologinės adaptacijos ir dezadaptacijos koeficientus, matome, jog tiek adaptacijos, tiek dezadaptacijos balai yra gana aukšti. Visuose lygiuose yra pasiskirstymas. Atsižvelgiant į pedagoginę praktiką, galima konstatuoti, jog dezadaptatyvių jaunuolių daugėja. Dažnas atvejas yra konfliktai bendraamžių tarpe ir su mokytojais, fizinė prievarta, reketavimo atvejai. Yra moksleivių, kurie susikaustę, užsidarę, būna nuošalyje kitų. Daugėja nervingų berniukų, kuriems būdinga nuotaikų kaita: apatija, pesimizmas, abejingumas, dirglumas. Dažnas reiškinys pamokų nelankymas, ypač berniukų tarpe. Šie moksleiviai priklauso rizikos faktoriui ir yra aktyviai įtraukiami į prevencinę veiklą (ypač taikomas bendraamžiai – bendraamžiams metodas).

Su neadaptatyviais moksleiviais dirbama taikant grupinį socialinių įgūdžių ugdymo bei individualius metodus (testai, piešiniai, nebaigtų sakinių metodai ir t.t.), todėl ryškėja tendencija, jog neadaptyvumą lemia keletas priežasčių: vaikų konfliktai su draugais (patyčios, izoliacija klasėje, atstūmimas), nesėkmės moksle, blogi pažymiai, sunki šeimos materialinė padėtis, asocialus šeimos gyvenimo būdas ir t.t.

Procentaliai jaunuolių prisitaikymo ir neprisitaikymo ypatumai analizuojami 17 paveikslėlyje.

20 pav. **Berniukų adaptacijos ir dezadaptacijos ypatumai**

Apskaičiavus socialinės- psichologinės adaptacijos ir dezadaptacijos koeficientus, išskiriame tris lygius: aukštą, vidutinį, žemą. Tyrimo duomenys rodo, jog 79% moksleivių lengvai adaptuojasi mokyklinėje aplinkoje. Tačiau nemažas procentas (73%) berniukų patiria aukštą dezadaptaciją.

Galima daryti pirminę prielaidą, jog kai kurie moksleivių adaptacijos sunkumai yra tik paauglystės amžiaus tarpsnio išdava. Nepriklausomybės ir autonomijos siekis, tapatumo formavimasis, vientiso Aš atsiradimas sukelia mokykloje jaunuolių psichinę įtampą, priešišką aplinkai. Tačiau praktiniai

užsiėmimai (socialinių įgūdžių savipagalbos grupės veikla) rodo, jog moksleivių sėkmingai adaptacijai didelės įtakos turi šeimos faktorius. Dažniausiai problematiškų šeimų vaikai turi stiprų menkavertiškumo jausmą, kuris pasireiškia nenoru dalyvauti popamokinėje veikloje, žema mokymosi motyvacija, netinkamu elgesiu (drausmės stoka per pamokas, bėgimu iš pamokų). Tokie vaikai būna izoliuoti ne bendraamžių, bet suaugusiųjų. Šių paauglių komentaruose dažni posakiai „ neįdomu“, „ nesąmonės“. Kaimo vietovėje mokykloje dar sunkiai keičiasi kai kurių mokytojų mąstysena. Dažniausiai vaikų psichologines problemas tokie mokytojai suvokia, kaip dorovinių normų pažeidimą, todėl atsiranda konfrontacija tarp mokinių ir mokytojų. Dar nepakankamai susiformavusi padaršinimų, paskatinimų sistema, kurios centras turėtų būti „ Aš galiu“. Besąlygiškas paklusnumas be demokratiškų elgesio taisyklių ugdo neadaptyviose vaikuose baimę, kuri pasireiškia destruktiviu elgesiu.

8 lentelė

Moksleivių socialinio- psichologinio prisitaikymo vidurkis ir standartinis nuokrypis

Rodikliai					
	N	Minimum	Maximum	vidurkis	Standartinis nuokrypis
Aš jaučiuosi nejaukiai, kai su kuo nors kalbuosi	86	0	6	1,81	1,72
Aš nenoriu, kad aplinkiniai žinotų, koks esu, ką išgyvenu, todėl aš vaidinu, slepiu savo veidą po kauke	86	0	6	1,87	1,62
Visur man patinka varžytis, lenktyniauti, kovoti	86	0	6	3,74	1,68
Aš iškeliau sau didelius reikalavimus	86	0	6	2,78	1,50
Aš dažnai save baru už tai, ką darau	86	0	6	2,43	1,83
Aš dažnai jaučiuosi pažemintas	86	0	6	2,13	1,61

Aš abejoju tuo, jog galiu patikti kuriai nors mergaitei	86	0	6	2,77	1,78
Aš visada laikausi pažadų	86	1	6	3,84	1,31
Mano santykiai su aplinkiniais yra šilti ir geri	86	0	6	3,97	1,34
Aš susikaupęs, užsidaręs, būnu nuošalyje kitų	86	0	6	1,94	1,72
Aš pats kaltas dėl savo nesėkmių	86	0	6	3,13	1,79
Aš atsakingas žmogus. Manimi galima pasitikėti	86	0	6	3,87	1,25
Aš jaučiu, jog visos mano pastangos bevaisės, aš nieko negaliu pasiekti	86	0	6	2,08	1,62
Aš vadovaujuosi bedraamžių nuomone, taisyklėmis, įsitikinimais	86	0	6	2,94	1,70
Aš galiu priimti didžiąją dalį tų taisyklių ir reikalavimų, kurių turi laikytis žmonės	86	0	6	3,78	1,25
Aš mažai turiu savo taisyklių ir įsitikinimų	86	0	6	2,92	1,69
Man patinka svajoti - kai kada tiesiog vidurdienį. Sunkus sugrįžti iš svajonių pasaulio	86	0	6	2,88	1,85
Aš jaučiu, jog pykstu ant viso pasaulio: visus užsiuolu, atsikalbinėju, niekam nenusileidžiu. Ilgai jaučiu skriaudą ir mintyse keršiju tam, kuris įžeidė... Sunku atsiriboti nuo tų dalykų	86	0	6	2,70	1,84
Aš sugebu susivaldyti, sudrausminti save. Savikontrolė - man ne problema	86	0	6	3,76	1,59
Dažnai jaučiu nuotaikų kaitą. Staiga apninka liūdesys, slogi nuotaika	86	0	6	3,12	1,61
Mane nelabai jaudina tai, kas dedasi su kitais. Aš susikoncentruoju į save	86	0	6	3,33	1,48

8 lentelėje apskaičiuotas kiekvienos anketos teiginių vidurkis ir standartinis nuokrypis. Lentelės duomenų vidurkiai rodo, jog dauguma mokinių pasirinko poziciją „, nežinau“. Galima daryti prielaidą, jog kai kurie mokiniai nesugeba suvokti ir tinkamai įvertinti save (pvz.: Aš malonus, simpatiškas, gerai vertinantis save žmogus (vid. 3,44)), kritiškai pažvelgti į save (pvz.: Aš pats kaltas dėl savo nesėkmių (vid.3,13)), todėl pasirenkamas gynybinis variantas. Gali būti ir nesugebėjimas susivokti savo jausmuose (Dažnai jaučiu nuotaikų kaitą. Staiga apninka liūdesys, slogi nuotaika. (vid.3,12). „, Nežinau“ pasirinkimą gali lemti moksleivių išsiblaškytas, skubotumas, abejingumas atsakant į anketos klausimus.

Tačiau kiti apskaičiuoti vidurkiai rodo, jog kryptama daugiau į pozityviają atsakymų grupę: Tikriausiai man tinka, man tinka, tikrai apie mane. Tokie moksleiviai gana aukštai vertina savo emocinių santykių mikroklimatą su aplinkiniais ir savimi. Tai rodo pavyzdžiai: Aš bendraujantis, atviras žmogus. Aš lengvai randu kontaktą su žmonėmis (vid. 3,77); aš protingas (vid. 3,52); aš visada laikausi pažadų (vid.3,84); aš nuolaidus, lankstus, lengvai bendraujantis su žmonėmis (3,77); mano santykiai su aplinkiniais yra šilti ir geri (vid.3,97). Moksleiviai pasirinko tuos teiginius, kurie atspindi jų emocinį komfortą su pačiu savimi ir kitais.

Kiti atsakymai daugiau linksta į negatyviają pusę: visiškai man netinka, netinka tikriausiai man netinka. Pvz.: Aš jaučiuosi sukaustytas, viduje nelaisvas (vid. 2,45); aš nepasitikiu savimi (vid. 2,10); aš susijaudinęs, susinervinęs (vid. 2,48); aš nelabai patikimas, ne visada manimi galima pasitikėti (vid. 2,30).

Galima daryti išvadą, jog daugumos apskaičiuotų teiginių vidurkiai rodo, jog mokiniai ne visada objektyviai sugeba įvertinti save, nenori atskleisti savo vidinių išgyvenimų, todėl dažnai pasirenkamas atakymas: nežinau arba man netinka. Savęs pažinimui, socialinių įgūdžių ugdymui turi būti skiriamas didžiausias dėmesys.

2. 5. Faktoriai, įtakojančys moksleivių socialinį – psichologinį prisitaikymą ir neprisitaikymą ugdymo institucijoje

9 lentelė

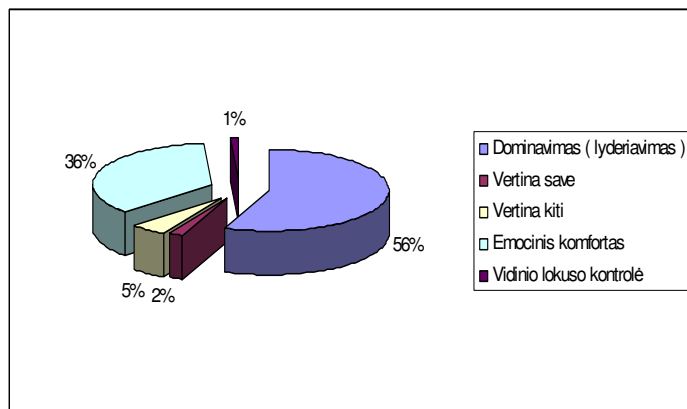
Socialinio – psichologinio prisitaikymo faktorių ypatumai

Eil.Nr.	Faktoriai	koficientai intervaluose
1.	Vertina save	4- 155
	Nevertina savęs	5-108
2.	Kitų vertinamas	9-168
	Konfliktuoja su kitais	5- 94
3.	Vidinio lokuso kontrolė	8- 136
	Išorinio lokuso kontrolė	4- 103
4.	Emocinis komfortas	22-164
	Emocinis diskomfortas	2-91
5.	Dominavimas (lyderiavimas)	13-180
	Priklausomas (vedamas)	7- 104

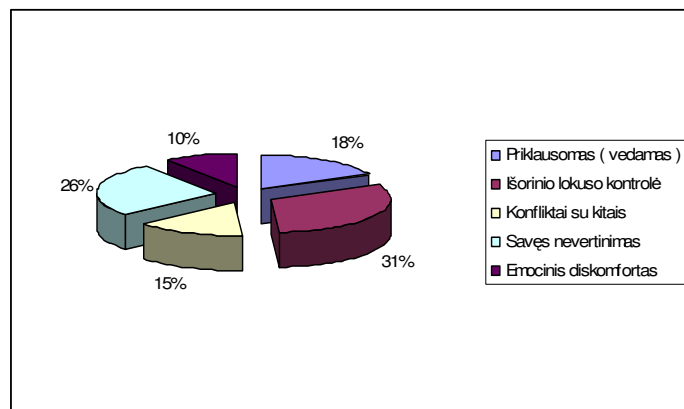
8 lentelėje matyti, jog faktorių, įtakančių berniukų adaptyvumo ar neadaptyvumo lygį, koficientai intervaluose yra nuo žemiausio iki aukščiausio. Duomenys rodo, jog svarbiausi faktoriai, kurie atspindi aukščiausius balus yra kitų vertinimas, dominavimas (lyderiavimas), kaip moksleivis vertina save, emocinis komfortas. Šie faktoriai parodo sėkmingą moksleivių adaptaciją. Dezadaptacijos koficientai yra žemesni. Rezultatai atspindi, jog nevertinimas savęs, išorinio lokuso kontrolė, priklausymas nuo kitų labiausiai trukdo socialiai prisitaikyti ugdymo institucijoje.

Remiantis šios lentelės duomenimis galima teigti, jog berniukams labai svarbus yra siekimas užimti aukštą statusą . Teigiamo „ Aš“ nebuvimas, bendravimo sunkumai, emocinis diskomfortas, nesugebėjimas atsispirti neigiamai aplinkos įtakai sudaro sąlygas paaugliui jungtis į problematiškas bendraamžių grupes. Dažnai vaiko adaptyvumas ir populiarumas klasėje siejamas su jo ekstravertiško charakterio bruožais: kuo vaikas ekstravertiškesnis, tuo jis populiarnesnis klasėje. Žemą statusą klasėje turintys mokiniai tampa pasyvūs, abejingi blogiems pažymiams, bėdosi viskuo, kas susiję su mokykla ir su mokymosi. Žemo statuso paaugliai, negalėdami patenkinti bendravimo poreikio klasėje, pripažinimo ieško už klasės ribų, stengdamiesi išvengti mokytojų įtakos. Nutrūkus emociniams ryšiams, tokie

paaugliai nutolsta nuo mokyklinių problemų, klasės gyvenimo. Jie tampa psichologiškai lengvai pažeidžiami. Atsiradusią pripažinimo ir bendravimo tuštumą gali užpildyti kiekvienas paauglys: užtenka parodyti jam bent menkiausią dėmesį, be to, ir pats paauglys intensyviai siekia tą tuštumą užpildyti (dažniausiai burdamiesi į neigytivas bendraamžių grupes). Būtent statusas suponuoja vaidmenį, atsiskleidžiantį atitinkamu elgesiu, požiūriais ir nuostatomis.

21 pav. socialinės adaptacijos faktorių įvertinimo aspektai

22 pav. dezadaptacijos faktorių įvertinimo aspektai

Procentali jaunuolių adaptacijos faktorių analizė rodo, jog sėkmingai adaptacijai labiausiai įtakoja noras dominuoti grupėje (lyderiavimas). Taip mano 56% apklaustųjų. 36% respondentų labai svarbu yra patirti emocinį komfortą.

Dezadaptacijos visų faktorių pasiskirstymas sąlyginai yra aukštesnis. 31% jaunuolių mano, jog išorinio lokuso kontrolė sąlygoja socialinį – psichologinį neprisitaikymą mokykloje, 26% - savęs nevertinimas, 18%- priklausomas (vedamas), 15%- konfliktai su kitais ir 10%- emocinis diskomfortas.

Galima daryti išvadą, jog bendravimo poreikio patenkinimo laipsnis priklauso nuo tarpasmeninių santykių susiklostymo, t.y. nuo statuso, kurį konkreti asmenybė užima dalykinių ir emocinių santykių sistemoje. Blogi tarpasmeniniai santykiai mokykloje tampa paauglio desocializacijos veiksmu, nes jam tampa visiškai nepriimtinos mokyklos vertybės, veikla.

Aukštas statusas grupėje, lyderiavimas tarsi parodo moksleivio teigiamo savojo Aš vaizdo savybes: tai vaiko supratimas ir jausmas, kad aš priklausau klasei, mokyklai ar kitai svarbiai socialiniai grupei, užimu joje tinkamą vietą ir bendradarbiauju su kitais. Tai mano žinojimas, kad esu reikalingas klasės draugams, daro jiems įtaką, gali padėti. Tyrimo rezultatai patvirtina, jog daugeli mokinių turi poreikį būti grupės nariu: patirti jos dėmesį, būti pastebėtas, pripažintas ir priimtas, gauti pritarimą ir palaikymą. Praktikoje pastebėta, jog kartai mokiniai naudojami ilgesniam laikui įsitvirtinusiems elgesio

būdais (t. y. atlikinėja nepageidautinus vaidmenis) ir trukdo pamokos eigą. Mokytojui tenka raminti juokdarius, klounus, visažinius, plepius, užtarti atpirkimo ožius, paveikti užmaršiuosius ir išsiblaškęlius.

Kaip rodo tyrimo rezultatai, labai svarbus faktorius adaptacijos procese yra savęs vertinimas. Mokykloje daugėja mokinių, kurių savęs vertinimas yra pasyvus arba agresyvus. Tokie berniukai išoriškai atrodo labai pasitikintys, giriasi, žemina kitus arba gerinasi kitiems, nepasitiki kitais, siekia absoliučios galios, nejautrų kitiems arba yra komformistiški, atsiskyre, vieniši, bailūs, drovūs. Socialiniame darbe siekiama suteikti mokiniams kuo daugiau galimybių bendradarbiauti, domėtis kiekvienu mokiniu, skirti pozityvų dėmesį kiekvienam, net ir „ nepatogiausiam “ ir problematiškiausiam mokiniui. Šio tikslo galima pasiekti tik per moksleivių užimtumą ir prevencinę veiklą, taikant „ Bendraamžiai – bndraamžiams“ metodą.

10 lentelė

Moksleivių požiūris į „ Hameliono“ vaidmenį (n=86)

Aš esu nenusileidžiantis, nepasiduodantis. Tokius, kaip aš, vadina užsispyrėliais				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Visiškai man netinka	5	5,8	5,8
	Netinka	7	8,1	14,0
	Tiriausiai man netinka	4	4,7	18,6
	Nežinau	28	32,6	51,2
	Tikriausiai man tinka	21	24,4	75,6
	Man tinka	10	11,6	87,2
	Tikrai apie mane	11	12,8	100,0
	Suma	86	100,0	

Aš impulsyvus, ūmus, nekantrus, karštas. Man nedaug reikia, kad nebesusivaldyčiau, netekčiau apdairumo			
	Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas

Dažniai				
	Visiškai man netinka	13	15,1	15,1
	Netinka	14	16,3	31,4
	Tiriausiai man netinka	19	22,1	53,5
	Nežinau	32	37,2	90,7
	Tikriausiai man tinka	4	4,7	95,3
	Man tinka	2	2,3	97,7
	Tikrai apie mane	2	2,3	100,0
	Suma	86	100,0	

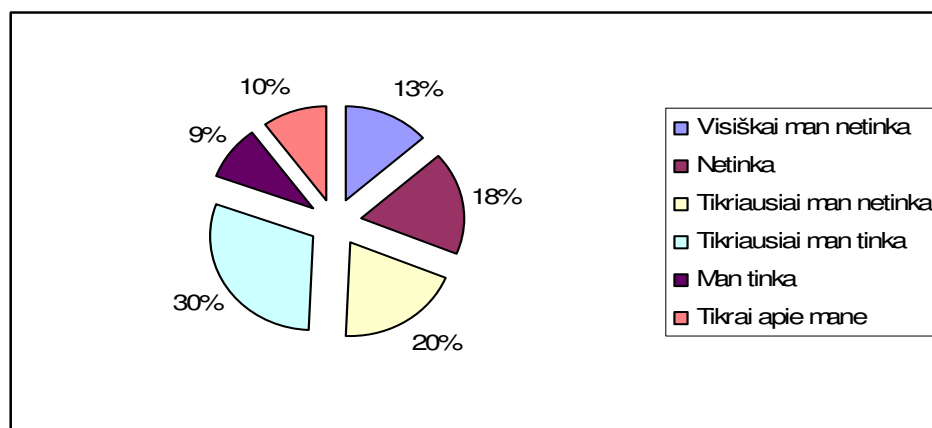
Aš išsiskiriu iš kitų

		Dažnis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Visiškai man netinka	4	4,7	4,7
	Netinka	8	9,3	14,0
	Tiriausiai man netinka	9	10,5	24,4
	Nežinau	34	39,5	64,0
	Tikriausiai man tinka	24	27,9	91,9
	Man tinka	3	3,5	95,3
	Tikrai apie mane	4	4,7	100,0
	Suma	86	100,0	

9 lentelėje analizuojami teiginiai, kurie parodo jaunuolių, turinčių „hameliono“ savybes. Teiginyje „Aš esu nenusileidžiantis, nepasiduodantis. Tokius, kaip aš, vadina užsispyrėliais“ matome, jog 24,4% mokinių mano, jog užsispyrėlio savybė tikriausiai jiems tinka, 12,8% apklaustųjų teigia, jog tikrai kalbama apie juos. 22,1% respondentų konstatuoja, jog tikiausiai jie nėra impulsyvūs, nekantrūs, nesuvaldantys. Tik 2,3% respondentų pabrėžia, jog jie tokie yra. Kitame teiginyje 27,9% berniukų mano, jog jie išsiskiria iš kitų (tikriausiai man tinka).

Visuose minėtuose teiginiuose neanalizuojama pozicija „nežinau“, kuri procentaliai yra didžiausia (virš 30%) apklaustųjų. Galima konstatuoti, jog daugelis mokinių pasirinkdami „nežinau“ variantą, galbūt nenorėjo atsklisti savo pozicijos, nesugebėjo kritiškai pažvelgti į save, o galbūt nėra savęs pažinimo įgūdžių.

Tačiau žvelgiant į kitas, jau minėtas pozicijas (visiškai man tinka, netinka, tikriausiai man tinka, man tinka, tikrai apie mane), galima daryti išvadą, jog „hameliono“ savybės (noras išsiskirti iš kitų, impulsyvumas, atkaklumas, užsispyrimas) jaunuoliams iš dalies tinka. Tai patvirtina 24 diagramos duomenys.

23 pav. teiginių, nurodančių „hameliono“ ypatybės analizė

57% apklaustųjų „hameliono“ savybės tikriausiai tinka, 33,7% netinka, 25,6% visiškai netinka. Šios analizės rezultatus galima susieti su paauglių nepriklausomybės ir autonomijos siekiu. Būtent konfliktais ir maištu paaugliai išsikovoja sau daugiau nepriklausomybės. Tai savęs suvokimo, savo vaizdo susidarymo, savo ribų nustatymo, gyvenimiškų pozicijų ir vertybių ieškojimo, t.y. tapatumo paieška ir įtvirtinimas. Paauglys demonstruodamas save bando pažvelgti į save, kaip jis atrodo

bendraamžių fone, išbando įvairų elgesį ir vaidmenis, įvertina, kaip tada jaučiasi, ar jam tai tinka. Daugelis psichologų pabrėžia, jog šiame amžiuje svarbu turėti autoritetą ir su juo susitapatinti. „Teigiamos identifikacijos“ atveju paauglys save tapatina su tokiu herojumi, kuris yra priimtinas suaugusiesiems ir visuomenei. „Neigiamos identifikacijos“ atveju tapatinasi su neigiamu herojumi – protestuojančiu prieš visuomenės normas, net su nusikaltėliu. Susitapatinimas su neigiamu personažu gali būti laikinas ir teikia galimybę pažinti save.

11lentelė

Moksleivių požiūris į seksualines problemas (n=86)

Aš abejoju tuo, jog galiu patikti kuriai nors mergaitei				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Visiškai man netinka	13	15,1	15,1
	Netinka	13	15,1	30,2
	Tiriausiai man netinka	2	2,3	32,6
	Nežinau	33	38,4	70,9
	Tikriausiai man tinka	9	10,5	81,4

	Man tinka	10	11,6	93,0
	Tikrai apie mane	6	7,0	100,0
	Suma	86	100,0	

Aš, galbūt ir nelabai geras, bet patinku mergaitėms kaip žmogus, kaip asmenybė				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Visiškai man netinka	4	4,7	4,7
	Netinka	2	2,3	7,0
	Tiriausiai man netinka	5	5,8	12,8
	Nežinau	43	50,0	62,8
	Tikriausiai man tinka	18	20,9	83,7

	Man tinka	10	11,6	95,3
	Tikrai apie mane	4	4,7	100,0
	Suma	86	100,0	
Aš visada nemėgstu mergaičių. Niekinu kiekvieną bendravimą su mergatėmis				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Visiškai man netinka	32	37,2	37,2
	Netinka	17	19,8	57,0
	Tiriausiai man netinka	6	7,0	64,0
	Nežinau	19	22,1	86,0
	Tikriausiai man tinka	6	7,0	93,0
	Man tinka	4	4,7	97,7
	Tikrai apie mane	2	2,3	100,0
	Suma	86	100,0	

Aš visada nemėgstu mergaičių. Niekinu kiekvieną bendravimą su mergatėmis				
		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Visiškai man netinka	32	37,2	37,2
	Netinka	17	19,8	57,0
	Tiriausiai man netinka	6	7,0	64,0
	Nežinau	19	22,1	86,0
	Tikriausiai man tinka	6	7,0	93,0
	Man tinka	4	4,7	97,7
	Tikrai apie mane	2	2,3	100,0
	Suma	86	100,0	
Mane neramina tai, jog pernelyg daug galvoju apie mergaites				

		Kiekis	Procentai	Sukauptas procentas
Dažniai	Visiškai man netinka	15	17,4	17,4
	Netinka	10	11,6	29,1
	Tiriausiai man netinka	13	15,1	44,2
	Nežinau	25	29,1	73,3
	Tikriausiai man tinka	10	11,6	84,9
	Man tinka	8	9,3	94,2
	Tikrai apie mane	5	5,8	100,0
	Suma	86	100,0	

Paauglystės amžiuje paauglys turi išspręsti konfliktus, liečiančius jo seksualinių vaidmenų tapatumą. Jis nori išsiaiškinti, kas jis yra. Paauglys pasiekia seksualinį identiškumą arba neturi aiškaus supratimo apie jo laukiančius vaidmenis. Fizinis pokyčius paaugliai išgyvena draskomi prieštarų jausmų – susidomėjimo, susižavėjimo ir pasibaisėjimo. Besikeičianti išvaizda – akivaizdus ženklas, kad jie jau nebe vaikai. Atsiranda domėjimasis priešinga lytimi. Šis potraukis taip pat gali iššaukti tam tikras paauglių problemas.

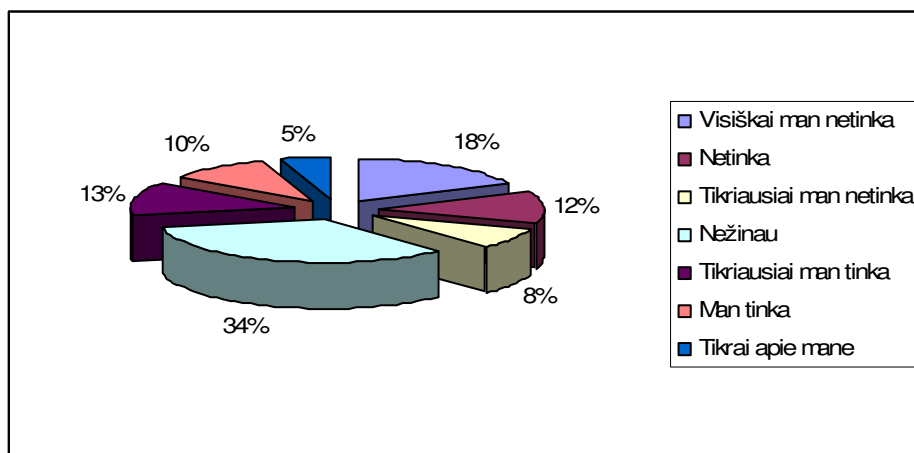
Išanalizavus papildomą socialinio – psichologinio prisitaikymo faktorių, kuris susijęs su jaunuolių seksualinėmis problemomis, galima pastebėti kai kurias tendencijas. Teiginyje: „Aš abejoju tuo, jog galiu patikti kuriai nors mergaitei” 38,4% apklaustųjų neturi šiuo klausimu savo nuomonės, 15,1% respondentų pabrėžia, jog tikrai netinka nuomonė, kad jie negali patikti kuriai nors mergaitei. 50% jaunuolių negali pasakyti, ar jie patinka mergaitėms kaip žmogus, kaip asmenybė. Tačiau 20,9% jaunuolių konstatuoja, jog tikriausiai mergaitėms jie yra simpatiški savo žmogiškomis savybėmis. 11,6% tikrai yra įsitikinę, kad jie patraukia mergaites kaip asmenybės.

37,2% apklaustųjų visiškai nejaučia mergaitėms jokie priešiško, 22,1% jaunuolių nežino, ar niekina kiekvieną bendravimą su mergaitėmis. Teiginyje: „Mane neramina tai, jog pernelyg daug galvoju apie mergaites” taip pat 29,1% respondentų neturi savo nuomonės, tačiau 17,4% jaunuolių mano, jog visiškai nesusiduria su šia problema. 11,6% berniukų mano, jog galbūt jie pernelyg daug galvoja apie mergaites.

Galima daryti pirminę išvadą, jog tiriamiesiems daugiau rūpi mergaičių žmogiškosios savybės. Tačiau šiame amžiuje berniukai ir mergaitės vis dažniau ima domėtis vieni kitais. Daug yra atvejų, kai mokykloje priešingos lyties atstovai pradeda jausti vieni kitiems simpatijas, kurios yra daugiau

draugystės išraiška. Brandžiuose jaunuoliuose seksualiniai santykiai dar slopinami, varžomi, lieka nuošalyje. Iki paauglystės vaikas turi daug draugų, o jai baigiantis šis skaičius mažėja, ieškoma geriausio ir artimiausio draugo. Mokykloje dažnas atvejas, kai nepažangūs moksleiviai jaučia simpatijas aukštos mokymosi motyvacijos mergaitėms, nori su jomis užmegzti santykius.

Kadangi į moksleivių santykius vis labiau veržiasi potraukiai, kuo anksčiau viską išbandyti, todėl pedagoginėje veikloje labai svarbu ugdyti vertybines nuostatas, atsižvelgiant į jaunimo pasaulėžiūrą. Svarbiausia yra neprimesti savų vertybių, bet diskutuoti tas temas, kurios jaunimui yra artimos ir didelėse gyvenimo pasirinkimų galimybose rasti optimalų sprendimą. O tai galima pasiekti tik per ilgą, sistemingą ir kompleksinę gyvenimiškų įgūdžių ugdymą.

24pav. Moksleivių požiūris į seksualines problemas

Apibendrinus rezultatus, galima konstatuoti, jog 34% berniukų vengia kalbėti šia tema. 18% mano, jog nėra niekada susidūria su seksualinėmis problemomis. 13% pabrėžia, jog galbūt anksčiau minėti teiginiai jaunuoliams tinka.

Dauguma moksleivių da nėra susidūrę su seksualinėmis problemomis, tačiau galima konstatuoti, jog mokyklos gyvenime ši problema darosi vis gajesnė. Dažni atvejai, kai mokiniai atvirai aptarinėja seksualines temas. Tam didžiulę įtaką daro televizija, internetas. Pe kai kurias pamokas jaunuoliai kartais atsineša daiktų, literatūros, susijusios su šia tema. Taip moksleiviai mesdami iššūkį suaugusiems tarsi nori atkreipti dėmesį, jog jiems seksualinės problemos yra aktualios ir nori diskutuoti lytinio švietimo klausimais. Tokie demonstratyvūs, kartais nelabai kultūringi jaunuolių pasirodymai per pamokas, parodo, jog suaugę turi atvirai analizuoti su jaunimu lytinio švietimo temas, kurių pedagogai nenori gvildinti arba nėra pasiruošę atvirai kalbėtis su moksleiviais.

Išvados

1. Kaimo mokyklose moksleivių mokymosi motyvacija yra vidutiniškai žema. Dauguma moksleivių priklauso IV mokymosi motyvacijos lygyje, kuriam būdinga žema motyvacija, „mokyklinio nuobodulio“ išgyvenimas. Nemažai apklaustųjų yra III mokymosi motyvacijos lygyje, kuris parodo vidutinį mokymosi motyvacijos siekimą.
2. Daugėja mokinių, turinčių neigiamas nuostatas į mokslą. Tai gali lemti „tradicinės“ mokyklos ugdymo organizavimo ypatumai (netinkami metodai, nediferencijuota medžiaga, inovacijų stoka, neobjektyvi vertinimo sistema), asmeninės pedagogų savybės (takto, psichologinių žinių apie amžiaus tarpsnio ypatumus stoka), neišlavėja mokinių socialiniai įgūdžiai (neišreikštas socialinis interesas, žema savivertė, valios, pastangų , savarankiškumo nebuvimas).
3. 12- 14 m. moksleivių pažintinis aktyvumas ir mokymosi motyvacija yra aukšta, tačiau vyresnėse klasėse (15-16 m. moksleivių) emocinis santykis į mokslą darosi negatyvesnis. Jau nuo 13 m. mokiniai išgyvena negatyviąją amžiaus tarpsnio fazę. Atsiranda nerimastingumas, dirglumas. Paaugliai nepatenkinti savimi ir aplinka. Jie geriau suvokia negatyvius dalykus, o tai verčia juos tapti agresyviais, gintis arba jie tampa pasyviais, melancholiškais. Dėl to mažėja darbingumas. Moksleivius traukia kita veikla: kompiuteriai, bendraamžių grupės. Nuo 16 m. pereinama į „ramybės“ būseną. Tačiau didėjant mokymosi krūviams, mažėja jų pažangumas ir mokymosi motyvacijos siekimas.
4. Labai svarbus faktorius, kaip negatyvioje fazėje moksleiviai buvo skatinami už pastangas. Būtent motyvacijai labai svarbus yra padrąsinimo aspektas, kai pedagogas vaikui sukuria pritarimo, pagyrimo, apdovanojimo, palaikymo atmosferą. Sistemingas mokinių pastangų nudrąsinimas sudaro sąlygas bejėgiškumo jausmui formuotis. Vidinė mokymosi motyvacija pasireiškia tuomet, kai moksleivis klasėje jaučia emocinį komfortą, palaiko gerus santykius su bendraamžiais ir aplinkiniais.
5. 12- 14 m. berniukų pažintinis aktyvumas ir mokymosi motyvacija yra aukštame lygyje. Pastebėta įdomi tyrimo tendencija, šio amžiaus tarpsnio mergaičių mokymosi motyvacija yra vidutiniame lygyje. 15-16 m. tiek mergaičių, tiek berniukų mokymosi motyvacija ir pažintinis aktyvumas yra vidutinis. 15- 16 m. jaunuoliai (mažiau mergaitės) išgyvena stiprų pyktį, vidutinį nerimą per pamokas.

6. Berniukai jaučia mažesnę atsakingumą, yra ne tokie stropūs ir darbštūs. Jie nemėgsta monotonijos, yra judresni. Berniukai ne tokie paklusnūs, todėl sunkiau adaptuojasi mokykloje. Geras išsilavinimas turi mažesni prestižą. Jie labiau pasiduoda pašaliniam poveikiams, didelę įtaką daro bendraamžių nuomonė. Praktika rodo, jog jų nerimas pasireiškia niokojant daiktus, būnant nedrausmingiems per pamokas, naudojant emocinį ir fizinį smurtą. Norėdami užpildyti vidinę tuštumą, jie jungiasi į bendraamžių grupes, plinta žalingi įpročiai. Jie sunkia dalinasi savo išgyvenimais, todėl dažnas atvejas yra užslėptos pykčio formos, kurioms būdingi yra šios savybės: delsimas, atidėliojimas, tuščias liko leidimas, užsispyrimas. Paauglio pyktį gali lemti nepatenkinti saugumo, teigiamų emocijų bei savęs vertinimo poreikiai. Nerimastingi mokiniai ne visada vadovaujasi savęs palaikymo strategija. Kai kurie iš jų mano, jog nesėkmės priežastys – vidinės (gabumų stoka), o sėkmės priežastys yra išorinės (lengva užduotis, laimingas atsitiktinumas). Dažnos nesėkmės sukelia nesėkmių vengimo motyvaciją. Palaipsniui susiformuoja neigiamas požiūris į save, savo veiklą ir aplinkinius. Mokymasis pradeda kelti nemalonius jausmus. Praktika rodo, jog aukštesnio nerimastingumo lygmens moksleiviai labiau išgyvena sužinoję apie nesėkmes. Nerimastingi vaikai labiau bijo nesėkmės, jų nesėkmės baimė didesnė nei sėkmės motyvacija.
7. Mokykloje dauguma moksleivių sugeba adaptuotis, tačiau nemažai iš jų patiria socialinę dezadaptaciją. Socialinio darbo patirtis rodo, jog sunkiausiai adaptuojasi ugdymo institucijoje problematiškų šeimų vaikai.
8. Svarbiausi faktoriai, kurie lemia berniukų socialinį – psichologinį prisitaikymą, yra lyderiavimas, emocinis komfortas. Moksleivių dezadaptaciją įtakoja išorinio lokuso kontrolė, žema savivertė, nesugebėjimas atsispirti kitų įtakai. Berniukai labiausiai nori užimti aukštą statusą grupėje. Žemo statuso paaugliai, negalėdami patenkinti bendravimo poreikio klasėje, pripažinimo ieško už klasės ribų, stengdamiesi išvengti mokytojų įtakos. Nutrūkus emociniams ryšiams, tokie paaugliai nutolsta nuo mokyklinių problemų, klasės gyvenimo. Jie tampa psichologiškai lengvai pažeidžiami. Teigiamo „ Aš“ nebuvimas, bendravimo sunkumai, sudaro sąlygas nelankyti mokyklos, nesiekti aukštos mokymosi motyvacijos ir įsijunti į neigiamas bendraamžių grupes.
9. Tyrimo rezultatai patvirtina, jog daugeli mokinių turi poreikį būti grupės nariu: patirti jos dėmesį, būti pastebėtas, pripažintas ir priimtas, gauti pritarimą ir palaikymą. Praktikoje pastebėta, jog kartai mokiniai naudojami ilgesniam laikui įsitvirtinusiems elgesio būdais (t. y. atlikinėja nepageidautinus vaidmenis) ir trukdo pamokos eigą. Paauglys demonstruodamas save bando pažvelgti į save, kaip jis atrodo bendraamžių fone, išbando įvairų elgesį ir vaidmenis, įvertina, kaip tada jaučiasi, ar jam tai tinka.

10. Dauguma moksleivių dar nėra susidūrę su seksualinėmis problemomis, tačiau galima konstatuoti, jog mokyklos gyvenime ši problema darosi vis gajesnė. Dažni atvejai, kai mokiniai atvirai aptarinėja seksualines temas. Tam didžiulę įtaką daro televizija, internetas. Pe kai kurias pamokas jaunuoliai kartais atsineša daiktų, literatūros, susijusios su šia tema. Taip moksleiviai mesdami iššūkį suaugusiesiems tarsi nori atkreipti dėmesį, jog jiems seksualinės problemos yra aktualios ir nori diskutuoti lytinio švietimo klausimais.
11. Tyrimai patvirtina hipotezes. Kai kurie moksleiviai turi adaptacijos problemų. Dažniausiai jie būna iš problematiškų šeimų. Tokie mokiniai pasižymi drausmės stoka per pamokas, žema mokymosi motyvacija, naudoja emocinį ir fizinį smurtą prieš kitus. Ugdymo institucijoje jie įtraukiami į prevencinę veiklą, naudojant „Bendraamžiai – bendraamžiams“ metodą. Nuo 14 m. ypač pasireiškia paauglystės amžiaus tarpsnio krizė: vaidmenų sumaištis, identiteto paieška. Jie tampa nerimastingi, todėl žemėja jų mokymosi rezultatai. Šis krizinis laikotarpis turi įtakos moksleivių socialiniam – psichologiniam prisitaikymui ir mokymosi motyvacijai.

Rekomendacijos

1. Socialiniame darbe galima taikyti biheavioristinį socialinio dabo modelį. Jis tinka dirbant su neadaptyviais moksleiviais. Su jais sudaroma sutartis, kurioje nurodoma dabartinio elgesio diagnostinė analizė, paskui aiškiai nusakomas pageidaujamas elgesys bei suformuluoti tikslai, siekiniai, bausmės, paskatinimai. Sutartyje nurodoma, kas kiek laiko sutartis bus atnaujinama. Šį modelį taikant svarbu surasti vaiko individualius skatulius ir bausmes, sumaniai jais manipuluoti siekiant pageidaujamo žmogaus elgesio.
2. Remiantis SEB modeliu, fiksuojami vieno ar kito vaiko netinkamo elgesio pasireiškimo atvejai, kartu aprašoma ta situacija, kurioje netinkamas elgesys pasireiškė. Šiame modelyje raide E žymimas toks elgesys, kuris kelia rūpesčių, t.y. pykčio priepuoliai, nuosavybės gadinimas, dikinėjimas, nepaklusnumas. Raide S žymimi tie įvykiai, kurie įvyko prieš pasireiškiant netinkamam vaiko elgesiui. Raide P žymima tai, kas įvyksta dėl vaiko netinkamo elgesio. Surinkus tokius duomenis apie vaiko elgesį per tam tikrą laikotarpį, reikia juos peržiūrėti ir nustatyti, ar yra koks nors dėsningumas tarp situacijos, vaiko elgesio ir pasekmių.

3. Surinkus informaciją apie problematišką vaiko elgesį, galima tokius vaikus įjungti į socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimus, „ Gyvenimo mokykla“. Kuriuose taikomi metodai: modeliavimas, vaidmenų atlikimas, grįžtamasis ryšys, išmokto elgesio perkėlimas.
4. Labai efektyvus metodas yra „ Bendraamžiai – bendraamžiams“, kuris padeda kelti moksleivių savivertę. Savanoriai moksleiviai patys veda užsiėmimus kitiems mokiniams. Patys organizuoja stovyklas, akcijas. Mokindami kitus, moksleiviai mokosi patys.
5. Moksleiviams, kurie sunkiai išreiškia savo išgyvenimus, labai tinka savipagalbos grupės veikla, kurioje taikoma dailės terapija „ Kalba be žodžių“. Jos metu per piešinį mokiniai mokosi pažinti save, suvokti savo problemas ir įvardyti jausmus.
6. Kuo žemesnė asmenybės padėtis grupėje, tuo asmenybės visuomeninis vystymasis labiau nukrypsta. Labai daug šiuo metu tai priklauso nuo ugdytojo, nuo jo kūrybinės veiklos. Ugdymo tikslas – mokyti vaiką drąsiai reikšti savo nuomonę, ryžtingai pasipriešinti negatyviems dalykams nuoširdžiose ir atviruose asmeniniuose santykiuose. Šį tikslą padeda įgyvendinti įvairios kūrybinės strategijos: „ smegenų atakos“ metodas, socialinės dramos metodas, nuomonių apie mokinius studijavimo metodas, grupinio sprendimo metodas, psichoterapiniai žaidimai.

Literatūra

1. Aramavičiūtė V. (2005). Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda. Vilnius.
2. Augienė D. (2001).Pedagoginės sėkmės situacijos sudarymas ugdant mokinių laimėjimų motyvaciją // Pedagogika. 54. Vilnius. P. 5- 11.
3. Barkauskaitė M. (2001). Paaugliai: sociopedagoginė dinamika. Vilnius.
4. Barkauskaitė M. (2001).Mokymosi motyvacijos atkūrimo prielaidos jaunimo mokykloje //Pedagogika.55.Vilnius.P. 63-65.
5. Barkauskaitė M., Indrašienė V. ir kt. (2004). Nesėkmingo mokinių mokymosi priežasčių tyrimo teoriniai ir empiriniai aspektai // Mokslo darba. Pedagogika. 70. Vilnius. P. 33-37.
6. Barkauskaitė M., Motiejūnienė E. (2004). Mokymosi motyvacijos problema ir jos sprendimo galimybės // Mokslo darbai. Pedagogika. 70. Vilnius. P. 39-41.
7. Barkauskaitė M., Radzevičienė E. (2004). Nenoro mokytis priežastys mokinių ir mokytojų požiūriu // Mokslo darbai. Pedagogika. 73. Vilnius. P. 89-91.
8. Bitinas B. (2004). Hodegetika. Auklėjimo teorija ir technologija. Vilnius.
9. Braslauskienė R., Jonutytė I. (2005). Vaikų agresyvaus elgesio prevencija ugdymo institucijoje. Klaipėda.
10. Butkienė G., Kepalaitė A. (1996). Mokymasis ir asmenybės brendimas. Vilnius. Campbell R. (1998). Kaip mylėti savo paauglį. Vilnius.
11. Damaševičiūtė J., Gailienė I. (2001). Sėkmės motyvacijos problema mokykloje ir gyvenime // Pedagogika. 54. P. 55- 59.
12. Dereškevičius P., Rimkevičienė V., Targamdzė V., (2000). Mokyklos nelankymo priežastys.Vilnius.
13. Dreikurs E. (2000) .Adlerio teorijos įvadas. Alytus.
14. Erikson E. H. (2004). Vaikystė ir visuomenė.Vilnius.
15. Filloux J. C. (2005). Pasąmonė. Kad tai? Vilnius.
16. Friel J. C., Friel L. D. (2003). 7 geriausi (šauniausi) paauglių įpročiai. Vilnius.
17. Gage N. L., Berliner D. C. Pedagoginė psichologija. (1994)Vilnius.
18. Ginott H. G. (1999). Tarp tėvų ir vaiko. Vilnius.
19. Grenberger D., Padesky Ch. (2000). Nuotaika paklūsta protui. Keiskite jauseną keisdami mąstyseną. Vilnius.
20. Gričiūtė A. (2001). Mokyklinės dezaaptacijos ir emocinių tarpusavio įtakos klausimai jaunesniame mokykliniame amžiuje // Socialinė – psichologinė adaptacija ir švietimo sistema. Vilnius. P. 104-111.
21. Gučas A. (1981). Vaiko psichologija. Kaunas.
22. Hanlon B. O. (1999). Stresas. Vilnius.
23. Indrašienė V. (2004).Socialinio ugdymo technologijos. Vilnius.
24. Jekentaitė L. (1992).Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė. Vilnius.
25. Jung C. G. (1999). Psichoanalizėir filosofija. Rinktinė. Vilnius.
26. Juodraitis J. (2004). Asmenybės adaptacija: kintamųjų sąveika. Šiauliai.
27. Justickis V. (2003). Bendroji ir teisės psichologija.Vilnius.
28. KÖhler W. (2005). Geštaltpsichologija. Pažintis su šiuolaikinės psichologijos sąvokomis. Vilnius.
29. Kviessienė G. (2003). Socializacija ir vaiko gerovė.Vilnius.
30. Lekavičienė R. (2001). Socialinės kompetencijos kaip socialinės – psichologinės adaptacijos veiksnio teorinė samprata // Socialinė – psichologinė adaptacija ir švietimo sistema. Vilnius. P. 205-210.
31. Leliūgienė I. (2002). Socialinė pedagogika. Kaunas.
32. Leliūgienė I. (2002). Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas. Kaunas.

33. Pileckaitė – Markovienė M. (2001). Pradinių klasių moksleivių mokymosi motyvacija, psichologinė savijauta ir mokykla // *Psichologija*. 23. Vilnius. P. 37-39.
34. Pileckaitė – Markovienė M. (2003). Skirtingo pažangmo jaunesniųjų moksleivių savivertės, mokymosi motyvacijos ir mokyklinio nerimastingumo ypatumai // *Mokslo darbai. Pedagogika*. 67. Vilnius. P. 84-85.
35. Martišauskienė E. (2004). Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys. Vilnius.
36. Paauglys dabartinėje visuomenėje. (2001). Vilnius.
37. Petruolytė R. (2003). Jaunesniojo paauglio socialinė raida. Vilnius.
38. Pikūnas, J, Palujanskienė A. (2005). Stresas. Atpažinimas ir veikimas. Kaunas.
39. Pivorienė R. V., Sturlienė, N. (2005). Mūsų klasė. Knyga klasės auklėtoji. Vilnius.
40. Psichologijos įvadas. (2003). Vilnius.
41. Psichologija studentui. (2002). Kaunas.
42. Psichologijos žodynas. (1993). Vilnius.
43. Rimm S. B. (1998). Sumažėjusio pažangumo sindromas. Priežastys ir gydymas. Vilnius.
44. Rupšienė L. (2000). Nenoras mokytis – socialinis pedagoginis reiškinys. Klaipėda. Seminaro medžiaga. (2002). *Disciplina be bausmių*. Šiauliai.
45. Seminara medžiaga. (2004). Savęs pažinimas ir motyvavimas sėkmei. Šiauliai.
46. Socialinė pedagogika: teorija ir praktika. Socialinis ugdymas (2005). IX. Vilnius.
47. Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. (2003). Vilnius.
48. Studijuojantiems psichologiją. II sąsiuvinis. (2001). Šiauliai.
49. Suslavičius A. (1995). Socialinė pedagogika. Kaunas.
50. Taranas L., Petrunekas V. (1980). Džiaugsmas ir pavojai. Kaunas.
51. Vaikų psichologinis konsultavimas. (1999). Vilnius.
52. Vaitkevičius J. (1995). Socialinė pedagogikos pagrindai. Vilnius.
53. Valickas G. (1997). Psichologinės asocialaus elgesio ištakos: monografija. Vilnius.
54. Watson J.B. (2004). Psichologija. Biheviaristo požiūriu. Vilnius.
55. Vitkauskaitė D. (2001). Teoriniai socialinio darbo modeliai. Šiauliai.
56. Želvys R. (1994). Paauglio psichikos vystymasis. Vilnius.
57. Žukauskaitė R. (1996). Raidos psichologija. Vilnius.
58. Žukauskaitė R. (2001). Kodėl vaikai neklauso. Vilnius.

SOCIAL ADAPTACION SUPPOSITIONS OF THE UNDER –AGE NON- ADJUSTING BEHAVIOUR PUPILS

After Lithuania has become a member of European Union higher requirements are raised to it. The main priority of the family and educational institutes is to help a young person to develop the following social skills: self – cognition, self-esteem, communicative skills, ability to make a decision, solve a conflict, ability to control the emotions, overcome the stress, critical and creative thinking.

The most important about educational institute is to focus the educational process on a child, his most important needs (self – realization, status need, safety) satisfaction.

The aim of this work is to analyse what is the level of educational institution influence on pupils learning motivation emotional correspondence and social – psychological adjustment.

These are the goal of the work: To summarize methodological, psychological, pedagogical adjustment; to state the emotional correlation of the learning motivation; to find out the cognitive activity, motivation attaining, suspense, rage influence on learning motivation process according to the age groups and sex; describe the social- psychological adaptacion and maladjustment peculiarities and factors, to state the vital correlation links.

The methods used: questionnaire, quality and quantity, statistic analysis.

The size of the investigation: 167 pupils of the 6- 10 grades and 6 – 10 grades 86 boys. The investigation was performed in Gasciunu and Gatauciu basic school (Joniskis region).

The results of investigations show, that the most of the pupils are on the IV level, that resides with the low motivation the „ school boredom’’ experience and on the III level of learning motivation, that shows the average attainment of the learning motivation . It is possible to make a first supposition that learning motivation of the children from village areas is low. In upper grades the cognitive activity, learning motivation subsides. From the age of 13 pupils start the negative phase that is known for bigger sensibility, irritability, suspense they feel physical and emotion discomfort. On this stage they understand the negative things more quickly and that makes them to protect aggressively or they become passive, melancholic. That is the reason for a reduced work capacity; they become isolated or actively state their hostility to the people who surround them. From the age of 16 these peculiarities lessen their level. Practice shows that at this time they are coming to the peace phase, but growing learning levels lessen their progress and motivation.

The traditional school qualities often produce a negative influence on the pupils’ results (especially of average and low level). This can be a result of the educational process organisation mistakes (not suitable methods, not adjusted materials, not high innovation usage), not suitable personal qualities of a teacher (teacher, psychological knowledge). The peculiarities of the socialization in their surrounding play a great role too (not show social interest, low self – esteem, insignificance feeling, the lack of learning skills).

The boys’ cognitive activity and the attainment of motivation is lower than the motivation of the girls’. They are experiencing rage and suspense more often. The boys’ feel less responsibility, are not persistent and hard working. They don’t like the monotony, are more kinetic. They are not obedient that is why it is more difficult to adjust to school. Good education has lower prestige level for in life for boys.

Very often rage appears in hidden forms: don’t want to take part in an off- hour activity, the damage of the objects, appearance of pernicious habits (especially smoking). These are pupils that think the reason of their failures is inner (the lack of abilities), the reason of success are outer (easy task, lucky coincidence). The pupils that are thinking not to have any abilities do not find the reason why should they make efforts to achieve good results. Frequent failures raise the motivation of failure avoidance.

This can be expressed as the lack of order during the lessons, things damage, and emotional and physical violence.

The difficulty of adaptation is more frequent with the pupils that have lower learning motivation, the involvement into the preventive activity of peer – to- peer influence method and social skills self- help group lessons. The results of the research show that it is more important for the boys to have a higher status in the group. This is why domination (leadership), emotional comfort help young people to take a correct position in the subject and emotion relation system. The status creates an image that is shown through a necessary behaviour, outlook, and views. But the low self- evaluation, outer locus control, dependence from the others doesn't allow young people to adjust themselves in educational institution. Practice shows a tendency, that boys' behaviour often reflects their inner state. They feel strain and the behaviour is not attentive. Sometimes the youngsters act instead of thinking.

It is possible to make a conclusion that an emotional comfort at school, high status achievement, positive self – evaluation are the main factors of social – psychological adjustment, that influence the level of pupils motivation and their successful socialization in the educational institution.

